

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

**LİSELİ ERGENLERİN EBEVEYNE BAĞLANMA STİLLERİ,
EMPATİ DÜZEYLERİ VE SALDIRGAN DAVRANIŞLARI
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ**

Nihan BALŞIK KAYA

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

LİSELİ ERGENLERİN EBEVEYNE BAĞLANMA STİLLERİ, EMPATİ
DÜZEYLERİ VE SALDIRGAN DAVRANIŞLARI
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN
İNCELENMESİ

Nihan BALŞIK KAYA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Nihan Balşık Kaya tarafından hazırlanan "LİSELİ ERGENLERİN EBEVEYNE BAĞLANMA STİLLERİ, EMPATİ DÜZEYLERİ VE SALDIRGAN DAVRANIŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ" başlıklı bu çalışma, 14.01.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Meryem BULUT (Başkan)

Prof. Dr. Yasemin ÖZKAN (Danışman)

Doç. Dr. Nilgün Küçükkaraca (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylanır.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

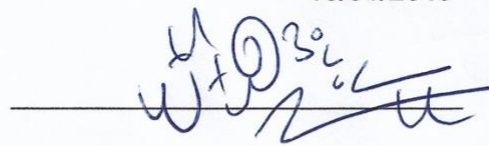
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezin kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

18/01/2019

Nihan BALŞIK KAYA

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Tezimin 15/02/2020 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

18/01/2019

Nihan BALŞIK KAYA

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Tez Danışmanının **Prof. Dr. Yasemin ÖZKAN** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Nihan BALşIK KAYA

TEŞEKKÜR

Çalışmamın gerçekleşmesinde yüksek lisans eğitimim boyunca yol gösteren, heyecanıma ortak olan, benimle değerli bilgilerini paylaşıp paha biçilemez katkılar sunan tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Yasemin ÖZKAN'a,

Veri toplama sürecinde Ankara ilindeki hedef okullarda çalışmamıza müsaade eden ve yardımlarını esirgemeyen tüm okul yöneticilerine, rehber öğretmenlere ve branş öğretmenlerine,

Çalışma boyunca desteklerini esirgemeyen tüm saygıdeğer Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı çalışanlarına,

Veri toplama ve sonrasındaki süreçlerde destekleyici ve cesaret verici yardımlarından dolayı Arş. Gör. Meryem Danışmaz Sevin'e,

Çalışma boyunca devam eden yoğun tempoda, anlayış ve sabırlı desteklerinden dolayı başta annem Demet Balşık olmak üzere tüm aileme ve sevgili eşim Arş. Gör. Kutlu Kaya'ya içtenlikle teşekkürü borç bilirim.

ÖZET

BALŞIK- KAYA Nihan. *Liseli Ergenlerin Ebeveyne Bağlanma Stilleri, Empati Düzeyleri ve Saldırgan Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Bu tez araştırması ile ergenlerin ebeveyne bağlanma stilleri ile empati düzeyleri ve saldırgan davranışları arasındaki ilişki ele alınmıştır. Araştırmada aynı zamanda güvensiz bağlanma ve empati eksikliği sonucunda oluşan saldırgan davranışlara yönelik olarak okul sosyal hizmetine yönelik koruyucu ve önleyici müdahalelere ilişkin olarak öneriler sunulmaktadır. Bu araştırmada amaçlı örneklem yöntemi benimsenerek yaşları 13 ile 18 arasında değişen ve 2018-2019 Eğitim Öğretim yılında Ankara ilindeki liselere devam eden toplam 253 ergen bireyle çalışılmıştır. Araştırmada, nicel araştırma yöntemi modellerinden olan betimsel ve ilişkisel araştırma modelinden yararlanılmıştır. Araştırmanın verileri, demografik bilgileri içeren Kişisel Bilgi Formunun yanı sıra, Ebeveyne Bağlanma Envanteri (Anne ve Baba Formu), Empatik Eğilim Ölçeği ve Saldırganlık Ölçekleri ile elde edilmiştir. Elde edilen veriler Güvenirlilik Çözümlemesi, Pearson Korelasyon Testi, Bağımsız Gruplar T-Testi, One-Way ANOVA ve Post-Hoc Tukey Testi teknikleri ile çözümlenmiştir. Araştırmadan elde edilen analiz bulgularına bakıldığında liseli ergenlerin, ebeveyne bağlanma stilleri, empati düzeyleri ve saldırgan davranışları alt ölçek puanları arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Elde edilen bulgular doğrultusunda okul iklimini etkileyen saldırgan davranışların önlenmesi amacıyla okul sosyal hizmet uygulamalarını şekillendirebilecek koruyucu ve önleyici müdahale önerileri sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler

Ergenlik, bağlanma, saldırganlık, empati, okul sosyal hizmeti

ABSTRACT

BALŞIK- KAYA Nihan. *Investigation of the Relationship Between Adolescents' Parenting Styles, Empathy Levels and Aggressive Behaviors*. M.A. Thesis, Ankara, 2019.

In this thesis research, the relationship between aggressive behaviors in adolescence and attachment theory and empathy levels were considered. The research is also aimed at the reveal aggressive behaviors resulting from insecure attachment, and empathy and the present recommendations for resolving this situation through preventive and interventions that school social worker can provide. In the study, a total of 253 adolescents, who attended high schools in Ankara province in the academic year 2018-2019 aged between 13 and 18 years, were enrolled in the study. In the research, descriptive research model which is one of the quantitative research method models is used. The data of the study were obtained by Parent Linking Inventory (Parental Form), Empathic Tendency Scale and Aggression Scales as well as Personal Information Form including demographic information. The data were analyzed by using the reliability analysis, Pearson Correlation Test, Independent Groups T-Test, One-Way ANOVA, and Tukey Test techniques. When the analysis findings obtained from the research were examined, a significant difference was found between the scores of parents, high school attachment styles, empathy levels, and aggressive behaviors sub-dimension. To prevent aggressive behaviors affecting the school climate based on the findings, protective and preventive intervention suggestions that shape the social work practices were presented.

Key Words

Adolescence, attachment, aggression, empathy, school social work

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
ÇİZELGELER DİZİNİ	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xvi
GİRİŞ	1
BÖLÜM I	1
1.1. KURAMSAL ÇERÇEVE	5
1.1.1. Ergenlik Dönemi	5
1.1.1.1. Ergenlik Kuramları	6
1.1.1.2. Ergenlik Dönemi Gelişim Özellikleri	10
1.1.2. Bağlanma	15
1.1.2.1. Bağlanma Kuramı	16
1.1.2.2. Bağlanma Stilleri	23
1.1.2.3. Bağlanma Süreçleri ve Bağlanmanın Gelişimi	24
1.1.2.4. Bağlanmanın Nörobiyoloji ve Psikopatolojisi	29
1.1.3. Empati	31
1.1.3.1. Empatinin Basamakları ve Bileşenleri	33
1.1.3.2. Empatinin Gelişimi	33
1.1.3.3. Empati ve Ergenlerde Ebeveyne ve Akarana Bağlanma İlişkisi	35
1.1.3.4. Empatinin Nörobiyolojisi	35
1.1.4. Saldırganlık	36
1.1.4.1. Saldırganlık Kuramları	38
1.1.4.2. Saldırganlığın Gelişimi	39
1.1.4.3. Okullarda Saldırganlık Davranışı ve Önleme Çalışmaları	42

1.1.4.4. Saldırganlığın Nörobiyolojisi	46
1.1.5. Okul Sosyal Hizmeti.....	48
1.1.5.1. Okul Sosyal Hizmet Uzmanlarının Rol ve Sorumlulukları	49
1.1.5.2. Okul Sosyal Hizmet Müdahalesi	53
1.1.5.3. Okul Sosyal Hizmet Müdahalesini Gerektiren Okul Çağı Sorunları	58
1.1.5.4. Okul Sosyal Hizmet Uygulamasına Bütüncül Bakma: Ergen, Aile ve Okul Personeli ile İş Birliği.....	62
1.2. ARAŞTIRMA PROBLEMİ	63
1.3. ARAŞTIRMANIN AMACI	64
1.4. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	65
1.5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI	65
1.6. TANIMLAR	65
BÖLÜM II	68
YÖNTEM	68
2.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ	68
2.2. EVREN VE ÖRNEKLEM	68
2.3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI	70
2.3.1. Saldırganlık Ölçeği (SÖ).....	70
2.3.2. Ebeveyn ve Akarana Bağlanma Envanteri Kısa Formu	71
2.3.3. Empatik Eğilim Ölçeği (EEÖ)	72
2.3.4. Kişisel Bilgi Formu	72
2.4. VERİ TOPLAMA SÜRECİ	72
2.5. VERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	73
2.6. SÜRE VE OLANAKLAR	74
BÖLÜM III	75
BULGULAR ve TARTIŞMA	75
3.1. ERGENLERİN SOSYO-DEMOGRAFİK BİLGİLERİNE İLİŞKİN BULGULAR	75
3.2. EBEVEYNE BAĞLANMA ENVANTERİ, EMPATİK EĞİLİM ÖLÇEĞİ VE SALDIRGANLIK ÖLÇEĞİ İSTATİSTİKLERİ İLE ANNE VE BABAYA BAĞLANMA DEĞİŞKENİNE İLİŞKİN BULGULAR	89
3.2.1. Ebeveyne Bağlanma Envanteri Ölçek İstatistikleri	89

3.2.2. Ergenlerin Sosyo-Demografik Verileri ile Ebeveyne Bağlanma Envanteri Ölçek İstatistikleri Arasındaki İlişkiler	90
3.2.3. Empatik Eğilim Ölçeği İstatistikleri	123
3.2.4. Ergenlerin Sosyo-Demografik Verileri İle Empatik Eğilim Ölçeği İstatistikleri Arasındaki İlişkiler	123
3.2.5. Saldırganlık Ölçeği İstatistikleri	136
3.2.6. Ergenlerin Sosyo-Demografik Verileri İle Saldırganlık Ölçeği İstatistikleri Arasındaki İlişkiler	137
3.2.7. Ergenlerin Anne ve Babaya Bağlanma Değişkenine İlişkin Bulgular	167
3.3. EBEVEYNE BAĞLANMA, EMPATİK EĞİLİM VE SALDIRGANLIK ÖLÇEĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN KORELASYON İNCELEMESİ	173
IV. BÖLÜM.....	181
SONUÇ ve ÖNERİLER	181
4.1. SONUÇ	181
4.1.1. Ergenlerin Sosyo-Demografik Özellikleri.....	181
4.1.2. Ergenlerin Sosyo-Demografik Verileri İle Ebeveyne Bağlanma Envanteri Ölçek İstatistikleri Arasındaki İlişki	182
4.1.3. Ergenlerin Sosyo-Demografik Verileri İle Empatik Eğilim Ölçeği İstatistikleri Arasındaki İlişki	186
4.1.4. Ergenlerin Sosyo-Demografik Verileri İle Saldırganlık Ölçeği İstatistikleri Arasındaki İlişki	188
4.1.5. Ergenlerin Anne ve Babaya Bağlanma Değişkenine İlişkin Bulgular	192
4.1.6. Ebeveyne Bağlanma, Empatik Eğilim Ve Saldırganlık Ölçeği Arasındaki İlişkilerin Korelasyon Bulguları.....	193
4.2. ÖNERİLER	195
4.2.1. Okul Odaklı Koruyucu Önleyici Müdahale Önerileri	195
4.2.2. Okul Odaklı Rehabilitasyon Edici Müdahale Önerileri	197
4.2.3. Aile Odaklı Müdahale Önerileri	198
4.2.4. Toplum Odaklı Müdahale Önerileri	200
KAYNAKLAR	202
EKLER	222
Ek 1 KİŞİSEL BİLGİ FORMU	222

Ek 2. EMPATİK EĞİLİM ÖLÇEĞİ	223
Ek 3. SALDIRGANLIK ÖLÇEĞİ	226
Ek 4. EBEVEYNE BAĞLANMA ENVANTERİ (ANNE FORMU)	228
Ek 5. EBEVEYNE BAĞLANMA ENVANTERİ (BABA FORMU)	230
Ek 6. İZİNLER.....	231
Ek 7. ORİJİNALLİK RAPORU	233

KISALTMALAR DİZİNİ

%	: Yüzde
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADH	: Antidiüretik Hormon (Vazopressin)
ANOVA	: Analysis of Variance / Varyans Analizi
BDT	: Bilişsel Davranışsal Terapi
ÇOT	: Çözüm Odaklı Terapi
dk	: Dakika
EABE	: Ebeveyn ve Akarana Bağlanma Envanteri
EEÖ	: Empatik Eğilim Ölçeği
fMRG	: Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme
NASW	: National Association of American Social Workers / Amerikan Sosyal Çalışmacılar Ulusal Birliği
p	: Anlamlılık Düzeyi
sn	: Saniye
SPSS	: Statistical Package for the Social Sciences
GH	: Büyüme Hormonu
ss	: Standart Sapma
t	: T değeri (T-test için)
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
WHO	: World Health Organization / Dünya Sağlık Örgütü

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 1.	Yabancı, Alışılmadık Durum Testinin Aşamaları, M. Ainsworth ve arkadaşlarının (1978) çalışmasından uyarlanmıştır.....	21
Çizelge 2.	Araştırma Yapılmak İstenen Okulların Listesi.....	69
Çizelge 3.	Ebeveyne Bağlanma Envanteri Anne Formu Güvenirlik İstatistikleri.....	89
Çizelge 4.	Ergenlerin Cinsiyet Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Envanteri Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (T-Testi).....	90
Çizelge 5.	Ergenlerin Yaş Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA).....	92
Çizelge 6.	Ergenlerin Sınıf Düzeyi Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)	94
Çizelge 7.	Ergenlerin Anne Meslek Kolları Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)	97
Çizelge 8.	Ergenlerin Baba Meslek Kolları Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)	99
Çizelge 9.	Ergenlerin Anne Öğrenim Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)	100
Çizelge 10.	Ergenlerin Baba Öğrenim Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)	101
Çizelge 11.	Ergenlerin Anne ve Baba Medeni Durum Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (T-Testi).....	103
Çizelge 12.	Ergenlerin Çalışmanın Yapıldığı Tarihte Kiminle Yaşadıkları Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA).....	106
Çizelge 13.	Ergenlerin Kardeş Sayısı Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)	112
Çizelge 14.	Ergenlerin Kardeş Sayısı Değişkeni İle Ebeveyne Bağlanma (Baba Formu) Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)	114
Çizelge 15.	Ergenlere 0-1 Yaş Aralığında Bakım Veren Kişi Değişkeni İle Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)	115
Çizelge 16.	Ergenlere 1-2 Yaş Aralığında Bakım Veren Kişi Değişkeni İle Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)	117
Çizelge 17.	Ergenlere 2-5 Yaş Aralığında Bakım Veren Kişi Değişkeni İle Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)	119

Çizelge 18.	Ergenlerin Ailelerinin Gelir Düzeyi Değişkeni İle Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)	120
Çizelge 19.	Empatik Eğilim Ölçeği Güvenirlik İstatistikleri	123
Çizelge 20.	Ergenlerin Cinsiyet Değişkeni ile Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (T-Testi)	123
Çizelge 21.	Ergenlerin Yaş Değişkeni ile Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA).....	124
Çizelge 22.	Ergenlerin Sınıf Düzeyi Değişkeni İle Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA).....	125
Çizelge 23.	Ergenlerin Anne Meslek Kolları Değişkeni ile Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)	126
Çizelge 24.	Ergenlerin Baba Meslek Kolları Değişkeni ile Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)	127
Çizelge 25.	Ergenlerin Anne Öğrenim Değişkeni ile Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA).....	128
Çizelge 26.	Ergenlerin Baba Öğrenim Değişkeni ile Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA).....	129
Çizelge 27.	Ergenlerin Anne ve Baba Medeni Durum Değişkeni ile Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (T-Testi)	130
Çizelge 28.	Ergelerin Çalışmanın Yapıldığı Tarihte Yaşadıkları Kişi Değişkeni ile Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)	130
Çizelge 29.	Ergenlerin Kardeş Sayısı Değişkeni İle Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA).....	132
Çizelge 30.	Empatik Eğilim Ölçeği Puanlarının 0-1 Yaş Aralığında Bakım Veren Kişi Değişkenine Göre İncelenmesi (ANOVA)	133
Çizelge 31.	Empatik Eğilim Ölçeği Puanlarının 1-2 Yaş Aralığında Bakım Veren Kişi Değişkenine Göre İncelenmesi (ANOVA)	134
Çizelge 32.	Ergenlere 2-5 Yaş Aralığında Bakım Veren Kişi Değişkeni İle Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA).....	134
Çizelge 33.	Ergenlerin Ailelerinin Gelir Düzeyi Değişkeni İle Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)	135
Çizelge 34.	Saldırganlık Ölçeği Güvenirlik İstatistikleri	136
Çizelge 35.	Ergenlerin Cinsiyet Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (T-Testi)	137
Çizelge 36.	Ergenlerin Yaş Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA).....	139
Çizelge 37.	Ergenlerin Sınıf Düzeyi Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA).....	142

Çizelge 38.	Ergenlerin Anne Meslek Kolları Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)	145
Çizelge 39.	Ergenlerin Baba Meslek Kolları Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)	147
Çizelge 40.	Ergenlerin Anne Öğrenim Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA).....	149
Çizelge 41.	Ergenlerin Baba Öğrenim Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA).....	151
Çizelge 42.	Ergenlerin Anne ve Baba Medeni Durum Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (T-Testi)	152
Çizelge 43.	Ergenlerin Çalışma Tarihinde Yaşadıkları Kişi Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)	156
Çizelge 44.	Ergenlerin Kardeş Sayısı Değişkeni İle Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA).....	158
Çizelge 45.	Ergenlere 0-1 yaş aralığında bakım veren kişi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarının incelenmesi (ANOVA).....	159
Çizelge 46.	Ergenlere 1-2 yaş aralığında bakım veren kişi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarının incelenmesi (ANOVA).....	161
Çizelge 47.	Ergenlere 2-5 yaş aralığında bakım veren kişi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarının incelenmesi (ANOVA).....	163
Çizelge 48.	Ergenlerin Ailelerinin Gelir Düzeyi Değişkeni İle Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA).....	165
Çizelge 49.	Anneye Bağlanma Şekli Açısından Empatik Eğilim ve Saldırganlığın İncelenmesi (T-Testi)	168
Çizelge 50.	Babaya Bağlanma Şekli Açısından Empatik Eğilim ve Saldırganlığın İncelenmesi (T-Testi)	169
Çizelge 51.	Anneye Bağlanma Şekli Ayrımında Empatik Eğilim ve Saldırganlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Korelasyon)	170
Çizelge 52.	Babaya Bağlanma Şekli Ayrımında Empatik Eğilim ve Saldırganlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Korelasyon).....	171
Çizelge 53.	Babaya Bağlanma, Anneye Bağlanma, Empatik Eğilim ve Saldırganlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Korelasyon).....	173

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.	Okullarda saldırganlık ve şiddeti artıran risk faktörleri. Yavuzer, Gündoğdu ve Dikici (2009)'den alınmıştır.	44
Şekil 2.	Cinsiyete Göre Ergenlerin Dağılımı	75
Şekil 3.	Yaşa Göre Ergenlerin Dağılımı	76
Şekil 4.	Sınıf Düzeyine Göre Ergenlerin Dağılımı	77
Şekil 5.	Anne Meslek Kollarına Göre Ergenlerin Dağılımı	78
Şekil 6.	Baba Meslek Kollarına Göre Ergenlerin Dağılımı	79
Şekil 7.	Anne Öğrenim Düzeyine Göre Ergenlerin Dağılımı	80
Şekil 8.	Babalarının Öğrenim Düzeyine Göre Ergenlerin Dağılımı	81
Şekil 9.	Anne ve Babalarının Medeni Durumuna Göre Ergenlerin Dağılımı	82
Şekil 10.	Çalışmanın Yapıldığı Tarihte Yaşadıkları Kişiye Göre Ergenlerin Dağılımı	83
Şekil 11.	Kardeş Sayılarına Göre Ergenlerin Dağılımı	84
Şekil 12.	0-1 Yaş Arasında Bakım Veren Kişilere Göre Ergenlerin Dağılımı	85
Şekil 13.	1-2 Yaş Arasında Bakım Veren Kişilere Göre Ergenlerin Dağılımı	86
Şekil 14.	2-5 Yaş Arasında Bakım Veren Kişilere Göre Ergenlerin Dağılımı	87
Şekil 15.	Ailelerinin Gelir Düzeyine Göre Ergenlerin Dağılımı	88
Şekil 16.	Ergenlerin Sınıf Düzeyi ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarına Göre Ergenlerin Dağılımı	96
Şekil 17.	Ergenlerin Araştırma Tarihinde Yaşadıkları Kişi ile Anne ve Babaya Yabancılaşma Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki	108
Şekil 18.	Ergenlerin Araştırma Tarihinde Yaşadıkları Kişi ile Anne ve Babaya Güven Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki	109
Şekil 19.	Ergenlerin Araştırma Tarihinde Yaşadıkları Kişi ile Anne ve Baba ile İletişim Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki	110
Şekil 20.	Ergenlerin Araştırma Tarihinde Yaşadıkları Kişi ile Anne ve Babaya Bağlanma Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki	111
Şekil 21.	Ergenlerin Ailelerinin Aylık Gelirleri ile Anne ve Babaya Yabancılaşma Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki	122
Şekil 22.	Ergenlerin Sınıf Düzeyleri ile Empatik Eğilim Ölçeği Puanları Arasındaki İlişki	126

Şekil 23.	Ergenlerin Çalışma Tarihinde Yaşadıkları Kişi ile Empatik Eğilim Ölçeği Puanları Arasındaki İlişki	131
Şekil 24.	Ergenlerin Yaş Değişkeni ile Saldırganlık Ölçeği Alt Puanları Arasındaki İlişki.....	141
Şekil 25.	Ergenlerin Sınıf Düzeyi Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki.....	144
Şekil 26.	Ergenlerin Anne ve Baba Medeni Durum Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki	155
Şekil 27.	Ergenlerin Çalışmanın Yapıldığı Tarihte Yaşadıkları Kişi Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki	157
Şekil 28.	Ergenlere 0-1 Yaş Arasında Bakım Veren Kişi Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki	160
Şekil 29.	Ergenlere 1-2 Yaş Arasında Bakım Veren Kişi Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki	162
Şekil 30.	Ergenlere 2-5 Yaş Arasında Bakım Veren Kişi Değişkeni ile Saldırganlık Ölçeği Alt Puanları Arasındaki İlişki	164

GİRİŞ

Bebeğin yaşamının ilk iki yılında bakım vereni ile kurduğu duygusal bağ güvenlik hissinin oluşmasına neden olmaktadır. Bebekler dünyayı keşfetmeye başladıklarında bakım verenlerini “güvenli bir üs” olarak kullanırlarken tehdit zamanlarında ise “güvenli bir sığınak” olarak kullanırlar. Bakım verenler ile geliştirilen bu duygusal bağ süreci bebeklerin ömür boyu hayatlarını etkileyecek bir başlangıçtır. Güvenli bir zemine oturmuş olarak geliştirilen duygusal bağ süreci bebeklerin yaşamlarının ilerleyen dönemlerinde de kaliteli ilişkiler kuracağına bir göstergesidir. Bebekler birincil bakım verenlerine güvenli bir bağlanma süreci geçirirlerse çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde empati gibi olumlu sosyal davranışları sergilemeye yatkın olurlar. Öte yandan güvensiz bağlanan bebekler yaşamlarının ilerleyen dönemlerinde saldırganlık, depresyon ve duygusal düzensizlik gibi sorunlu davranışlar göstermeye daha meyilli olmaktadır (Bowlby, 1979).

10-19 yaşları arasındaki erişkinliğe geçiş dönemi olan ergenlik dönemi bireyin önemli değişimler yaşadığı bir kriz sürecidir (Santrock, 2012). Fizyolojik ve cinsel gelişimlerin yanında psiko-sosyal, bilişsel ve ahlak gelişimlerinin de yaşandığı ergenlik döneminde duygusal bağ süreci de değişime uğrar. Birey çocukluk sürecinde özellikle ebeveynlerine ve bakım verenlerine karşı geliştirdiği yoğun duygusal bağları artık akranlarına yöneltmektedir. Ergenlik döneminde birey hem özgür olmak ve çevreyi keşfetmek hem de ihtiyaç duyduğu anlarda ebeveynlerinin desteğini almak ister. Ebeveynler ergenlik sürecinde çevreyi keşfetmek isteyen çocuklarına imkân verip bebeklik dönemindeki gibi “güvenli bir üs” olurlarsa, bu süreçteki kriz daha başarılı bir şekilde yürütülmüş olur dolayısıyla anne ve baba tutumları ergen bireyin kişiliğinin oluşmasında önemli bir dayanaktır. Çevresini güvenle keşfeden ve ihtiyaç duyduğunda ebeveyn desteğini alan ergen bireyler güvenli bağlanma örüntüleri geliştirerek kendilerini gelecekteki farklı bağlanma ilişkilerine hazırlayabilirler ayrıca aile ve arkadaşlarıyla uyumlu, kendine ve başkalarına güvenen daha az sosyal problem yaşayan bireyler olurlar. Tam tersi ebeveynlerine güvensiz bağlanma örüntüleri geliştiren ergenlerin stresle başa

çıkma ve duygu düzenleme becerileri düşüktür (Kesebir, Kavzoğlu-Özdoğan, Üstündağ, 2011, s.330). Empati, ilişkilerin kurulmasına yardım eden temel faktörlerden biridir ve genellikle kişinin kendisini karşıdakinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakma becerisi olarak da bilinir. Empatinin diğer bir tanımı da kişinin kendisini başkasının yerine koyduğu süreçte olayları o kişinin bakış açısıyla görüp hislerini anlamak ve kişinin fikirlerini doğru bir şekilde yorumlamaktır (Akt. Özkan ve Gökçearslan-Çiftçi, 2009, s.33).

Bağlanma ne kadar güvenli ve kuvvetliyse empati becerisi de o derece yüksek olmaktadır dolayısıyla bağlanma düzeyi ve empati becerisi arasında pozitif bir ilişki düzeyi bulunmaktadır. Empati becerisi ergenlik dönemindeki ebeveyn desteği ve bağlanmanın kalitesi ile daha da artmaktadır. Bu süreçte özellikle aile ortamını güvenli ve sıcak olarak algılayan ve güvenli bağlanan ergenlerin empati becerileri ve benlik saygıları da yüksek olmaktadır (Bayraktar, Sayıl, Kumru, 2009, s.58).

Çocuğun ilk sosyalleştiği yer ailesi olmakla birlikte okullar çocuğun zamanlarını en fazla geçirdikleri yerlerdir. Okullar çocukların zamanlarını geçirdikleri formal yerlerdir.

Ebeveynlerine güvensiz bağlanma örüntüleri geliştiren ergenlerde ise empatinin düşük olması saldırganlık davranışlarını da beraberinde getirmektedir. Empati becerileri ile negatif ilişki içerisinde olan saldırganlık davranışı ise bedensel ya da ruhsal açıdan bilerek başkalarına zarar verme şeklinde tanımlanmaktadır. Ergenlik dönemi suç işleme, saldırganlık ve diğer davranış sorunları gibi birçok dışa yönelim sorunlarının en çok yaşandığı dönemdir. Çalışmalar yüksek empati becerisine sahip ergenlerde saldırganlık davranışlarının daha az gerçekleştiğini göstermiştir (Kaplan ve Aksel, 2013, ss.41-42).

Bireyin bebeklik döneminde ailesi içerisinde başlayan sosyalleşme süreci, ana okulu, okul öncesi ve ilkökul eğitimi ile devam etmektedir. Özellikle de sosyalleşme sürecinde etkili aynı zamanda informal ilişkilerin de devreye girdiği okul ortamları öğretimin kesintisiz olarak gerçekleştiği yerlerdir. Ergenlerin eğitim süreçlerinden dolayı günlük yaşantılarının çoğunu okulda ve sonrasındaki süreçte de evde

aileleriyle birlikte geçirmeleri, olumlu ve olumsuz davranışlarının kazanımlarında okul aile iş birliğinin önemini ortaya koymaktadır (Jarolmen, 2017).

Son yıllarda liseli ergenlerin okul ve aile yaşantılarındaki saldırgan davranışlarının giderek artması bağlanma ve empati üzerine yapılan çalışmaları da arttırmıştır. Saldırganlık gibi riskli davranışların okullarda önlenmesine yönelik müdahale programları kısa süreli etkili olsa da uzun dönemde bireyin kökten değişimi için yeterli olmamaktadır. Bu sebeple bağlanma ile empati gelişimi temelli, ergen bireyde başarılı bir kimlik oluşumuna imkân veren, doğru aile tutumları ile desteklenmiş, uzun süreli koruyucu ve önleyici okul programlarına ihtiyaç duyulmaktadır (Dupper, 2013).

Kritik bir dönem olan ergenlik sürecinde ergenin, güvensiz bağlanma, empati eksikliği ya da saldırgan davranışlarına yönelik sorunların aile ve birey temelindeki çözümlerde özellikle okullara büyük sorumluluklar düşmektedir. Okullardaki uzman eğitim ekibinin yanında onlarla eş zamanlı çalışacak psikolojik danışman, psikolog ve okul sosyal hizmet uzmanı gibi profesyonel bir psiko-sosyal müdahale ekibine ihtiyaç duyulmaktadır. Okul sosyal hizmet uzmanları, okullardaki psiko-sosyal ekibin önemli bir parçasıdır ve ergenlerin çevresi ile ilişkilerindeki sorunlara çok boyutlu bakarak çevresi içinde birey bağlanmında sorunları analiz eder (Özkan ve Kılıç, 2014, s.399).

Dünyada başarılı örnekleri olsa da mevcut durumda Türkiye'deki okullarda riskli davranışları önleyici ve öğrencilerin akademik başarılarını destekleyici psiko-sosyal destek hizmetleri gelişmemiştir. Risklerin azaltılıp koruyucu ve önleyici faktörlere bağlı olarak yeniden yaratılmış bir okul iklimi ergenler için "güvenli bir üs ve sığınak" olacaktır. Okullarda bağlanma ve empati üzerine yapılacak çalışmalar ergenlerin gelecekte kuracakları güvenli ilişkilerine de zemin hazırlayabilir (Jarolmen, 2017).

Araştırmanın sorun alanı, özellikle liselerde öğrenimine devam eden ve saldırgan davranışları nedeniyle risk altında bulunan ergenlerdir. Okul ortamlarında saldırgan davranışlar gösteren ergenlerin ebeveynlerine bağlanma stilleri ve empati düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi, okullarda çalışacak profesyonel

psiko-sosyal ekibe yönelik ergenleri koruma ve önleme çalışmalarında katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu araştırma sonucu ortaya konan bulgular ile okul sosyal hizmet uzmanlarının ergenlere yönelik olarak geliştireceği aile okul ve birey temelli çalışmalarında önleyici, iyileştirici ve güçlendirici programların hazırlanmasına da katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu tez araştırmasının amacı liseli ergenlerin ebeveyne bağlanma stilleri ve empati düzeyleri ile saldırgan davranışları arasındaki ilişkinin araştırılması ve sosyal hizmetin bir çalışma alanı olarak okul sosyal hizmet bakış açısıyla ele alınmasıdır.

BÖLÜM I

1.1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde ergenlik dönemi, bağlanma, empati, saldırganlık ve okul sosyal hizmeti başlıklarında kuramsal bilgiler yer almaktadır. Araştırmanın kuramsal temelini oluşturan kuram yaklaşım ve modeller ise sistem kuramı, sosyal destek kuramı, sosyal ilişkiler modeli, ekolojik kuram, psiko-sosyal gelişim kuramı ve bağlanma kuramıdır.

1.1.1. Ergenlik Dönemi

Dilimizde “ergen” kelimesine karşılık gelen ve Latince “yetişkinliğe doğru büyüyen” anlamındaki *adolescere* fiilinin kökünden türeyen “adolescent” kelimesi, büyümek, olgunlaşmak anlamında hızlı ve sürekli olan bir süreci belirtmektedir (Yavuzer, 2016; Akt. Çok, 2013, s.21). Ergenlik geçişler dönemidir ve yaşam döngüsünün ikinci on yılı olarak tanımlanabilir (Çok, 2013, ss.21-22).

Sigmund Freud (1856-1939), ergenliği dürtüsel yaşamın ön plana çıktığı çatışma ve gerginliklerin yaşandığı bir süreç olarak tanımlamaktadır (Akt. Gençtan, 2017). J. Piaget’e (1977) göre ise ergenlik bilişsel gelişimin son evresidir ve artık ergen bireyler bu dönemdeki bilişsel süreçlerle üst düzey denge kurmaya çalışırlar (Akt. Ahioğlu-Lindberg, 2011, ss.1-10). E. H. Erikson (1902-1994) ergenlik dönemini çocukluk ve yetişkinlik arasında yer alan belirgin ve bilinçli bir evre olarak tanımlamaktadır (Akt.Arslan, 2008, s.31).

Erişkinliğe geçiş dönemi olan ergenlik dönemi biyolojik, psikolojik, zihinsel ve sosyal açıdan gelişme ve olgunlaşmanın olduğu bir evredir. Ergenlik döneminde hem pozitif gelişim hem de stres bir arada yaşandığı için genç bu dönemde, bir kimlik inşa etmeye çalışır, bu kimlik sürecinde de bir benlik algısı oluşturarak geçmişe ilişkin değerlendirme ve geleceğe ilişkin de planlamalar yapar. Ergenlik döneminin başlama ve bitiş zamanı bireye, ülkeye, sosyal çevreye göre

değişimler gösterebilir. Ergenlik, Dünya Sağlık Örgütü'ne göre 10-19 yaşları arası dönem olarak tanımlansa da literatürde farklı yaş gruplarını da içermektedir (WHO, 2018).

Ergenlik döneminde 10 ile 13 yaşlarını kapsayan dönem erken ergenlik, 14 ile 17 yaşlarını kapsayan dönem orta ergenlik, 18 ile 22 yaşlarını kapsayan dönem ise ileri ergenlik dönemleri olarak ifade edilse de aslında bu dönemler toplumların genç insanları eğitim kurumlarına gruplama yollarına karşılık gelmektedir. Ergenliğin başlangıcının ya da bitişinin belirlenmesinden çok ergenlikteki gelişimin olgunlaşmamıştan olgunlaşmışa doğru bir dizi geçişi olduğunu düşünmek gerekir (Çok, 2013, s.22).

1.1.1.1. Ergenlik Kuramları

Ergenlik dönemine ilişkin değişiklikleri ve süreçleri açıklayan birçok biyolojik, organizmik, öğrenme, sosyolojik, tarihsel ve antropolojik kuram yaklaşım ve araştırma bulunmaktadır.

Ergenliğin sosyolojik kuramları sıklıkla kuşaklararası ilişkilere odaklanmıştır. Bu görüşün temsilcilerinden olan Kurt Lewin (1951) ve Edgar Friedenberg (1959) genç insanların marjinal olduklarını ve yetişkinler ile ergenler arasında güç farklılıkları olduğunu vurgulamaktadır. Karl Mannheim (1952) ve James Coleman'a (1961) göre farklı şartlar altında büyüyen ergenler farklı değer, inanç ve tutum düzeyi geliştirirler (Çok, 2013, ss. 31-32).

Sigmund Freud, psikanalitik kuramın gelişimsel aşamalarında 11-13 yaşlarından genç yetişkinlik dönemine kadar olan süreci 'genital evre' olarak adlandırır. Bu dönemde hormonların etkisinin artması ile birlikte ergen, fizyolojik olgunluğa erişir ve çeşitli dürtülerin gücü artar. Ergenler bu dönemde bazen keskin kararlı bir bağımsızlık bazen de bebeksi bir bağımlılık sergiler. Ergen birey bu dönemde rol kararsızlığı yaşar, bu dönemdeki problemler çözülmezse ileriki dönemlerde kimlik problemleri yaşanabilir (Akt. Gençtan, 2017). E. Spranger'ın (1882-1963) bireysel farklılıklar kuramına göre, ergenlik dönemi üç gruba ayrılır. Bunlar, fırtına ve

stresle başı derde giren ergenler, ergenliği hiç zarar görmeden rahat geçirenler ve kendi gelişimlerine doğrudan katılan ergenlerdir. Bu kurama göre ergenlik döneminin niteliği, ergenin kişilik yapısına bağlıdır (Akt.Kulaksızoğlu, 2015).

C. R. Snyder'ın (1944-2006), umut kuramı ve ergenlik döneminde umut kavramını bireylerin kapasitelerine ilişkin algılarını yansıtan bilişsel ve motivasyonel bir yapı olarak ele almaktadır. Ergen gruplarıyla yürütülen araştırmalarda yüksek umut düzeyine sahip olmanın sosyal yeterlikle, genel yaşam doyumuyla, öznel iyi oluşla olumlu bir ilişkisi olduğunu göstermiştir (Akt.Demirli-Yıldız, 2016). M. Mead (1901-1978) ve R. Benedict'in (1887-1948) antropolojik kuramına göre, ergenin davranış biçimleri ve sorunları, yaşadıkları kültürel şartlara bağlı olarak olarak değişiklik göstermektedir. M. Mead'ın Samoalı kızlarla yaptığı araştırmasında, kız ergenler bu dönemi sorunsuz geçirmişlerdir, çünkü cinsellikle ilgili tabu geliştirmemişlerdir. Fakat Amerikalı gençler ile kıyaslandığında Amerikalı gençlerin cinsellikle ilgili geliştirdikleri tabunun, gençlerde çatışma yaratması sonucu stres faktörü ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, sosyalleşme, eğitim ve yetiştirilme şekli gibi faktörler ergenlerin davranış biçimleri üzerinde etkilidir ve her kültür için farklı mikro kuramlar bulunmaktadır (Mead, 2018).

Ergen psikolojisinin babası olarak bilinen G.S. Hall'un (1844-1924) özünü yineleme kuramında, ergenlerin şiddetli ruh hali değişimlerinden bahsedilir. Ergenlik yılları fırtınalı ve stresli olabilir ancak bu durumlar bireyin yeniden yapılanmasına yardımcı olur. Hall'a göre, bir insanın yaşam sürecindeki gelişimi, evrim içindeki gelişiminin bir tekrarıdır. Hall aynı zamanda 'ergenlik karmaşası' kavramını da psikolojiye kazandırmıştır (Akt.Siyez, 2012, ss.2-4; Çok, 2013, s.29). Öz yeterlik kuramına göre özerklik temel bir gereksinimdir. Özerkliğin karşıtı olarak, belirli eylemler için, kontrol edilmek, yönlendirilmek ve zorlanmak ergen bireyde çatışmaya neden olmaktadır (Ryan ve Deci, 2000).

Psiko-sosyal kurama göre, ergenlik bir kriz dönemidir ve her bir kriz bir sonraki döneme geçmeden yaşanmalıdır. E. Erikson göre 'özerkliğe karşı kuşku ve utanç dönemi' psiko-sosyal gelişimin ikinci evresinin temel gelişimsel görevidir ve ergene yeni bir özgürlük alanı sağlanmalıdır (Akt.Arslan, 2008).

J. Piaget'in (1999) bilişsel kuramına göre çocuklarda bilişsel yapı dört evrede gerçekleşmektedir, ergenlik dönemine denk gelen 12 yaş ve sonrası ise soyut işlemler dönemidir. Çocuklarda bilişsel gelişimin hızını ve bir evredeki kalış sürecini belirleyen şey, fiziksel olgunlaşma, deneyim, toplumsal aktarım ve dengeleme süreçleridir (Akt. Ahioğlu-Lindberg, 2011, s.2).

Davranış kuramcılarında olan B.F. Skinner'ın (1953) edimsel koşullanma kuramına göre ergen davranışı bireyin karşılaştığı çeşitli pekiştireç ve cezaların sonucundan farklı olmayan bir şey olarak görülebilir. Örneğin, okulda iyi olmaya çalışan bir ergen geçmişte bu davranışı nedeniyle pekiştirilmiş ya da bu biçimde davranmadığı için cezalandırılmıştır (Çok, 2013, s.31).

Toplumsal öğrenme kuramcılarında olan Albert Bandura'nın (1977) sosyal öğrenme kuramına göre, yetişkinler davranışları ile ergenlerin davranışlarını şekillendirirler dolayısıyla ergen gelişimi aşamalarla değil, çevredeki sosyal uyarıcılar faktörüyle şekillenir. Ergenlerin tavırları sadece etraflarındaki etkenler tarafından pekiştirilerek veya cezalandırılarak belirlenmez. Ergenler etraflarındaki gözleyerek ve taklit ederek de öğrenirler (Çok, 2013, s.31). A. Bandura'ya göre ergenlik buhranlı bir dönem değildir. Ergenlik döneminde saldırgan davranışların sergilenmesi ailelerin çocuklarına yeterince uygun eğitim vermemelerinden kaynaklanır (Çelen, 1999).

Nesne ilişkileri kuramına göre insan davranışlarının kökeni, bebeklik dönemindeki aile ilişkilerine dayanır. Örneğin, bebeklik döneminde ihmal veya istismara uğramış bir yetişkin kendisine ebeveynlerini hatırlatan başka bireylerden de aynı davranışı beklemektedir. İnsanların ve olayların tasvirleri, benliğin yetişkinliğe taşıdığı bilinçdışı nesnelere dönüşür ve birey sosyal ilişkilerindeki etkileşimlerde bu tasvirleri bilinçsizce kullanır.

Çevre ile olan erken etkileşimlere bağlı olarak birey bir kendilik ve nesne dünyası oluşturur (Akt.Göka, Yüksel ve Sevinç, 2006, s.47). Nesnelere genellikle kişinin annesinin, babasının veya birincil bakıcısının içselleştirilmiş imgeleridir. İç nesnelere ise bir kişinin bebek olarak bakılma deneyimlerindeki, gerçek dışsal bakıcıların

temsilleridir. Kişinin ilk iç nesnesi genellikle annesinin içselleştirilmiş bir görüntüsüdür. Daha sonraki deneyimler bu erken kalıpları yeniden şekillendirebilir ancak nesnelere yaşam boyunca güçlü bir etki yaratmaya devam eder.

Nesneler başlangıçta bebek zihni tarafından kavranır ve parça nesnelere olarak adlandırılır. M. Mahler (1975), erken dönemde bebeğin henüz sentez ve bütünleştirme yeteneğine sahip olmadığını iç dünyasının parçalanmış ve kopuk fanteziler halinde olduğunu belirtmiştir. Örneğin aç bebeği besleyen meme "iyi meme" iken, meme bulamayan aç bir bebek "kötü meme" ile ilişkilidir. M. Klein'in (2015) paranoid ve şizoid pozisyon dönemi olarak adlandırdığı süreçte bebek kendisinin olumsuz ve yıkıcı parçalarını anneye atfeder yani bebek bu dönemde iyi ile kötünün bir arada olduğunu farkeder. "Yeterince iyi" kolaylaştırıcı bir çevrede "meme" hem "iyi" hem de "kötü" anne figürünü temsil etmeye başlar.

Bebeğin sevgiyi algılayabilmesi için depresif döneme geçmesi gerekir çünkü bebek kendisini dış dünyanın tehdidi altında hissetmektedir. Winnicott'a (1953) göre anne bebeğin gereksinimlerine yeterince duyarlılık gösteriyorsa bebek güven duyar ve kendisine dış dünya ile bağlantı kurabileceği bir geçiş alanı yaratır.

Kernberg (1976), nesne dünyasının oluşmasında doğuştan gelen belirleyicilere büyük önem verir ve kuramı insan saldırganlığını açıklayacak bir eksene oturtur. Ergenlik kriziyle birlikte ortaya çıkan çocukluk depresyonu ergenlik sürecini daha da karmaşık hale getirebilir. Çocukluğun kaybı ile birlikte ergenlerde başlayan yas süreci onlar için acı doludur. Ergenlerin ebeveynleriyle olan yakın ilişkilerindeki kayıp aralarına daha fazla mesafe koyarak çocukluk çağını onlardan koparır. Ergenlerin eğilimleri çocuklukta fantezi dünyasından çok eyleme yöneliktir. Örneğin cinsellik içeren yoğun eylemler, çete ilişkileri, suça sürüklenme ya da yemek yeme gibi beynin sürekli meşguliyeti dikkati dağıtır ve altta yatan depresyonun görmezden gelinmesine yol açar (Aydoğmuş ve Zabcı, 2017, s.76).

J. Masterson (2008), 1960'larda semptomları olan ergenlerin herhangi bir tedaviye ihtiyaçlarının olmadığını, bu semptomların döneme özgü özellikler

olduğunu savunan ergen bunalımı kuramıyla ilgilenmeye başladığında semptomların büyüdükçe kaybolan bir şey olmadığını görmüş ve bunları patolojik olarak değerlendirmiştir. Ergenlerin temelde depresyon, eyleme vurma, okuldan kaçma, madde bağımlılığı gibi görülen dışa dönük davranış sorunları kaynağını araştıran J. Masterson, anne-çocuk ilişkilerinin erken dönemdeki önemine dikkat çekmiştir. Özellikle yaşamın ilk üç yılındaki gelişimsel duraklamanın ergenlerdeki psikopatolojileri anlamak için önemli olduğuna vurgu yapmıştır (Masterson, 2008, ss.15-27).

Bağlanma kuramı, erken nesne ilişkilerini anlamamızda daha derin etkiler taşımaktadır. Bağlanma, davranışsal, ruhsal ve doğuştan olan, gelişim ilerledikçe değişen bir bir olgudur (Masterson, 2008, s.52). Çocuklukta başlayarak yaşam boyu devam eden bir süreçtir (Bowlby,2013, s.421). Bağlanma kuramına göre, ergenlik diğer tüm süreçler gibi bir geçiş evresidir. Bu süreçte ebeveynlere olan bağlanma davranışı yavaş yavaş yerini akranlara bırakarak yakın ikili romantik ilişkilerde ön plana çıkmaya başlar. Ebeveynlerin bu süreçte ergen bireylerden kopmaması ve destekleyici tavır takınmaları önemlidir (Çok, 2007, ss.161-162).

H. S. Sullivan'ın (1892- 1949) kişiler arası kuramına göre ergenlikte kişilerarası ilişkiler üç dönemde incelenir. Ön ergenlik döneminde, ergen yakın arkadaşlar edinerek iç dünyasını ve sorunlarını paylaşır. Erken ergenlik cinsel ilginin başladığı dönemdir, geç ergenlikte ise sorumluluklar başlar ve gelecek hayatı önem kazanır. Ergen bireylerde kaygının oluşumunda kişilerarası ilişkiler büyük bir önem taşımaktadır (Akt. Özbay, 2000).

1.1.1.2. Ergenlik Dönemi Gelişim Özellikleri

Puberte (buluğ) dönemi fiziksel değişimlerin yaşanmaya başladığı dönemdir. Puberte ile başlayan ergenlik dönemi, 12 ile 14 yaş arası erken ergenlik, 14 ile 17 yaş arası orta ergenlik ve 18 ile 22 yaş arası da geç ergenlik olarak üçe ayrılmaktadır (Santrock, 2012). Kızlarda 11 (8–13) yaş civarı olan puberte başlangıcı ortalama 4 yıl sürerken, erkeklerde iki yıl sonra yani 13–14 yaşlarında

başlamakta ve ortalama 3 yıl sürerek yetişkinlik dönemine geçilmektedir (Cüceloğlu, 2016).

Ergenlik dönemindeki fizyolojik ve cinsel gelişim özelliklerine baktığımızda puberte başlangıcının toplumdan topluma ve cinsiyetler arasında farklılıklar gösterdiğini görmekteyiz. Bu farklılıkların nedeni genetik, beslenme, sağlık, bakım, yaşam koşulları gibi nedenler olabilmektedir (Saka ve Neyzi, 2005, ss.7-14). Boy uzaması ergenliğin başlangıcının habercisidir. Erkeklerde boy uzunluğunun artışı 12–16 yaşları arasında fazlalaşırken kızlarda genellikle ergenlik öncesinde hızlı olduğu, ergenlik sonrasında ise yavaşladığı görülür. Bu dönemde, kas ve kemiklerin büyümesi ile ağırlık da artmaya başlar (Yavuzer, 2016).

Ergenlikteki fizyolojik değişimler, boy ve vücut ağırlığının artması, iskelet ve kas gelişimi, solunum ve dolaşım sistemlerinin yanı sıra çeşitli organlardaki gelişimler olarak sayılabilir. Beyindeki hipofiz bezinin büyüme hormonu (growth hormone, GH) salgılamasıyla ergen birey bedensel değişimler yaşar ve boy atarak büyümeye devam eder. Erkeklerdeki androjen ve kızlardaki östrojen, hormonu da cinsel erinlik sağlar (Yavuzer, 2009, ss.34-38). Ergen kızların fiziksel gelişimleri meme gelişimi, genital kıllanma ve menarşe göre belirlenirken ergen erkeklerde ise bu gelişim genital organların gelişimi, genital kıllanmaya göre belirlenmektedir (Solorio ve Stevens,1997).

Ergenlik dönemi kimliğe karşı rol karmaşası sürecidir. Ergen bu dönemde sosyal ilişkiler vasıtasıyla kimlik kazanmaya çalışır, toplumda saygınlık kazanmak ve o topluma uyum sağlamak için çaba sarf eder. Gelişim açısından psiko-sosyal özelliklerden olan kimlik fiziksel, bilişsel, psiko-sosyal, cinsel kimliği içermektedir. Bu döneme özgü zorluklar içerisinde meslek seçimi, akran ilişkileri, anne-babadan ayrılma ve bireyselleşme isteği, dürtüsel gereksinimler gibi zorluklar yer almaktadır. Ergenlik dönemi bireyin, kendisine “ben kimim?” sorusunu sorduğu, bedenindeki değişimleri farkettilikten sonra kimlik kazanmaya çalıştığı bir evredir. Bu dönemi başarıyla atlatan bireyler, kimlik kazanırken başarıyla atlatamayanlar rol karmaşasına düşerler (Erikson, 1968).

Psiko-sosyal açıdan, kimlik statüleri daha çok ergen bireyin kendi kararları ve anne-baba tutumları sonucu oluşmaktadır. Marcia'nın (1980) kimlik statülerine baktığımızda, başarılı kimliğe sahip bir ergen birey, artık gelişimini tamamlamış ve olgunluğa ulaşmıştır. İpotekli kimlik yapısına sahip ergenler genelde anne ve babalarının herşeyi belirlediği şekilde toplumsallaşmıştır. Moratoryum kimliğindeki bir ergende pek çok bunalım ve çözümlenmemiş sorunlar varken, dağınık kimlik statüsündeki ergen bireyler ise hiçbir şeye bağlanamadıkları için dışardan gelen etkilere açıktırlar (Akt. Senemoğlu, 2018).

Ergenlik dönemi aile ilişkilerinden çok akran ilişkilerinin ön plana çıktığı bir dönemdir. Bu özelliği ile anne baba kontrolüne karşı otorite desteğine ihtiyaç duyan ergenlere karşı baskıcı tutum ve yasaklara dayanan disiplin anlayışı bu evreyi çatışmalarla dolu geçirebilir. Ergen birey, davranışlarında kendini özerk görmeli fakat seçimlerinden dolayı kısıtlanacağını düşünerek çekinmemeli ve ailesine durumu danışabilmelidir (Atalar ve Atalay, 2018). Ergen bireyin benliğinin olumlu tutum ve tavırlarla desteklenmesi onu ilerleyen süreçler için sosyal yönleri güçlü bir birey haline getirmektedir (Çakar ve Karataş, 2012, ss.84-88).

Ergen bireylerin kimlik kazanımları ve özerkliğe yönelik aile tutumları toplumlar arası farklılık göstermektedir. Özerklik, bireycilik ve kişisel özgürlük Kuzey Amerika ve diğer batı toplumlarındaki aileler ve ergenler için önemlidir. Ergen bireyler bu toplumlarda aileleri tarafından kendi kararlarını almaları yönünde toplumsallaştırılmaktadır (Zimmer-Gembeck ve Collins, 2003). Asya toplumlarında ise daha ergen bireye yönelik daha fazla kontrol olması aileler ile yaşanan çatışmayı artırırken bireyleri daha çok ailelerine bağlamaktadır (Kağıtçıbaşı, 2007). Ergenlik döneminde dış dünyayı keşfedip aynı zamanda kimlik kazanmaya çalışan bireyler eğer ailelerinden yeterli ölçüde destek alabilirlerse başarılı bir sosyal kimlik gelişimi sergilerler (Bowlby, 1969).

Ergenlerin eğitim süreçleri boyunca sosyal kimlik gelişimlerini kazandıkları ortamlardan olan okullar arkadaşlık ilişkilerinin de şekillendiği yerlerdir. Ergenliğe geçişle birlikte akranlar, ergenlerin dünyasında daha da değer kazanırlar. Akran desteğinin artması ergenlerin bu dönemi sorunsuz geçirmelerinde yardımcı olur.

Yapılan alışmalar akran bağlılığı arttığa ergenlerin yaşam kalitesinin ve doyumlarının da arttığını göstermiştir (Oberle, Schonert-Reichl ve Zumbo, 2011, s. 890).

Ergenlerin okul yaşantılarının niteliği ile ilgili yapılan araştırmalar kendilerini okula ait hissedeni, kendilerine adil davranıldığını düşünen, kendilerini güvende hissedeni, okula ve öğretmenlerine karşı olumlu tutum geliştiren ve okul idaresi ile okuldaki öğretmenlerin kendisini desteklediğini düşünen bireyler hayata karşı da güvenli hissetmekte ve geleceğe yönelik olumlu algı geliştirmektedirler (Gün ve Bayraktar, 2008).

Doğumdan itibaren erkekler ve kızlar cinsiyete uygun biçimlerinde davranmak için toplumsallaştırılırlar. Yani toplumun onlardan beklediği kabul edilir erkeklik ve kabul edilir kadınsı davranışlar için toplumun standartlarına uyarlar. Ergenlerin kimlik gelişimleri ile birlikte toplumsal cinsiyet rolleri de gelişmeye başlar. Toplumsal cinsiyet yoğunlaşması hipotezine göre, ergen kızlar ve erkekler toplum tarafından kalıpyargısal davranışlara itilebilir.

Carol Gilligan (1990) ve Annie Rogers (1993), ergen kızların istenilen davranışlara ilişkin kafa karışıklığı içerisinde olduklarını vurgulamıştır. Ergen kızlar, toplumsal cinsiyetleri için onlara söylenilen şeyler ile bu şeylerin toplum tarafından değer verilen şeyler olduğu bilgisi arasında kendilerini takılıp kalmış hissederler. Bu i çatışma süreci ergenlikte ve yetişkinlikte erkeklere göre kadınlarda depresyonu arttırmaktadır (Akt. Çok, 2008, ss.327-328).

İlk ergenliğe giriş yeni davranışların ortaya çıkmasına işaret edebilir. Örneğin ergenler flört etmeye başladıklarında cinsiyet rolü beklentileriyle tutarlı ve akran grubunda onaylamayla karşılaştıkları biçimde davranmak onlar için önemli olabilir. Pek çok açıdan toplumsal cinsiyet rolü kimliğiergenlikteki kimliğin en önemli yönünü temsil eder (Akt.çok, 2008, s.328).

Ergenler fizyolojik ve psiko-sosyal değişimlerle birlikte zihinsel yeteneklerinde de değişim yaşarlar. Ergenlikteki bilişsel uyum sosyal ilişkiler ve ergenin akranları ile

kurduğu diyalogdan önemli ölçüde etkilenir. Mantıksal düşünmenin yetişkinler düzeyine ulaştığı 11–12 yaşlarında başlayan bu döneme soyut işlemler dönemi denir. Ergen bireylerin bu dönemdeki düşünme yetenekleri, tümevarımsal düşünme, tümdengelimsel düşünme, hipotetik düşünme, birleştirici düşünme, esnek düşünme, andırma (anoloji) ve ileriye-geriye düşünme gibi yeteneklerdir (Ahioğlu-Lindberg, 2011). Ergenin davranışlarını eleştirebilmesi, değerler sistemini olgunlaştırabilmesi, geleceğe yönelik planlar yapabilmesi ve kendini tanıyarak kabul edebilmesi soyut düşünme yeteneğinin kazanılmış olmasını gerektirir. Daha soyut düşünme becerisi kazanma ile ergen birey ideal hayat, ideal ebeveynlik ve kendi gelecekleri ile ilgili hayaller kurar (Santrock, 2012). Toplumdaki gelenek ve göreneklere karşı tavırları değişir (Yavuzer, 2016).

Ergen birey bu dönemde kendi düşüncelerini diğerlerinin düşüncelerinden ayırt edemez ancak bu dönemde diğerlerinin de kendilerine ait bakış açıları, düşünceleri ve deneyimlerinin olduğunun bilincinde olarak iki tür inanç geliştirir. Bunlardan ilki hayali seyirci olarak adlandırılan kavramdır. Ergen, çevresindeki tüm insanların dikkati sanki kendi üzerinde olduğuna ilişkin bir inanç geliştirir Diğer inanç türü ise kişisel efsanedir. Bu kavramda da ergen sadece kendisinin düşünce ve duygularını özel ve biricik olarak görmektedir (Akt. Ahioğlu-Lindberg, 2011).

Ergenlik döneminde kişilik ve ahlak gelişimine bakıldığında özellikle ergenlikle birlikte, politika ve dine bakışın da değişim gösterdiği görülmektedir. Din daha da anlaşılır bir şekilde algılanmaya başlar ve politik düşünceler ise daha soyut, otoriteye karşı ve çatışmaya yönelik olmaktadır. Diğer bir önemli kavram olan idealizm, ergenlikte her şeyin sorgulanması süreci ile başlar. Ergen birey kendilerini adayabilecekleri sosyal ya da politik nedenler bulmaya çalışırken dünyaya zarar verici durumlara da çözüm arar.

L. Kohlberg (1927-1987) 10-18 yaşları arasında bireyin geleneksel aşamaya geçtiğini belirtir. Ahlaki gelişim kuramına göre birey grup kurallarına uyum sağlamaya çalışır ve doğru olmak, iyi olmak ve güvenilir olmak çabasıdadır (Akt. Ekşi, s.30). Ahlaki akıl yürütmede üç düzey bulunmaktadır. Bunlar çocukluğun çoğunda baskın olan gelenek öncesi düzey, orta çocukluk ve ilk ergenlikte baskın

olan geleneksel düzey ve ergenlik sırasında ortaya çıkangelenek ötesi düzeydir. Yapılan çalışmalar ahlaki düşüncenin üst düzeylerinde yetenekli olan ergenlerin daha az anti-sosyal eylemlere karıştiklarını, daha az kopya çektiklerini, daha çok hoşgörölü olduklarını göstermişken tam tersi ahlaki düşüncenin daha alt düzeylerinde akıl yürüten ergenlerin daha çok saldırgan tutumlar benimsediğine işaret etmiştir (Eisenberg ve Morris, 2004).

1.1.2. Bağlanma

Bağlanma, bebek ve bakım veren arasında güvenlik hissinin oluşmasına yol açan duygusal bir bağıdır (Ainsworth, Blehar, Waters, Wall, 1978). Bağlanmanın ifade ettiği bir diğer süreç ise çocuğun bir veya belli birkaç kişiyle fiziksel ve ruhsal olarak iletişimini koruması ve yakınlık arayışıdır (Sperling ve Bermann, 1994, s.5). Bağlanma sistemi, çocukların ebeveynlerini çevreyi keşfederken hem “güvenli bir üs” hem de algılanan tehdit zamanlarında destek ve koruma elde etmek için “güvenli bir sığınak” olarak kullanmalarını sağlar (Akt. Moretti ve Peled, 2004).

Psikanalitik kuram bağlanma eğiliminin doğuştan geldiğini düşünür ve zihin bilinç gelişiminin temel kalıbını anne çocuk ilişkisinde arar (Masterson, 2008, s.52). Ebeveynlerin çocuklarına sağladıkları bakım, niteliği ve niceliği açısından farklılık gösterir ve zamanla çocukların bağlanma deneyimleri “içsel çalışma modelleri” ile birleştirilir. Ebeveynlerin, bebeklerinin ihtiyaçlarını ve ilgilerini anında algılaması, yorumlaması ve tepki vermesi bağlanma ilişkilerinin kalitesini etkilemektedir. İçsel çalışma modelleri psikanalizde nesne temsili şemalara benzerken, bilişsel gelişimsel psikolojide genellenen etkileşimlerin temsili kavramlarına benzer (Masterson, 2008, s.53).

Bowlby'nin (1979) bağlanma kuramına dayanarak, birincil bakım verenlerle geliştirilen ilişki süreci, çocukların hayatlarındaki en etkili süreçtir. Güvenli bir ilişki, zaman içinde sadece olumlu gelişimsel sonuçları değil, aynı zamanda akranlar ve ortaklarla gelecekteki ilişkilerin kalitesini de etkiler. İnsanlar arasındaki duygusal bağ, bağlantı kurma yeteneklerine ve bağlantı tarzlarına bağlıdır. Hayatımızdaki diğer insanlarla olan bağlantılarımız (ortaklar, çocuklar,

kardeşler, arkadaşlar ve hatta kendi ebeveynlerimiz), yaşamımızın ilk yıllarında oluşturduğumuz bağlanma ve temel bakım sağlayıcımız (genellikle ebeveynlerimiz) ile güçlü bir şekilde ilişkilidir (Riem, Bakermans-Kranenburg, Ijzendoorn, Rombouts, 2012).

Fonagy ve arkadaşları (2002), çocuk zihninin şekillenmesinde anne ve çocuk bağlanmasının önemine vurgu yapmışlardır. Bağlanma çocuğun hayatta kalmasına ve erken dönem nesne ilişkilerinin evrimsel işlevinin çocuğun başkasında ve kendindeki zihinsel durumları tam olarak anlayabileceği bir ortam oluşturmasına yardım ettiğini belirtmişlerdir. Bağlanma çocuğun kendisini düzenlemesini sağlayan bir araçtır (Akt. Masterson, 2008, 53).

Güvenli bir şekilde bağlanan çocuklar, stresli durumlarda duygularını düzenleyebilirler, çevrelerini güvenle keşfederler ve bilişsel, duygusal ve dil gelişimleri iyi yönde ilerler. Ayrıca, gelecekte pozitif ilişkiler geliştirip olumlu sosyal davranışları (örneğin empati ve işbirlikçi davranışlar vb.) sergilemeye yatkın olurlar. Öte yandan güvensiz ve düzensiz bağlanma, çocuklarda sorunlu davranışlara ve psikopatolojilere neden olmaktadır (örneğin, okul öncesi ve okul çağında saldırganlık, depresyon ve duygusal düzensizlik vb.).

1.1.2.1. Bağlanma Kuramı

Bağlanma kuramı, John Bowlby (1907-1990) ve Mary Ainsworth'un (1913–1999) biyoloji, evrim teorisi, etoloji, güdüm bilim, bilgi işleme, gelişimsel psikoloji, nesne ilişkileri kuramı, sistem kuramı, bilişsel psikoloji ve psikanaliz kavramlarından yararlanarak gerçekleştirdikleri ortak çalışmalarına dayanmaktadır. Bağlanma kuramı, gelişimsel psikoloji ve gelişimsel psiko-patolojide önemli bir kuram olarak kabul edilir (Akt. Demirdağ, 2017, ss.76-90). Aynı zamanda bağlanma kuramı bir adaptasyon ve hayatta kalma kuramıdır (Keklik, 2011).

Psikanalist John Bowlby, anne ve bebek (bakım veren) arasındaki ilişkinin bebeğin akıl ve davranış gelişimine olan etkilerini Londra İngiliz Psikanaliz Topluluğu'nda klasik kabul edilen "Çocuğun Annesine Bağının Doğası" (1958),

“Ayrılma Kaygısı” (1959) ve “Bebeklik ve Erken Çocuklukta Keder ve Matem” (1960) adlı üç makalesinde bağlanma, ayrılma ve yas üzerine bilgilerini aktarmıştır (Akt.Karataş, 2017). J. Bowlby’ın bağlanma çalışmaları psikanalistlerin aksine tüm davranışların içsel duygular tarafından düzenlenmediğine, ebeveynlerin çocuklarına davranma şekliyle çocuğun davranışını anlamada etkili olan dış ilişkilerin, dikkate alınması gerektiğine odaklanmaktadır (Akt.Karen, 1998, ss. 45-46).

Çocuk için en önemli bağ anne ile kurulan bağıdır. Bu bağ niteliksel olarak diğer bağlanmalardan farklıdır ve bozulması sonucunda ciddi derecede olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilir. Anne ile kurulan birincil bağda ortaya çıkabilecek olumsuzluklar ise maternal yoksunluk yani annelik mahrumiyetine yol açmaktadır (Akt.Soylu, 2013). Annelik mahrumiyeti ile ilgili çalışmalar 1760’lı yıllarda evsiz sokak çocuklarının gözlenmesiyle başlamıştır. Bir İspanyol psikoposun günlüğündeki alıntıya göre sokakta yaşayan ve bakım verenlerinden yoksun olan çocuklar üzüntü hissiyle kısa zamanda ölmüşlerdir. Benzer şekilde 1915 yılında John Hopkins Hastanesi’nde çalışmakta olan bir doktor, Baltimor’da yetimhanelere kabul edilmiş olan bebeklerin %90’ının hastanelerde yeterli bakım görmelerine rağmen annelik yoksunluğu nedeniyle öldüğünü bildirmiştir (Karen,1998).

J. Bowlby, bebeklerin annelerinin yanında oldukları ve olmadıkları zaman, ne gibi davranışlarda bulduklarını açıklamaya çalışmıştır. Bebekler bir yabancı tarafından annelerinin yanından uzaklaştırıldıklarında bir ayrılma endişesi yaşarlar bu endişe bebeğin bağlandığı bir figürden ayrı kaldığı zaman yaşadığı endişedir. Bebekler eğer bir yabancı ile karşılaşırlarsa bu sefer de yabancı endişesi yaşarlar ve bu tepkiler bebeklik döneminin altıncı ayında ortaya çıkmaya başlamaktadır (Akt.Yörükhan, 2011, s.11).

J. Bowlby’ın kapsamlı ilk araştırması bakım verenlerinden ayrı kalmış, sevgi göstermeyi beceremeyen ve çalma işinden haz duyan hırsız çocuklar üzerine olmuştur. J. Bowlby bu araştırmasında 6 yaşında bir hırsız çocuktan bahsetmektedir. Çocuk onsekiz aylıkken difteri hastalığından dokuz ay boyunca hastanede yatmış ve bu süre boyunca da anne ve babasını görememiş birincil

bakım vereninden ayrı kalmıştır. Hastalığı bitiminde eve döndüğü ilk anda herkesi yabancı algılamış ve yemek yemeyi reddetmiştir. Oynadığı oyunlarda genellikle şiddetli ve yıkıcı davranışlar göstermiş ayrıca arkadaşaları ile oynuyorsa da onlarla sürekli kavga etmiştir. Cezalara tepki vermemiş ve saldırganlık davranışlarının yanında hırsızlık gibi olumsuz davranışlar da sergilemeye başlamıştır. J. Bowlby'ın incelediği çocukların 14'ü de bakım verenlerinden ayrılıktan sonra aynı şekilde davranış sergilemeye devam etmiştir. Bu davranış 'sevgisizlik psikopatisi' olarak adlandırılmıştır. Çocuklarda heyecan gösterme yeteneğinin kaybı anlamına gelen bu kavram, sevgi kabul etme ve sevgi göstermede sıkıntılı davranışlar yaşama, ev hayvanlarına karşı kötü davranma, yalan söyleme, sürekli bir şeyler çalma, kalıcı arkadaşlıklar kuramama gibi durumları ifade etmek için kullanılmaktadır (Akt. Yörükhan, 2010).

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında çocuklar üzerine yapılmış birçok araştırma yeni bir dönemin açılmasını sağlamıştır. W. Goldfarb (1945) ve R. Spitz (1946) çalışmalarında, yetimhanelerde bakıma alınmış ve küçük yaşta sıcak yakın bir ilişki görememiş çocukların bedensel ve ruhsal olarak yeterince gelişemediklerini saptamışlardır. Spitz (1946) çalışmasında, anaklitik depresyon denen bir bağlanma depresyon süreci tanımlamıştır. Özellikle sokaklarda bulunan bakım vereni olmayan bebeklerde, hareket etme güçlüğü, iştahsızlık, zayıflamış bağışıklık tepkisi, uykusuzluk, kilo kaybı, olumsuz heyecan davranışları göstermeye kadar varan yas sürecinde bebekler genel bir yetersizlik içindedirler. Bu süreç literatürde hospitalizm (yuva hastalığı) olarak nitelenmiş ve kavramlaşmıştır. Hospitalizm özellikle yurt ve hastanelerde büyüyen çocuklarda şevkat ve dokunma eksikliğinden kaynaklanan ve ölümle sonuçlanan psikosomatik bir hastalıktır (Akt.Karataş, 2017).

W. Goldfarb (1945) ayrıca yarısı yetimhanelerde büyümüş, diğer yarısı ise dört aylık oldukları sırada evlerinden alınarak diğer ailelerin yanına verilerek büyütülmüş çocuklar üzerine yaptığı araştırmada, iki grup çocuk arasındaki zeka seviyelerinde önemli farklar bulmuştur. Evlatlık olarak alınan çocukların zeka düzeyleri, yetimhanede kalan çocuklara göre fazla çıkmıştır. Ayrıca yetimhanede

kalan çocuklarda disiplinsiz davranışlar, konsantrasyon eksikliği, düşmanlık, zalimlik ve saldırgan davranışlar gözlenmiştir (Akt.Shaffer, 2009, ss.158-160).

Bowlby'ın Dünya Sağlık Örgütü adına Cenevre'de yaptığı araştırması da benzer sonuçlar göstermiştir. Araştırmada, çocuklara birincil bakım verenlerinin yeterince ilgi gösteremediği çocuklarda, ilişki yoksunluğu, okulda derslere konsantre olamama, diğer kişilerin hislerini anlamama (empati yoksunluğu), hırsızlık, duygu yoksunluğu gibi davranış ve duygu problemleri gözlemlenmiştir (Akt. Yörükhan, 2010). Bowlby'nin düşüncesinden etkilenecek anne yoksunluğu çalışan hayvan psikoloğu Harry Harlow (1905-1981) rhesus maymunlarıyla bir modelleme yapmıştır. Tasarladığı deney düzeneğinde maymunlara iki seçenek sunulmuş, maymunların ya yumuşak kumaş kaplı bir yere tırmanmaları ya da demirden ve rahatsız bir yere tırmanıp süt içme opsiyonu sağlanmış ve üzerlerinde gözlem yapılmıştır. Maymunların, demirden ve rahatsız olan yerde süt içtikten sonra hızla yumuşak olan kumaş kaplı yere döndüğü gözlenmiştir. Bu deney sadece beslenmenin çocuklar için önemli olmadığını aynı zamanda rahatlık ve güvenin de önemi vurgulanmıştır. Harlow'un diğer bir başka deneyinde ise anneden uzak ve sosyal yoksunluk içinde büyümüş rhesus maymunları incelenmiştir. Bu maymunların daha sonradan, içe kapanma, ilişki kurmada becerisizlik, sosyal ilişkilerde yetersizlik, cinsel donukluk gibi davranışlar gösterdiği saptanmıştır (Akt.Horst, Leroy ve Veer, 2008, s.371).

İlk olarak, Bowlby tarafından tanımlanan bağlanma kuramı, Ainsworth ve arkadaşları tarafından da geliştirilmiştir (Demirdağ, 2017). Mary Ainsworth (1913–1999), Kanadalı bir psikologdur. Özellikle Uganda/Ganda ve Baltimore'daki çalışmaları ile bağlanma kuramı için önemlidir (Yörükhan, 2010).

M. Ainsworth, kurama olan teorik katkılarının birçoğunu akıl hocası ve meslektaşı olan William Blatz'dan (1895-1964) almıştır. Doğal çevrede direk gözlemi savunan M. Ainsworth Uganda'da şimdiki adı Doğu Afrika Üniversitesi olan okulda bağlanmanın ilk empirik çalışmalarına başlamış ve modern bebek çalışmalarına da öncülük etmiştir. M. Ainsworth'ün Uganda araştırması, karşılıklı etkileşim sonucu ortaya çıkan bağlanma göstergelerinin neler olabileceğini

farklılaşmanın ise yaşanan ortamdan ve uygulama şekliinden kaynaklanmış olabileceğini göstermiştir. Özellikle bu çalışmalarla güvenli ve güvensiz sosyalleşmeye giden yolun anahtarını vermeye çalışmıştır (Yörükhan, 2010).

M. Ainsworth'ün Ganda'da yaptığı araştırmalar araştırmacının bizzat antropolojik gözlemlerine dayanmaktadır. Doğal gözlem metoduyla gerçekleştirdiği ve Baltimore çalışmaları olarak bilinen araştırmalarında M. Ainsworth belirli davranışların sıklık sayılarından çok bağlam içerisindeki anlamlı davranış kalıpları üzerine odaklanmıştır. Bu yaklaşımla aile içi ve aile dışı, bağımlı ve bağımsız güvenlik örüntülerini sınıflamıştır (Yörükhan, 2010).

Aynı dönemde J. Bowlby ve James Robertson (1911-1988) hastaneye yatırılmış ve ebeveynlerinden ayrı olan çocukları gözlemlemeye devam ederlerken sonraları M. Ainsworth'un geliştirdiği Yabancı Durum Testi'ne temel teşkil edecek bir tipoloji bulmuşlardır. Bu temel çalışmaya göre, bebeğe güven duygusu aşıl原因an bağlanmada bebeğin bakım veren kişiden ayrılması veya ayrı düşmesi beraberinde endişeyi getirmektedir. Onlara göre endişenin üç temel aşaması vardır: Protesto, kederlenme (despair) ve kayıtsız kalma (detachment) aşamaları. Protesto aşaması, çocuğun ebeveyninden ayrıldığını protesto etme aşamasıdır ki bu evrede çocuk öfkeyle çığlık atar ve ayrılmalarını durdurmak için ebeveynine tutunmaya çalışır. Kederlenme evresinde çocuğun protestoları durmaya başlar ve hala üzgün olmasına rağmen daha sakin görünür, başkalarının rahatlatma girişimlerini reddeder ve çoğu zaman hiçbir şeyden çekilmeyerek ilgisiz görünür. Son evrede ise ayrılığın devam etmesi halinde, çocukların bakıcıları geri döndüğü zaman onları reddederler ve güçlü öfke belirtileri gösterirler (Akt.Shields ve Mohay, 2001). Araştırmada ayrılık süreciyle annenin geri dönüşü arasındaki süreç, artan huzursuzlukla ilişkilendirilen bir değişkendir. Çocuğun anneye olan ilişkisi ne kadar yakınsa ayrılık sürecindeki üzüntüsünün de fazla olduğu tespit edilmiştir (Akt.Masterson, 2008, s.37).

J. Robertson gözlemlediği çocuklarla ilgili "A Two Year Old Goes to Hospital" filmi çekmiştir. Ortaya çıkan bu film bağlanma için bir klasik olarak kabul edilmektedir. M. Ainsworth ve arkadaşlarının geliştirdiği "Yabancı, Alışılmadık Durum Testi" uygulaması günlük hayatta karşılaşılabilecek ortamda araştırma

yapan bir kişinin gözlemlerine dayanmaktadır. Testte bakım veren ile birlikte belirli aşamalara tabi tutulan bebeğin bağlanma stilleri hakkında bilgi elde edilmektedir (Akt.Soyal, Bodur, İşeri, Şenol, 2005, s.94).

Yabancı, alışılmadık durum testi bebek ve annenin ayrılma ve buluşma safhalarında ortaya çıkan davranış tarzlarını üç kategori altında toplamaktadır. Bakım veren kişiye güvenme, güvenmeme veya ilgisiz kalma davranışlarının gösterilmesi ile bebek davranışlarının da bakım verene karşı uzak, geri durma (sakinme), güvenle bağlanma ve kararsız bağlanma şeklinde gösterilmesini kapsamaktadır.

Çizelge 1. Yabancı, Alışılmadık Durum Testinin Aşamaları, M. Ainsworth ve arkadaşlarının (1978) çalışmasından uyarlanmıştır.

Bölüm Numarası	Katılımcılar	Uzunluk	Kısa Tanımlama
1	Anne, bebek, gözlemci	30 sn	Gözlemci kendini tanıtır ve ayrılır.
2	Anne ve bebek	3 dk	Bebek çevreyi araştırırken anne katılmaz. Gerekli görülürse 2 dk dan sonra oyun aktiviteleri için cesaretlendirilir.
3	Anne, bebek, yabancı	3 dk	Yabancı odaya girdikten ilk bir dakika içinde sessizdir. 2.dakikada anne ile konuşur. 3. dakikada bebeğe yaklaşır 3. Dakıdan sonra anne ayrılır.
4	Bebek ve yabancı	3 dk'dan daha az	Ayrılmanın ilk aşamasıdır. Yabancı bebeğe daha da yaklaşır.
5	Anne ve bebek	3 dk'dan daha fazla	Birleşmenin ilk aşamasıdır. Bebeğinin yanında onu oyun oynaması için cesaretlendirir. Sonra "bay-bay" diyerek tekrar odadan ayrılır.
6	Bebek	3 dk'dan daha az	İkinci ayrılma aşamasıdır.
7	Bebek ve yabancı	3 dk'dan daha az	İkinci ayrılma aşaması devam eder. Yabancı bebeğe daha yakın davranışlarda bulunur.
8	Anne ve bebek	3 dk'dan daha fazla	İkinci birleşme aşamasıdır. Anne bebeğe güvenli bir ortam sunar ve oyun oynaması için cesaretlendirir.

M. Ainsworth'un (1978) çalışmasından adapte edilen "Yabancı, Alışılmadık Durum Testi'nin" aşamaları Çizelge 1'de yer almaktadır. Bu teste göre araştırmacılar, deney ortamında bebeği annesinden sekiz dakika boyunca ayrı bırakmıştır ve bebek bu süreyi bir yabancı ile birlikte geçirmiştir. Sekiz dakikanın ardından, anne tekrar deney ortamına sokulmuş ve bebeğin tepkileri gözlemlenerek özellikle bebeğin anneden ayrılma ve anneye buluşma anları dikkate alınmıştır (Ainsworth, Blehar, Waters, 1979).

Ainsworth deneyinde yaptığı gözlemler sonucunda, güvenli, kaçınan ve kaygılı-kararsız olmak üzere üç farklı bağlanma stili tanımlamıştır. Güvenli bağlanan bebekler, bakım veren yanlarındayken odayı rahatça araştırmış çevreyi keşfetmek için bakım verenlerini güvenlik üssü olarak kullanmışlardır. Kaçınan bebekler, anne ile çok az ilişkiye geçmişler, anne odadan ayrılınca bu durumu hiç yadırgamamışlar ve anne geri döndüğünde ise, hiç tepki göstermemişlerdir. Kaygılı kararsız bağlanan bebekler ise anneye kaygılı bir biçimde yapışmış, odayı keşfetmeye çalışmamış ve anne odadan ayrıldığında şiddetli biçimde ağlama davranışı sergilemişlerdir. Anne geri gelip bebeğini sakinleştirmeye çalıştığında ise kendilerinden uzaklaştırmışlardır. Bu bağlanma örüntülerine sonradan üçüncü bir güvensiz bağlanma tipi olan dağınık bağlanma örüntüsü de eklenmiştir. Bu tipte ise tutarsızlık hakimdir (Kesebir ve ark. 2011, s.326).

Araştırmalar depresyon içerisinde, çift kutuplu, alkolik olan ya da çocuklarına kötü davranış gösteren annelerin çocuklarıyla olan ilişkilerini incelemişlerdir. İlk yıldan sonra ortaya çıkan bağlanma sorunları şu şekildedir: Kaçınmacı davranış sergileyen çocukların anneleri genellikle üstü örtülü bir şekilde reddedicidir. Çocuk ayrılmadan üzüntü duymamaktadır ve anne geri döndüğünde ise çocuk anneden kaçınma davranışı gösterir. Dirençli çocukların anneleri genellikle az iletişim kurar ve çocuklarına karşı ilgisizdirler. Çocuklar ise yapışma ve direnme davranışları gösterirler. Düzensiz çocuklarda ise anneler genellikle depresif, alkolik ya da istismarcıdır. Çocuklar baskı altındaki huzursuzluklarıyla başa çıkmak için tutarlı bir davranış stratejisi sergileyemezler (Masterson, 2008, s.38).

M. Ainsworth'ün son büyük boylamsal çalışması ise Minnesota çalışmasıdır. Bu çalışmada bağlanmanın güvenliğine ilişkin olarak, bakım yapmanın nitelikleri arasındaki ilişkinin durumuna bakılmıştır (Akt.Demirdağ, 2017).

J. Bowlby ve M. Ainsworth dışında da bağlanma kuramı ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Rudolf Schaffer ve P.E Emerson'un (1964) yaptığı "Bebeklikte Sosyal Bağlanmaların Gelişmesi" çalışmasında Glaslow bölgesinde yaşayan işçi sınıfı mensup ailelerin bebekleri gözlenmiştir. Bu çalışmada J. Bowlby'in bağlanma kuramının da bir denetlemesi yapılmıştır. Bağlanmayı etkileyen ayrılma

durumlarında çocuklar tarafından dile getirilen protesto davranışları ölçülmüş J. Bowlby'ın önerdiği çevre şartlarının da tespiti sağlanmıştır (Akt.Flanagan, 1999).

Nathan A. Fox'un Kibbutz araştırmasında ise birlikte geçirilen zaman ve bağlanma çalışılmıştır. Bir kollektif tarım yerleşmesi olan Kibbutzlar'da bebekler henüz dört günlükken anneden alınır ve komünal çocuk bakımına tabi tutulur. Metapelet adı verilen eğitilmiş dadılar tarafından yetiştirilen bebekler gün de sadece üç saat anne ve baba ile birlikte olma imkanına sahip olurlar. Yabancı, Alışılmadık Durum Testi uygulanan bu araştırmada bebeklerin hem anne-babalarına hem de metapeletlere farklı derecede bağlandıkları görülmüştür. Anne-baba, bebeğin temel ihtiyaçlarını karşılamadıkları halde yine de belli bir derecede temel bağlanma objesi olmuşlardır (Fox, 1978).

M. Ainsworth 'un Uganda çalışmalarını takiben günümüze yaklaştıkça bağlanma çalışmaları, karşılaştırmalı olarak kültür çalışmaları şeklinde ilerlemiştir. R. Kermonian ve P. H. Leiderman 'ın (1986) Kenyalı Guisiler araştırması, M. M. True ve arkadaşlarının (2001) Malili Dogonlar araştırması gibi araştırmalar yapısal olarak farklılık gösteren toplumlarda bağlanmanın farklı şekillerini bizlere göstermektedir (Yörükhan, 2010). Anne bebek bağlanma ilişkisini esas alan çalışmalar dışında çocuklar, gençler, arkadaşlar ve yetişkin ilişkilerindeki bağlanma davranışlarını açığa çıkarmak üzere de birçok çalışma yapılmıştır.

1.1.2.2. Bağlanma Stilleri

M.Ainsworth bebeklerin bağlanma örüntülerini araştırdığı deneysel çalışmasında, çocukların davranışlarını incelenmiştir. Bu araştırma sonucunda güvenli, kaygılı, kararsız ve kaçınmacı adını verdikleri bağlanma ilişkileri belirlenmiştir (Kesebir ve ark., 2011).

Bağlanma davranışını açıklamak için geliştirilmiş olan dörtlü bağlanma modeline göre ise güvenli, saplantılı, kayıtsız ve korkulu olmak üzere dört bağlanma stili bulunmaktadır (Bartholomew ve Horowitz,1991). Bağlanma stilleri kişinin yetişkinlik dönemindeki sosyal ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Bağlanma

stilleri ile, saldırganlık, duygusal düzenleme, psikolojik ve davranışsal bozukluklar, duygusal uyum, ilişkisel yeterlikler gibi değişkenlerin ilişkili oldukları bilinmektedir (Mikulincer, Shaver ve Gillath, 2002; Mikulincer ve Shaver, 2002)

Bağlanma davranışını açıklamak için geliştirilmiş olan dörtlü bağlanma modeline göre güvenli bağlanma örüntüsüne sahip bireyler, olumlu bilişsel şemalara sahiptirler ve bu nedenle olumlu ilişkilerin gelişimini desteklerler. Kendilerini değerli hissederler, başkalarıyla kolayca yakınlık kurabilirler onları kabul edici ve destekleyici olarak nitelendirip gereksinim duyduklarında destek alabilirler. Saplantılı bağlanma örüntüsüne sahip bireyler, kendilerinin sevmeye ve değer görmeye layık olmadıklarını düşünürler, özgüvenleri düşüktür, ilişkilerinde gerçekçi olmayan beklentilere sahiptirler, diğerlerini memnun etmek adına çok fazla çaba sarf ederler, diğerlerine yönelik algıları genellikle olumludur. Kayıtsız bağlanma stiline sahip bireylerin özgüvenleri yüksektir, benlik algıları olumludur fakat diğerlerine yönelik algıları olumsuzdur, başkalarına güvenmek ve duygusal olarak bağlanmak konusunda isteksizdirler, yakın ilişkilerin gerekliliğini reddederler. Korkulu bağlanma stiline sahip bireylerin ise benlik algıları ve diğerlerine ilişkin algıları olumsuzdur. Diğerleriyle yakınlık kurmak istemelerine rağmen, güven problemi yaşamaktadırlar (Bartholomew ve Horowitz, 1991).

1.1.2.3. Bağlanma Süreçleri ve Bağlanmanın Gelişimi

Yaşamın ilk yıllarında bebek ile bağlanma figürü arasında kurulan bağ, ergenlik döneminde akranlara, yetişkinlik döneminde ise duygusal ilişki kurulan eşe yöneltilir ve ilerleyen zamanda süreklilik göstererek değişime karşı dirençli hale gelir. Bağlanma örüntüleri, bireyin kişisel ve sosyal hayatı ile profesyonel ilişkilerine, stres kontrolü, fiziksel ve psikolojik sağlığı ile bilişsel gelişimine etki etmektedir (Uytun, Öztop, Eşel, 2013, s.177).

Bağlanma zaman içerisinde süreklilik gösterdiği için tüm dönemler bireyin kimliğinin gelişimi açısından önemlidir. Bir geçiş süreci olan ergenlik dönemindeki bağlanma davranışını anlayabilmek için öncelikle bebeklik ve çocukluk dönemindeki bağlanmanın gelişimi açıklanacaktır.

Çocuklarla yapılan bağlanma çalışmaları genellikle gelişimsel dönemlere odaklanmış ve davranış üzerinde durulmuştur (Morsünbül ve Çok, 2011, s.554). Bebeklik ve çocukluk dönemindeki bağlanmanın ilk aşaması doğum öncesinde başlamaktadır. Yirmi altıncı haftadan itibaren fetüs, bilgileri yakalama kapasitesine sahip hale gelmekte ve annenin duygusal durumundan etkilenmektedir. Doğum anne ile bebeğin ilk ayrılığı niteliğini taşır. Anne, eğer kendi anne babası ile sıcak, sevgi dolu ve güvenli bir bağlanma ilişkisi kurmuşsa bu durum bebeği ile olan ilişkisine de yansır fakat anne, güvensiz bir bağlanma ilişkisi gösteriyorsa bu durum doğum sonrası depresyon olarak sonraki süreçlerde de devam etmektedir. Yine Annenin tedavi edilmemiş depresyonunun da bebeğin gelişimini olumsuz yönde etkilediği belirtilmiştir (Akt.Soyal ve ark., 2005, ss.88-89).

Temel bağlanma bebek doğduktan sonraki ilk dokuz ay içerisinde gerçekleşmektedir. Bebek bu süreçte, emme, ağlama, dokunma, izleme, gülümseme gibi doğuştan getirdiği davranışları sergiler. Bebeğin, bakım veren ile iletişimde kullandığı bu davranışlara bağlanma davranışları denir. Bağlanma figürü bu davranışlara düzenli ve tutarlı şekilde cevap verirse bağ giderek pozitif yönde gelişim göstermektedir (Akt.Soylu, 2012).

Bağlanmanın gelişim dönemlerine bakıldığında 8 ile 12 hafta arası dönem bağlanma öncesi dönem olarak kabul edilmektedir ve bu dönemde bebek annenin uyarılarıyla hareketlenir, insanlara yönelme davranışı gösterir, ancak insanları ayırt edebilme becerisine sahip değildir. 8 ile 12 hafta arasındaki dönemden 6 aya kadar olan ikinci dönemde ise bebek anneyi yabancılardan ayırt etmeye başlar ve dikkatini annesine yöneltir. 6 ile 24 ay arası üçüncü dönemde ise, bağlanma tam olarak gözlenmeye başlar. Kısaca bağlanma ilişkisi, yaklaşık ilk 0 ile 2 yaş arası dönemde tam olarak şekillenmektedir. Bebeklik ve çocukluk döneminde bağlanma ilişkisi tek yönlüdür ve bu dönemde sadece bağlanma figürünün bakım ve ilgisine gereksinim duyulmaktadır (Uytun ve ark., 2013).

Yaşamın ilk yılları temel güvene karşı güvensizlik dönemidir. Bu dönemde bağlanma figürünün tepkilerinin tutarlı olması önemlidir. İlk çocukluk döneminde

anne (ya da bakım veren kişi) çocuğun çevreyi keşfetme ihtiyacına hemen cevap veriyor ve çocuğun koruma ve rahatlık ihtiyacını gideriyorsa çocuk bağlanma figürüne karşı güvenilir ve kendisinin sevilmeye değer olduğuna dair bir içsel çalışma modeli geliştirir. Ters durumda, çocukların keşif ve rahatlık girişimleri engellenirse çocuk kendini yetersiz ve değersiz hissetmekte ve ona göre bir içsel çalışma modeli geliştirmektedir. Çocuk bağlanma nesnesi olan kişiye ulaşmak istediği zaman ulaşamadığında, bir çelişki yaşamaktadır ve bağlanma sistemi aktif hale gelmektedir. Bu durumda, bebek belli davranışlarla bağlanma nesnesine ulaşmaya ve tekrar ilişki kurmaya çalışır (Tüzün ve Sayar, 2006).

Bağlanma ilişkisi çocukların değerli ve önemli olduklarını, sevildiklerini, başkalarının ise güvenilebilir, ulaşılabilir, destekleyici ve iyi niyetli olduklarını düşünmelerini sağlar. Çocuklar bu sayede başkalarıyla rahatça yakın ilişki kurabilir ve kurdukları ilişkileri sürdürebilirler (Bartholomew ve Horowitz, 1991). Çocuğun bakım veren ile kurduğu bağlanma ilişkileri ve bunun sonucunda oluşan güvenlik duygusu çocuğun sonraki süreçlerde dünyayı algılayış biçimini de belirlemektedir. Annesine (bakım verene) güvenle bağlanan çocuklar, daha sonraki gelişme safhalarında olgun davranışlar sergilemekte ve ilişkileri daha uzun ve sürekli olmaktadır (Tüzün ve Sayar, 2006).

Bu tez çalışmasının konusunu oluşturan süreçlerden birisi de ergenlikteki anne-baba bağlanmasıdır. Ergenlik döneminde bağlanmanın gelişimini bireyin sosyal ve geçmiş dönem bağlanma ilişkileri ile kurduğu iletişimlerle etkilemektedir (Savcı ve Aysan, 2016). Ergenlik ve yetişkinlik dönemine odaklanan bağlanma çalışmaları daha çok duygusal ve bilişsel durumlara odaklanmıştır (Morsünbül ve Çok, 2011, s.554).

Ergenlik dönemindeki bağlanma sistemi, ergenleri yakın ve özel ilişkilerinde güvenli bir yapı oluşturma arayışına itmektedir (Bifulco ve Thomas, 2012). Ergen birey bu dönemde ebeveynlerine daha az bağımlı olmakta ve bağımsızlıklarını sağlamaya çalışırken de gereksinim duyduğunda ebeveynlerinin desteğini almaya çalışmaktadır. Ergenlik dönemi bağlanma noktasında da diğer süreçlerde olduğu gibi değişim ve gelişimi yaşadığı kritik bir süreçtir ve yetişkin bağlanma

stilllerinin geliştirilmesinde de önemli rol oynamaktadır (Kesebir ve ark., 2011). Ergenlik döneminde içsel çalışan modeller pekiştirildiği için ergenliğin sonunda daha sürekli ve değişime daha dirençli hale gelmektedir. Bu süreçte ergen birey kendisi için önemli olan sosyal ilişkilere yön verir (Doğan, 2016).

Ergenlik dönemindeki bağlanma süreci üç aşamada açıklanmaktadır. İlk aşama anne-babalardan arkadaşlara yönelmeye doğru gelişen bir aşamadır, bu süreçte ergen bireyler özerkliklerini kazanmaya çalışırlar. İkinci aşama, arkadaşların ve ailenin iki farklı dünya olduğu aşamadır. Anne ve babaya bağlanma, arkadaşlara bağlanmadan bağımsız olabilir. Üçüncü aşama ise anne ve baba ile arkadaşlara bağlanmanın olumlu biçimde desteklenen ilişkisidir (Raja, Mcgee ve Stanton, 1992). Ergenler stresli durumlarda genellikle arkadaşlarına yönelerek duygusal destek alırlarken anne ve babalarını ise bağlanma ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmaya devam ederler. Ebeveyne ve arkadaşlara bağlanma ile duygusal beceriler arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmalarda güvenli olarak ebeveyne ve arkadaşlara bağlanan kişilerin sosyal ve duygusal becerilerinin olumlu yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu bağlanma da esas önemli olan ise arkadaşlara güvenli olarak bağlanmadır. Böylece akrana güvenli bağlanma ile sosyal ve duygusal beceriler arasında daha yüksek düzeyde bir ilişki oluşmaktadır (Laible, 2007). Dolayısıyla ergenlik döneminde arkadaşlara bağlanma daha önemlidir ancak ebeveyne bağlanma da önemi ölçüde devam etmektedir (Morsünbül ve Çok, 2011).

Ergenlikteki keşfetme davranışları çocuklukta bağlanma sistemine benzemektedir. Kimlik gelişiminde etkili olan seçeneklerin etkin bir şekilde araştırılması, ergenin güvenli bağlanma içinde olmasına bağlıdır (Morsünbül ve Çok, 2011). Güvenli bağlanan ergenlerin ego, kimlik gelişimleri de diğer ergen bireylere göre daha avantajlıdır. Güvensiz bağlanan ergenler ise özerklik girişimlerini terk edilme, yalnızlık duyguları ve rolleri konusundaki kararsızlık kaygılarıyla gerçekleştirmeye çalışırlar. Ebeveynlerin ergenlere, güvenli üs ve güvenli sığınak sunması onların daha sağlıklı bir geçiş dönemini geride bırakmalarına neden olur (Sümer ve Anafarta-Şendağ, 2009, ss.86-101). Ergenlik döneminde bireyler cinsel ilginin de ortaya çıkmasıyla birlikte

geliştirdikleri yakın ilişkilerde arkadaşlarını güvenli bir üs olarak görmektedirler (Uytun ve ark., 2013).

Ebeveyne karşı güvenli bağlanma örüntüleri geliştiren ergenler kendilerini farklı bağlanma ilişkilerine hazırlayabilirler. Ayrıca sosyal duygusal yeterlilik düzeyleri daha yüksek olduğu için daha az düzeyde saldırganlık davranışına sahiptirler. Güvenli bağlanan ergenler daha sakin kişilikli, empatik, yüksek benlik saygısına sahip ve yüksek stresle başa çıkma becerisine sahiptir. Ergenler hem kendilerine hem de başkalarına daha çok güvenir ve daha az sosyal problem yaşarlar. Ebeveyne karşı güvensiz bağlanma örüntüleri geliştiren ergenler ise depresyonla başa çıkmada başarısızdırlar, kaygı belirtileri gösterirler, antisosyal davranışlar ile daha yüksek saldırganlık seviyesine sahiptirler. Ayrıca uyum konusunda başarısızdırlar ve aileleriyle daha çok problem yaşarlar. Güvensiz bağlanma geliştiren ergenler, bireyselliklerinin ellerinden alındığını düşünürler ve bunun için ebeveynlerini sebep gösterirler. Ebeveynleri ile yaşadıkları problemlerin yanında, sosyal ilişkilerinde de birtakım sıkıntılar yaşamaktadırlar (Akt.Kesebir ve ark., 2011, s.330).

Ebeveyne karşı kaçınan bağlanma örüntüleri geliştiren ergenler öfkelerini rahatça ifade edemezler ve ebeveynleriyle problem yaşadıklarında hızla depresyona girer ve karşılarındaki kişilere güven duymazlar. Ebeveyne karşı deorganize bağlanma örüntüleri geliştiren ergenler ise sıklıkla fiziksel şiddet uygularlar. Düşük benlik saygısına sahiptirler, stres ile başetmede başarısızdırlar, kendilerini yalnızlığa itilmiş hissederler ve kurallara uymama davranışları gösterebilirler (Fonagy, 1999).

Ergenlerin cinsiyet faktörleri düşünüldüğünde yapılan çalışmalar genellikle kız ergenlerin erkek ergenlere göre ebeveynlerine daha fazla bağlanma davranışı gösterdiğini belirtmiştir (Song, Thompson ve Ferrer, 2009). Yapılan çalışmalarda ergenlerde tercih edilen bağlanma figürünün ise genellikle anne olduğu görülmüştür (Doyle, Lawford ve Markiewicz, 2009).

Ülkemizde ergenler ile yapılan bağlanma çalışmalarına baktığımızda: Günaydın, Selçuk, Sümer ve Uysal (2005), Morsünbül (2005), Deniz (2006), Bayraktar (2007), Arslan (2008), Keskin ve Çam (2008), Sümer ve Anafarta-Şendağ (2009), Kocayörük (2009), Bayraktar, Sayıl ve Kumru (2009), Morsünbül ve Çok (2009), Karakuş (2012), Aksel ve Kaplan (2013), Yolalan (2013), Atik (2013), Doğan (2016), Sumbas ve Sezer (2017) çalışmalarını görmekteyiz.

Yetişkinlik döneminde bağlanma süreci, diğer dönemlerden farklı olarak karşılıklı bir şekilde çalışmaktadır. Yetişkinlerde hem bağlanan hem de bakım veren davranışları gözlemlenebilir ve partnerler arasında bu roller değişebilir. Yetişkinlik dönemindeki romantik ilişkiler, çocukluk dönemindeki bakım veren ile kurulan bağ gibi bu sefer de eşe karşı geliştirilmektedir. Bu süreç çocukluk dönemine benzer şekilde yetişkinlerde de yakınlık arayışı, güvenli sığınak ve güvenli üs arayışı şeklinde devam eder. Hazan ve Shaver (1987,1994), üç yetişkin bağlanma stili tanımlamışlardır. Bunlar bağlanma stilleri başlığında da adı geçen, güvenli, kaygılı-kararsız ve kaygılı-kaçınan bağlanma stilleridir. Bartholomev ve Horowitz (1991) ise geliştirdikleri dördü modelde göre dört tip yetişkin bağlanma stili tanımlamışlardır. Bunlar, güvenli, saplantılı, korkulu ve kayıtsız bağlanma stilleridir (Akt., Terzi, 2014).

Özellikle ergenlik dönemindeki bağlanmanın niteliğine ilişkin çalışmaların sınırlı sayıda olması bu alanda yeni çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Tez araştırması bu bağlamda ergenlerde anne-baba bağlanması çalıştığı ve bu bağlanmayı empati, saldırganlık arasındaki ilişkiyle desteklediği için önemlidir.

1.1.2.4. Bağlanmanın Nörobiyoloji ve Psikopatolojisi

Yenidoğan döneminde bebek, hızlı bir şekilde karmaşık gelişimsel değişim süreçleri geçirir. Fizyolojik olarak iç dengesini (homeostazis) oluşturma çabasıyla beraber kendisini ve dış dünyayı tanımaya çalışır. Böylece yenidoğan keşfetmek çabası içindedir. Duygusal bağlanma dönemindeki bebekte, annenin doğrudan veya dolaylı yardımlarıyla kendilik duygusunu oluşturmaya başlar. Yenidoğan bu süreçte aktif uyaran arayışı içindedir ve çevresiyle etkileşimini düzenlemeye

çalışır. Böylece biyolojik, bilişsel, duygusal ve sosyal beceriler bakımından fonksiyonel olarak ebeveynle bütünleşmektedir. Bağlanma örüntüleri çeşitli deneylerle anatomik olarak da incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalarda özellikle bağlanma ile ilgili olarak en önemli beyin bölgelerinin amigdala, septal alan ve singulat korteks olduğu bildirilmiştir. Bazı nörohormonların etkisiyle canlılardaki bakım verme davranışı gelişir. Örneğin, vazopressin hormonu annelik davranışını düzenlerken oksitosin hormonu da annelik, bakım verme, çocuğu koruma davranışlarında etkilidir (Akt., Uytun ve ark., 2013). Anne olduktan sonra kadınların limbik sistemi çocuklarıyla daha fazla zaman geçirmek üzerine, bebeğin stresli çağrılarına duyarlı ve daha yakın ilişkide olma üzerine gelişmektedir (Özbaran, 2006).

Psikopatolojinin belirleyicisi olarak düşünülen güvensiz bağlanmaya karşın güvenli bağlanma daha çok sağlıklı süreçlerle ilişkilendirilirken, güvensiz bağlanma biçimleri olan kaygılı/ikircikli bağlanma depresif bozukluklar ve anksiyete ile ilişkilendirilmiş, kaçınan bağlanma davranış bozukluğu ise diğer dışa vurumlu patolojilerle ilişkilendirilmiştir (Kesebir ve ark., 2011). Yetişkin bağlanmasıyla ilgili olarak yapılan çalışmalar, yakın ilişkilerdeki bağlanma kaygısının, ilişkilerde hissedilen reddedilme ve terk edilme konusundaki duyarlılıktan kaynaklandığını, yakın ilişkilerdeki kaçınmanın ise başkalarına yakın olmaktan hissedilen rahatsızlığı tanımladığını belirtmektedir. Bağlanmadaki kaçınma davranışı, yetişkin bireyin çocukluk döneminde şekillenir. Eğer çocukluk döneminde bireyin duyguları ebeveynleri tarafından bastırılmış ve destek ya da korunma ihtiyaçlarına soğuk ve mesafeli davranılarak cevap verilmişse bahsi geçen kaçınma davranışı oluşmuştur (Akt., Sümer, Ünal, Selçuk, Kaya, Polat, Çekem, 2009, s.39).

Bağlanma ve psikopatoloji arasındaki ilişkiler son yıllarda kaygı ve kaçınmaya odaklanmıştır. Yapılan boylamsal bir çalışmada kaygılı bağlanma, antisosyal, sınırda, histrionik, narsisistik, obsesif-kompulsif belirtilerle ilişkililikten, kaçınmacı bağlanmanın ise paranoid, şizoid ve şizotipal belirtiler ile ilişkili olduğu belirtilmiştir (Crawford vd., 2006, ss.331-351). Kültürel farklılıklar da bağlanma ve psikopatolojinin örüntüsü ile sıklığını belirlemektedir (Sümer ve ark., 2009, s.40).

1.1.3. Empati

Empati, psikoterapistler, ebeveynler ve ergenler gibi gençlerle çalışan herkes için yaygın kullanılan bir araştırma alanıdır. Empati terapiler için bir ön koşul olmaktan çok temel nitelikte bir terapötik yapıdır. Ayrıca empati, kendini açma, toplumsallaşma, sosyal duyarlılık ve toplumla uyum gibi pozitif yönler de taşımaktadır.

İnsan sosyal bir varlıktır ve bu nedenle çevresine uyum sağlayarak ilişki kurmak durumundadır (Cüceloğlu, 2016). İnsan ilişkilerinde diğer bireyleri anlayabilme potansiyeli olarak empati önemli kavramlardan biridir. Empatide, kişi kendisini karşısındakinin yerine koyarak karşılaştığı durumları onun bakış açısıyla yorumlar, duygu ve düşüncelerini doğru anlar, hissederek ve karşısındakine geri iletir (Rogers, 1983). Ayrıca empati olumlu sosyal davranışların birinci basamağıdır (Hoffman, 2000).

Ü. Dökmen empatiyi, bir insanın kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması şeklinde tanımlamaktadır (Dökmen, 2011, s.135). Empatinin tanımına ek olarak empatik anlayış, empatik olma ve empatik iletişim de sıklıkla karşımıza çıkan deyimlerdir (Ersoy ve Köşger, 2016). Empatik anlayış, kişinin iletişim kurarken empatik bir bakış açısı geliştirmesidir. Empatik iletişim ise yardımsever ve anlamlı ilişkilerin temelini oluşturan karşı taraf gibi hissedilen bir iletişim sürecidir. Empatik eğilim becerisi ise iletişimde meydana gelen çatışmaları önlemede ve sona erdirmede oldukça önemli bir sağlıklı iletişim aracıdır. Empatik yönden gelişmiş bireyler kişilerarası iletişimlerinde başarılı bireylerdir (Pişkin, 1991).

Güncel yaklaşımlar empati eğilimini hem bilişsel hem de duygusal olarak çok boyutlu bir şekilde ele almaktadır. Feshbach (1978) empatinin çok boyutlu doğasını ele almıştır. Ona göre bir kişi üst düzey bilişsel yeteneklere sahip olsa da diğerlerinin duygularına katılmada eksik olabilir (Akt. Özkan ve Gökçearslan Çiftci, 2009, s.33).

Empatinin kökenleri J. Bowlby'ın bağlanma kuramına dayanmaktadır. Literatürde ergenlikte ebeveynlerle olan sıcak ve destekleyici ilişkilerin olumlu sosyal davranışlarla pozitif yönde, saldırgan davranışlarla ise negatif yönde ilişkili olduğu, ayrıca ebeveyn ve akrana bağlanmayla olumlu-olumsuz sosyal davranışlar arasındaki ilişkiye empatinin aracılık ettiği bulunmuştur (Uludağlı-Pekel, Sayıl, Kumru ve Kındap, 2007). Çocuklar ve ergenlerin saldırgan davranışları ve empati yetenekleri üzerine yapılan kapsamlı çalışmalarda duygusal empatinin pro-sosyal davranışlarla pozitif korelasyon içerisinde olduğu bulunmuştur (Özkan ve Gökçearslan Çiftci, 2009, ss.33-34).

Çıkarsama kuramına göre bireylerin bedensel ifadeleri iç yaşantılarını yansıtmaktadır ve bu iç yaşantılar herkeste aynı şekilde var olmaktadır. Bu kurama göre empati, kişinin ortaya koymuş olduğu fiziki ifadelerin yorumlanması ile mümkündür. Heyecan yayılması kuramına göre ise bireyler karşılıklı olarak etkileme sürecinde empati kurmaktadır. Yani gülen bir çocuk karşısındaki kişiyi de güldürmektedir. Rol oynama kuramına göre ise kişi çevresindeki insanları taklit eder ve kendisini onların yerine koyar. Daha çok çocukların çevrelerindeki kişileri rol model aldıklarında geliştirdikleri empatik beceri sürecidir (Akt.Alver, 1998). Empati ile ilgili literatürünün çoğu, empatinin duygusal veya bilişsel bir süreç olup olmadığı ve sempati ile olan farklılıklarına odaklanmaktadır. Bu farklılıklar daha çok ampirik temellidir ve davranışı kategorize etmeye yardımcı olmaktadır. Sempati kavramında birey, karşısındaki kişinin duygu ve düşüncelerinin aynısına sahipken empati kavramında ise birey karşısındaki kişinin düşüncelerini anlamak zorundadır (Dökmen, 2011).

Çocuk ve ergenlerin normal gelişimlerini devam ettirebilmeleri için empatik eğilim düzeylerinin erken dönemde fark edilmesi ve müdahale edilebilmesi için empatinin ölçülmesi gerekmektedir. Empati kişilerin mizacına ve somut durumlarda gösterdikleri geçici duygusal tepkiye göre değişir. Anketler mizaca bağlı empatiyi ölçmede kullanılıken, durumsal empatiyi değerlendirmede resim hikâye, video, kısa nükteli oyunlar gibi gösterilen sözel cevapların, yüz ifadelerinin veya otonomik yanıtların gözlemlenmesine dayanan ölçümler kullanılmaktadır (Zhou, Eisenberg, Losoya, Fabes, Reiser, Guthrie ve Shepard, 2003).

1.1.3.1. Empatinin Basamakları ve Bileşenleri

Aşamalı empati sınıflamasına göre ben, sen ve onlar olmak üzere üç temel empati basamağı bulunmaktadır. Ben, sen ve onlar basamaklarının her birisi ise kendi içerisinde duygu ve düşünce olmak üzere iki alt basamaktan oluşmaktadır.

Onlar basamağında birey karşısındaki kişinin kendisine yöneltmiş olduğu problem üzerinde düşünmez, problemleri dinler ve bu problemlere yönelik geribildirim vererek orada olmayan diğer kişilerin düşüncelerini dile getirir. Bu basamakta genellikle toplumun görüşü yansıtılır.

Ben basamağında birey karşısındaki kişinin problemlerini dinler fakat fikirlerine değer vermek yerine onu eleştirip nasihat vererek kendi problemlerinden söz eder, bu basamakta yeterli düzeyde empati kurulamamıştır. Diğer bir empati basamağı olan *sen basamağında* ise problemleri dinleyen birey karşısındaki kişinin rolüne girer ve karşısındaki kişinin duygu ve düşünceleriyle özdeşleşir. Ne kendisinin ne de toplumun duygu ve düşüncelerinden söz etmez (Dökmen, 2011, s.174). Anlatılan üç temel empati basamağını kapsayan on alt basamak bulunmaktadır. Bunlar: Senin problemin karşısında başkaları ne düşünür ne hisseder? Eleştiri, akıl verme, teşhis, bende de var, benim duygularım, destekleme, soruna eğilme, tekrarlama, derin duyguları anlama şeklinde sıralanabilir (Dökmen, 2011). Empatinin ayrıca bilişsel, duygusal, algısal ve bildirim olmak üzere dört bileşeni bulunmaktadır (Kabapınar, 2015, s.5). Empatik beceri ve empatik eğilim ise empatinin alt boyutlarıdır. Empatik beceri karşısındaki kişinin duygusal olarak anlaşılması ve karşısındaki aktarılması olarak tanımlanırken; empatik eğilim ise başkalarının duygularını, anlama ve hissetme olarak tanımlanmaktadır (Dökmen, 2011).

1.1.3.2. Empatinin Gelişimi

Empati gelişimi ile ilgili yapılan çalışmalar genellikle sosyalleşme sürecini ve ebeveynlik stillerini esas almaktadır. Çocuğa karşı sıcak ve destekleyici bir yaklaşım sergileyen ve rol model olan ebeveynler ile öğretmenlerin olumlu

davranışları çocukların empatik becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır (Kabapınar, 2015, ss.13-14). Empatinin gelişimsel evrelerine baktığımızda, 0 ile 1 yaş arasındaki bebeklerin diğer kişilerin üzüntülerine tepki verdiklerini, 1 ile 2 yaş civarında, diğer kişinin üzüntülü olduğunu anlayabildiklerini ve diğerinin ne hissettiğini daha iyi anlayabilmek için karşısındakinin hareketlerini taklit etme yeteneğini kullandıklarını, 2 ile 3 yaş arasında diğer insanların duygularının, kendi duygularından farklı olduğunu fark etmeye başladıklarını ayrıca gönüllü yardım etme, destek verme davranışlarının da görüldüğünü, 3 yaşından itibaren çocukların diğer insanların düşüncelerinin kendi düşüncesinden farklı olduğunu bildiğini, 6 ile 9 yaş arasında çocuk olayları başkasının açısından görme ve uygun bir şekilde davranabilme yetisine sahip olduğunu ve son olarak çocukluğun ileri aşaması olan 10 ile 12 yaş arasında çocukların empati duygularını, tanıdıkları kişilerin ötesine de yaymaya başladığını görmekteyiz (Goleman, 1995).

Hoffman (1987) empatinin gelişimini dört basamakla anlatmıştır. Empatinin ilk basamağı bebekliğin ilk yılları global empati aşamasıdır. Bu aşamada bebek kendisini çevreden ayırt edememektedir. İkinci aşama 1 ile 2 yaşlarına denk gelen egosantrik empati aşamasıdır. Çocuk kendisini çevreden ayırt etmeye başlar ve iç dünyaların aynı olduğunu düşünür. 2 ile 10 yaşlarına denk gelen üçüncü aşama ise diğerlerinin duyguları için empati aşamasıdır. Çocukta başkasının bakış açısından bakma yeteneği artmaktadır. Son aşama son çocukluk ve ergenlik aşamasıdır. Bu aşamada birey sadece başkalarının düşüncelerini anlamakla kalmaz onlara yardım da etmeye çalışır (Akt. Gönen ve Özer, 2016, ss. 57-58).

Ergenlikle birlikte 12 ile 14 yaş arası dönemi, çocukların yetişkinler gibi tümevarımsal ve tümdengelimsel akıl yürütme ile değer geliştirme gibi özelliklere sahip olduğu dönemdir. Çevreyle yapılan etkileşim bireyin zekasının gelişmesini sağlar bu da zihinsel örüntünün değişmesine neden olur (Doğan, 2007).

1.1.3.3. Empati ve Ergenlerde Ebeveyne ve Akrana Bağlanma İlişkisi

Temellerinin bebeklik ve çocukluk döneminde atıldığı ebeveyne olan bağlanma ilişkisi ergenlik döneminde de devam etmektedir. Özellikle bu süreçte, sıcak ve destekleyici ebeveynlik duygusal açıdan olumlu bir ortamın oluşmasına yardımcı olur ve bu da empatinin gelişimine katkıda bulunur. Ergenlerin ebeveynlerine bağlanmaları güvenli ise empati düzeyleri de bu doğrultuda artmaktadır (Laible, 2007). Benzer şekilde ergen birey aile ortamını güvenli ve sıcak olarak algılıyorsa, ergenlerin empati becerilerinin yüksektir ve olumlu davranışları daha fazla sergilerler (Bayraktar, Sayıl ve Kumru, 2009). Tıpkı ebeveyn ilişkileri gibi akran ilişkileri de empati gelişimini destekler. Akranlarla geliştirilen ilişkilerin kalitesi sosyal davranışları besler ve saldırgan olarak nitelenen riskli davranışları aza indirir. Fakat Türk kültürüne göre toplumsal cinsiyet rollerinin farklı olması liseli ergenlerde empatinin akran ilişkilerinden çok, erken dönemdeki ebeveyn ilişkileri tarafından belirlenebileceği vurgulanmıştır (Bayraktar vd., 2009).

Ergenlerdeki bozulmuş bağlar empati gelişimini de tehlikeye atmaktadır. Yapılan bir çalışma, yaşları 13 ile 19 arasında değişen ve güvensiz kaçınan bağlanma stiline sahip ergenlerin, antisosyal davranış puanlarının yüksek olduğunu göstermiştir (Arbona ve Power, 2003). Ergenlerde cinsiyete göre yapılan empati çalışmaları, kız ergenlerin empatik eğilim düzeylerinin ve problem çözme davranış düzeylerinin erkek ergenlere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir (Akt.Demir, Atlı ve Kış, 2016).

1.1.3.4. Empatinin Nörobiyolojisi

Empatinin nörobiyolojik temeline ait önemli bir gelişme ayna nöronların keşfidir. Ayna nöronlar hem hareket gerçekleştirildiği hem de izlendiği zaman aktive olan nöronlardır. Ayna nöronlar insanlarda ventral premotor kortekste bulunmaktadır. Ayna nöronlar sayesinde diğer kişilerin eylemlerinin anlamı akıl yürütmeden bulunabilmektedir (Sınıgılla, Rizzolatti, 2017, ss.112-127). Empati ile ilişkili beyin alanları parasingulat girus, ön ve arka singulat korteks ve amigdala olduğu bilinmektedir (Akt.Ersoy ve Köşger, 2016, s.12). Empatinin kaybı ise temelde

frontal lob, daha özgül olarak prefrontal korteks lezyonlarıyla tanımlanır. Sosyopati, davranım bozukluğu, narsisistik kişilik bozukluğu, asperger sendromu, inme veya travmatik beyin hasarı gibi çok farklı durumlarda empati kaybının tek bir kaynağının olmadığı bilinmektedir (Akt.Altınbaş, Gülöksüz, Özçetinkaya, Oral, 2010, s.21).

Yapılan bir çalışmada anne ve bebek arasındaki ilişki ile empatiye dair ilk biyolojik kanıtlar ortaya konulmuştur. Bu çalışmada annelere, fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRG) sırasında otuzar saniyelik bebek ağlama sesleri ve nötral sesler dinletilmiştir. Annelerin görüntüleme sonrasında duygularını puanlamaları istenmiştir. Çalışmaya göre nötral sese kıyasla bebek ağlama seslerinde annelerin daha derin bir üzüntü hissettiği ve bir an önce yardım etme duygusu taşıdıkları bulunmuştur (Lorberbaum vd.,1999).

1.1.4. Saldırganlık

Günümüzün en önemli sosyal problemi olarak düşünülen saldırganlık hem bireyi hem de toplumu etkilemektedir. Saldırganlık, bedensel ve ruhsal açıdan bilerek başkalarına zarar verme amacıyla yapılan davranış şeklinde tanımlanmaktadır (Abay ve Tuğlu, 2000, s.21). Saldırganlık aynı zamanda, başkalarını inciten her türlü davranıştır (Taylor, Davis-Kean, Malanchuk, 2007).

Saldırganlık, şiddetli ya da hafif, tepkisel ya da planlı, açık ya da örtülü, görünür bir nedene bağlı ya da açık bir nedene bağlı olmadan, özel ya da genel, psikolojik veya fiziksel olabilir. Kaza sonucu veya bilinçsiz şekilde yapılan davranışlar saldırganlık olarak nitelenemez (Geen, 2001, ss.2-6). Saldırganlığın bir üst boyutu ise şiddettir. Bir kişi ya da grubun, başkalarına karşı fiziksel olarak zarar vermesidir (Abay ve Tuğlu, 2000, s.22). Kişinin aşağılandığını ve kasıtlı bir şekilde tahrip edildiğini algıladığı durumlara gösterdiği tepki ise düşmanca saldırganlık tepkisidir.

Saldırganlığın üç boyutu bulunmaktadır; fiziksel-sözel saldırganlık, aktif-pasif saldırganlık, doğrudan-dolaylı saldırganlıktır (Buss, 1961). Fiziksel saldırganlığa

örnek olarak itmek, vurmak, ısırarak gibi davranışlar örnek verilirken sözel saldırganlıkta ise konuşma yoluyla karşıdaki kişiye psikolojik olarak zarar verilir.

Saldırganlığın fiziksel davranış tiplerine baktığımızda ise reaktif ve proaktif olmak üzere iki tip fiziksel saldırganlık davranışı tanımlanmıştır. Reaktif saldırganlığın çıkış noktası engellenme-saldırganlık kuramıdır. Bu kurama göre engellenme ne kadar güçlü olursa, açığa çıkacak saldırgan davranış da o denli şiddetli olur. Algılanan tehdite karşı yoğun negatif duygular içeren dürtüsel, düşmanca davranmaya reaktif saldırgan davranış adı verilir. Reaktif saldırganlık yaşamın bebeklik ve çocukluk döneminde sert ve tehditlerle dolu bir çevrede yaşamaktan, fiziksel istismara uğramaktan ya da güven vermeyen ve sert ebeveyn disiplininden kaynaklanabilir. Para elde etme veya sosyal statüsünü artırma gibi istenilen sonuca ulaşmak için gösterilen motivasyonla karakterize olan saldırganlığa ise proaktif saldırgan davranış adı verilir. Proaktif saldırganlığın çıkış noktası sosyal öğrenme kuramıdır. Proaktif saldırganlık planlı ve yağmacı bir saldırganlık şeklidir (Dodge, Lochman, Harnish, Bates, Pettit, 1997).

Doğrudan saldırganlık, kişiyi öfkeli edilecek ve kızdırtacak uyarıcıların direkt olarak gönderilmesi sonucunda oluşan saldırganlıkken dolaylı saldırganlık karşıdaki kişiye zarar verici uyarıların, kötü niyetli dedikodu, bir şeyini çalma gibi dolaylı yollardan zarar vermeyi kapsar. Aktif saldırganlık, mağdura acı çektirmeyi amaç edinirken, pasif saldırganlık kişinin amacını gerçekleştirmesine engel olmak olarak tanımlanmıştır (Akt.Walker ve Richardson, 1998).

Saldırganlık, özgeci yani toplum tarafından onaylanan, kabul edilebilir amaçlar doğrultusunda yapılan saldırganlık ve düşmanca yani kasti davranış barındıran ve toplum tarafından kabul görmeyen saldırganlık olarak da iki şekilde ele alınabilir. Saldırganlık davranışı eğilimindeki bireysel farklılıklar ön plana alındığında bu davranışların açıklanmasında tek bir nedenin olmadığı bilinmektedir. Özellikle psikososyal, psikodinamik, mizaçsal, nöropsikiyatrik çevresel ve genetik faktörlerin yanında ebeveynlik stilleri, eğitim ile bakım, saldırganlık temelli şiddet davranışının gelişmesinde etkili olmaktadır (Yalçın ve Erdoğan, 2013, ss.389-392).

Saldırganlık davranışının nedenlerine ilişkin açıklamalardan bazıları şunlardır, içsel faktörlere bağlayan açıklamalar (içgüdü kuramları, biyolojik-genetik açıklamalar, sosyal-biyolojik yaklaşım), dışsal faktörlere bağlayan açıklamalar (sosyal- öğrenme, engellenme-saldırganlık, heyecan transferi, nefret suçları, saldırganlığı öğrenme), bireysel ayrılık açısından ele alınan açıklamalar (a tipi davranış örüntüsü, kontrol odağı inancı, duyguların kontrolü, ağır ruhsal bozukluklar, kişilik özellikleri), itici durumlar, grup etkisi, medya, kültür ve bazı toplumsal belirleyicilerdir (Eroğlu, 2009, s.207).

1.1.4.1. Saldırganlık Kuramları

Saldırganlık kuramlarına baktığımızda, psikanalitik kurama göre insanoğlunun yüksek ölçüdeki saldırganlığı, onun içgüdüsel doğasının bir parçasıdır. İnsan davranışları cinsellik ve saldırganlık içgüdüleri tarafından yönetilir. Dolayısıyla saldırganlık insanın kendine dönük yıkıcı eğilimlerinin dış dünyadaki objelere çevrilmesidir (Akt.Eroğlu, 2009, s.207). J. Dollard, L. Doob, N. Miller, O.H. Mowrer ve R. Sears (1939) tarafından saldırganlığı açıklamak için ortaya atılan engellenme-saldırganlık hipotezin göre, kişinin amacına ulaşması için engellemeyi aşması gerekmektedir engellenme ne kadar güçlü olursa, açığa çıkacak saldırgan davranış da o denli şiddetli olur (AktBerkowiz, 1989, s.59).

Lorenz (1966), Freud'dan farklı olarak, saldırganlığın dış uyarıcılar tarafından tetiklendiğini ve kökeninin içsel değil dışsal olduğunu söylemektedir. Etiyolojik kurama göre saldırgan davranışların amacı sadece yok etmek, zarar vermek değil, türün devamını ve çevreye uyumunu da sağlamaktır. Ekolojik sistemler kuramı saldırgan davranışın gelişiminde önemlidir. Bu kurama göre saldırganlık kişisel ve kişilerarası değişkenlerin karşılıklı etkileşiminin bir ürünüdür. Günümüzde ergenlerdeki saldırgan davranışlar bireysel, ailevi, okul ve akran, toplumsal ve duruma özgü faktörler gibi birçok faktörün bileşimi sonucunda oluşmuştur (Bronfenbrenner, 2005). Kanadalı psikolog Albert Bandura (1983) saldırganlığın bir iç güdü olarak biyolojik faktör rolünü kabul etmekle birlikte sosyalleşme sürecinde saldırganlığın öğrenildiğini, ileri sürmektedir.

Saldırganlığın kökenini içgüdüler yerine, toplumsal belirleyicilere bağlayan sosyal öğrenme kuramı çocukların saldırgan davranışı öğrenmesinde doğrudan ya da dolaylı yoldan ödüllendirilmesinin etkili olduğunu öne sürmektedir.

1.1.4.2. Saldırganlığın Gelişimi

Saldırganlık, yaşamın farklı dönemlerinde çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir. Küçük bir bebeğin saldırgan dürtüleri, dışkı ile kirletme ve dışkıyı bırakmama gibi önemli dışa vurum yollarıyla ortaya çıkabilir ya da ısırma gibi oral dürtüleriyle saldırganlığının boşaltılmasını sağlayabilir. Çocuklar büyüdükçe kendine yönelik saldırganlık veya çevreye dönük sözel saldırganlık faaliyetleri de gelişir. Temelde güvensiz olan çocuk saldırganlık davranışları gösterir. Çevresinden iyi bir davranış beklemediği için, başkaları saldırmadan ilk saldırıyı kendisi yapmak isteyebilir (Başar, 1996, s.14).

6-9 yaş arasındaki çocuklar aşırı baskı altında olduklarında saldırgan davranışlarda bulunabilirler. Bu çocuklarda saldırganlık tahrip etme ve öfke nöbetleri biçiminde ortaya çıkmaktadır. Tahrip etme davranışında çocuk, ele geçen her şeyi kırma ve parçalama isteği içerisinde, öfke nöbetleriyle ise aşırı heyecan, yerinde duramama, çabuk parlamaya gibi davranışlar görülmektedir. Bu dönemde saldırgan davranışlar daha çok araçsal nitelik taşımaktadır yani bir amaca ulaşmak için saldırganlık davranışı araç olarak kullanılır (Yavuzer ve Üre, 2010). Çocuklar içe ya da dışa yönelik saldırganlık gösterebilir. Saldırganlığını içe yönelttiğinde öfke nöbetleri, kendine vurma, saçını çekme ve bağırma ile gösterirken dışa yönelttiğinde ise elindekileri atma, yakınındakilere zarar verme, kırma, küfür etme ve ağlama davranışlarıyla göstermektedir (Aydın, 2004).

Okul öncesi dönemde fiziksel saldırganlık çocukların dil gelişimine bağlı olarak daha yaygın görülür. Sürekli hale gelen saldırgan ve yıkıcı davranışlar okul öncesi dönemde başlar. Böylece yaşam boyu sürebilecek problemlere sebep olabilirler (Gülay, 2008). Çocuklarda fiziksel saldırganlık 1-3 yaş arasında başlamaktadır. Genellikle 2 yaş civarında kasıtlı olarak acı verme durumu karşılığında çocuklar empati kurma ve suçluluk duygusu yaşamaya başlarlar,

sosyal olmaya başladıklarında ise saldırganlık seviyelerinde de bir azalma meydana gelir. 4 yaş civarında ise saldırganlık genellikle sosyal kaynaklı olmaya başlar (Anderson ve Huesmann ,2003). Okul öncesi dönemdeki olumsuz ebeveyn tutumları çocukların sosyal duygusal gelişimlerinin yeterince desteklenmemesi sonucunda saldırganlık, zorbalık gibi problemleri davranışlar göstermektedirler (Özbey ve Alisinanoğlu, 2009). Güven ortamında büyütülen çocuklar, çevresi ile uyumlu ilişkiler geliştirir. Saldırganlığın devam ettiği durumlarda kısa ve uzun süreli etkiler görülebilir. Bunlar, sevilme, reddedilme, depresyon, kaygı, çekingenlik, akademik başarısızlık, dikkat eksikliği, uyum problemleri vb. dir (Gülay, 2008).

İkiz ve Samur'un (2016) araştırmalarında çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırganlık davranışları ile ebeveyn tutumu arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmalarının sonucunda fiziksel ve ilişkisel saldırganlık ile ebeveynin otoriter tutumu arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur. Otoriter ebeveyn tutumuna sahip olan çocuklarda fiziksel saldırganlığın yüksek olduğu da bulunmuştur. Günümüz dünyasının vazgeçilmezi olan televizyonlar ve yeni medya araçları da saldırganlığı ortaya çıkaran diğer faktörler arasındadır ve yapılan çalışmalarla çocuklar üzerindeki etkileri belirlenmiştir. Mitrofan, Paul, Weich ve Spencer (2009) küçük çocuklarda, şiddet içerikli TV ve film izleme ile saldırgan davranışlar arasında ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Özellikle televizyonlardaki şiddet içeriklerinin küçük çocuklarda korkulu ve saldırgan davranışların ortaya çıkma olasılığını arttırdığını, çocuklarda uyarılmışlık haline neden olduğunu kısa ve uzun dönemde duygular üzerinde önemli etkilerinin bulunduğunu belirtmektedirler.

Son yıllarda çocuk ve genç saldırganlığı üzerine yapılan çalışmalarda bu davranışı ortaya çıkaran faktörler de belirlenmeye çalışılmıştır. Özellikle ergen ve akran istismarı, anne baba tutumları, medya ve duygu durum gibi faktörlerin psikolojik ve fiziksel zarar verme ile ilişkileri dikkat çekmektedir. Çalışmalar saldırganlık ve şiddet davranışlarının ortaya çıkmasında rol oynayabilecek sosyal eşitsizlik, yoksulluk gibi çevresel konular ile sosyal konular üzerine yoğunlaşmıştır (Buss ve Shackelford, 1997). Ergenlik dönemi suç işleme, saldırganlık ve diğer davranım sorunları gibi birçok dışa dönük davranış

sorunlarının en çok yaşandığı dönemdir. Özellikle lise çağındaki ergenlerin içinde bulunduğu dönem yaşam süresince karşılaştığımız en karmaşık dönemlerden biridir. Fiziksel ve psikolojik gelişime bağlı olarak bazı gelişimsel görevlerin tamamlandığı bu süreçte aile içi dinamiklerde de denge bozulmaya başlar. Ergen birey bu dönemde bir güç dengesi için yarışır ve aileden uzaklaşmaya başlar, akranlarıyla daha çok zaman geçirir. Bu dönemde akranlarla olan ilişkinin kalitesinin bebeklikte kurulan ebeveyn bağlanması belirlemektedir (Ainsworth, 1978).

Çalışmalar, aileyle güvenli bağlanan ergenlerin duygu düzenlemede daha başarılı oldukları ve çatışma ortamlarında daha az yer aldıklarını göstermiştir. Aileyle bu dönemde sağlıklı bir iletişim kurulamazsa empati becerisi gelişemeyebilir ve bu nedenle saldırgan davranışlarda bulunabilir. Başka bir çalışma ise güvensiz bağlanan ergenlerde içsel çalışan modellerin olumsuz zihinsel temsillerinin daha ağır basabileceğini göstermiştir. Bu sebeple ergenler duygularının baskılarına yenilebilirler ve davranışlarını kontrolde zorlanabilirler. (Zimmermann, Mohr ve Spangler, 2009). Yapılan araştırmalar güvensiz bağlanan çocukların güvenli bağlanana göre daha öfkeli ve düşmanca tavırlarda olduklarını göstermiştir. Ek olarak, saldırganlık ve şiddet içeren davranışların da sergilendiği görülmüştür (Doyle ve Markiewicz, 2003)

Pouw ve arkadaşları (2013) 9-15 yaş aralığındaki çocuk ve ergenlerle yapılan bir araştırmada hem reaktif hem de proaktif saldırganlığın düşük duygusal empati ile ilişkili olduğu bulmuşlardır. Reaktif ve proaktif saldırganlık ile bilişsel ve duygusal empati arasındaki ilişkilerin doğası ve yönü henüz netlik kazanmamıştır. Marcus ve Kramer (2001), bağlanma ve saldırganlık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bağlanma ve saldırganlık arasındaki aracı rolün ergenin empati düzeyi ile belirlediğini bulmuştur. Calvete, Orue ve Gámez-Guadix (2012), kız ve erkek ergenlerin reaktif ve proaktif saldırganlık düzeylerinin karşılaştırıldığı bir çalışmada, erkek ergenlerin kız ergenlere oranla daha çok reaktif ve daha çok proaktif saldırgan davranışlar sergiledikleri bulunmuştur.

Wright ve Cullen (2001), ebeveyn desteğinin, hane halkı kurallarının ve denetiminin ötesinde, ergenlerin belirsiz davranışlarının azaltılmasında önemli rol oynadığını bulmuşlardır. Juang ve Silbereisen (1999), 3 yıllık bir süre boyunca sürekli olarak destekleyici ebeveynleri olan ergenlerin destekleyici ebeveynleri olmayan ergenlere göre suçlu eylemlere daha az maruz kaldıklarını bulmuşlardır.

Ovacık (2008), 15-18 yaş arası 235 genç hükümlüyü incelediği çalışmasında çoğunun fiziksel şiddet nedeniyle hüküm giydiğini ve 179'ununda çocukluk döneminde fiziksel şiddet öyküsü olduğunu tespit etmiştir. Ergenlikten yetişkinliğe geçişe kadarki sürede saldırgan davranışlar, aile içi şiddet, cinsel istismar, çocuk istismarı ve cinayet gibi daha ciddi ve şiddetli eylemlere dönüşebilir. Çocuk istismarı, yetişkin saldırgan davranışları ile ilgili en önemli konudur. Yetişkinlerde ayrıca aşırı agresif davranışın bir alt kümesi olan sürücü saldırganlığı da dikkate alınması gereken bir konudur (Liu vd., 2013). Agresif sürüş olaylarında yaş en önemli faktördür; saldırgan sürücülerin çoğunluğu 18-26 yaş arası erkekler olduğu bilinmektedir (Dukes ve ark. 2001). Yaşlı yetişkinlerde saldırgan davranışlar üzerine yapılan araştırmaların çoğu, bu popülasyonlardaki demans prevalansının yüksek olması nedeniyle bakımevlerinde yaşayanlar üzerinde yapılmıştır. Huzurevindeki sakinlerin saldırgan davranışları diğer sakinlere veya bakıcılara yönelik olabilir. Özellikle duş, banyo ve tuvalete yardım, hasta tarafından kişisel alan ve beden ihlali olarak algılanabilir (Rosen ve ark. 2008).

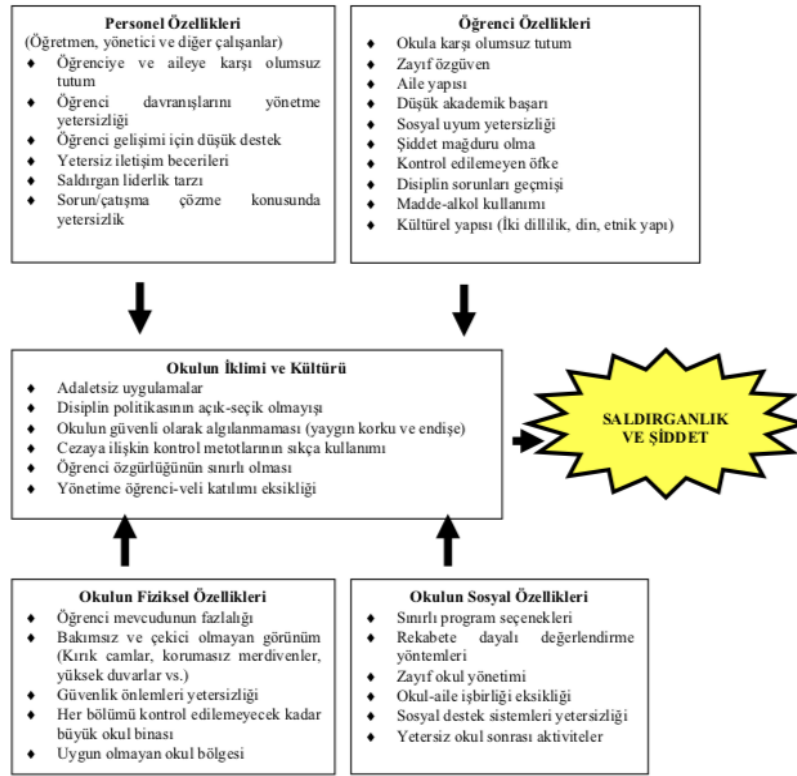
1.1.4.3. Okullarda Saldırganlık Davranışı ve Önleme Çalışmaları

İlk ve orta öğretim kademesinde eğitim gören çocuk ve ergenler sıklıkla saldırgan ve yıkıcı davranışlar sergilemekte ya da bu davranışların kurbanı olmaktadır. Okullarda sürekli olarak artmaya devam eden, ergen şiddet ve saldırganlık sorunları kontrol edilmesi ve tedbir alınması gereken olguların başında gelmektedir. Okullarda gözlemlenen saldırgan davranışlar, sözlü tehdit, kavgayı başlatma, kavgayı sürdürme biçiminde öfke içeren davranışların sergilenmesinden ayrıca okulda bulunan bir öğretmene küfür etmesi, okul yöneticisine uyguladığı fiziksel zarar, yaralama, alkol alıp okula gelme ve

tecavüze teşebbüs etmeye kadar kadar uzanan farklı biçimlerde karşımıza çıkabilir (DiCanio, 1993).

Morrison, Furlong ve Morrison (1994) okullardaki saldırganlık davranışı ile ilgili risk faktörleri belirlemişlerdir. Bunlar, yoksulluğu içeren toplumsal faktörler, olumsuz ebeveyn modelini içeren ailesen faktörler, sosyal aktivitelerin yetersizliği ve adaletsiz uygulamaları içeren okulla ilgili faktörler ile bireysel faktörleri içermektedir. Tolan ve Guerra (1994), okullarda saldırganlık ve şiddet davranışlarının dört örneğini tanımlamıştır. Bunlar, sıklıkla ölümlle sonuçlanan psikopatolojik şiddet, çoklu risk faktörlerine sahip yağmacılık şiddeti, olağan dışı durumlara cevaben yapılan durumsal şiddet ve kişilerarası tartışmalardan doğan ilişkisel şiddettir.

Moeller (2001), okullarda ortaya çıkan saldırganlık tiplerini dört kategoride açıklamıştır. Bunlar, düşük düzeyde saldırganlık (kötü sözler söylemek, itmek, olumsuz sözler içeren duvar yazıları yazmak, hırsızlık vb.), vandalizm (taşınmaz mala karşı saldırganlık içeren davranışlar yani okulda kullanılan mallara zarar verme ve yangın çıkarma gibi), tehdit ve fiziksel saldırganlık (öğretmene karşı olan saldırganlık, alay etme, zorbalık, cinsel saldırı, tecavüz, tartışma, kavga etme, silah taşıma ve kullanma tehdidi ya da kullanma, çocuk kaçırma, rehin alma, bombalama ve bıçaklama) içeren kategorilerdir. Yavuzer, Gündoğdu ve Dikici (2009) okullarda saldırganlık ve şiddet içeren davranışların ortaya çıkmasında okul iklimi ve kültüründeki sıkıntıların, öğrenci ve okul çalışanlarının özelliklerinin ve okulun fiziksel ile sosyal özelliklerinin de etkili olduğunu belirtmişlerdir.

Şekil 1. Okullarda saldırganlık ve şiddeti artıran risk faktörleri. Yavuzer, Gündoğdu ve Dikici (2009)'den alınmıştır.

Okullarda saldırganlık ve şiddeti artıran risk faktörleri ve bu faktörlerin ilişkileri Şekil 1'de verilmiştir. Öğrencilerin birbirleriyle yaşadıkları iletişim sorunları, onları birbirlerini anlamak yerine dayatmacı ve saldırgan bir tutum içerisine sokar (Öner, 1998). Öğretmenler, öğrencilerinin okullarda artan bir şekilde devam eden yıkıcı davranışlarıyla, öfke patlamalarıyla ve saldırgan davranışlarıyla sıklıkla yüz yüze gelirler. Finley (2003), öğretmenin doğrudan ya da dolaylı olarak saldırgan davranışlara neden olabileceğini ya da saldırganlığın hedefi haline gelebileceğini söylemiştir. Tutarsız uygulamalara ve ceza yaklaşımına sahip öğretmenler saldırgan davranışlarla daha çok karşılaşmaktadırlar.

Saldırgan davranışların önlenmesi adına öğrenci ile konuşma, uyarma ve disiplin cezaları kullanılmaktadır. Ayrıca problemlili olduğu düşünülen öğrencilerin kötü ailevi ve sosyo-ekonomik nedenlerle bu davranışları sergilediğini düşünen eğitimciler saldırgan davranışlara karşı hoşgörülü bir tutum sergilemektedirler. Gordon (1996), eğitimcilerin bu türdeki disipline etme yöntemlerini davranış

pekiştiren yöntemler ve bireyin sorumluluk alma duygusuna ket vuran yöntemler olarak nitelemektedir. Miller (1994), okulun fiziksel yetersizliklerinin, personel ve öğrenciler arasındaki ilişkilerdeki yetersizliğin, öğrenci mevcudunun fazlalığının, katı kurallar, sıkı disiplin program seçeneklerinin sınırlı olmasıyla ve adaletsiz uygulamalarla okullardaki şiddet ve saldırganlık olaylarını arttığını bulmuştur.

Okullarda saldırganlığı önlemek adına yapılan çalışmalarda akademik başarı kavramı oldukça önemlidir. Kurtyılmaz (2005) çalışmasında, derslerinde başarılı olan çocukların, saldırgan davranışlara başvurma olasılıklarının daha düşük olduğu belirlemiştir. Kılıç (2012), ülkemizde yapılan bir çalışmada okulda saldırganlık ve şiddet davranışları gösteren ergenlerin akademik olarak başarısız olduğunu doğrulamıştır. Fakat literatürün tersine daha fazla arkadaşına sahip ve sosyal ergenlerin kendilik algılarında bozulmanın olmadığını ve daha az depresif davranışlar sergilediklerini belirtmiştir. Dolayısıyla ergenler daha popüler olmak hatta benlik saygısını arttırmak için de şiddet uygulamayı seçebilirler. Diğer bir çalışmada ise saldırgan davranışların güç veya kontrol göstergesi olduğu gençlerin bu yolla popülerlik kazanma ya da yüksek sosyal statü kazanmanın bir yolu olduğu üzerinde durulmuştur. Bu sebeplere ek olarak akran baskısı, tecrit korkusu ya da sosyal durum kaybı gibi durumlar da saldırgan davranışların ortaya çıkmasına neden olabilir (Lopez ve Emmer 2002).

Bacioğlu (2014), okullarda saldırganlığı önleyici koruyucu çalışmaların olması öneminden bahsederek, ülkemizde son yıllarda çocukluk ve ergenlik döneminde şiddet, saldırganlık ve öfke ile alakalı müdahale programlarına başladığını belirtmiştir. Yavuzer (2009), müdahale ve önleme stratejilerinin kısa dönemi içeren yani çevresel düzenlemeler ile okul yönetim temelli olduğunu, uzun dönemli stratejilerin ise eğitim ve program temelli stratejiler ile okul sonrası etkinlikleri olduğunu söylemektedir. 12-19 yaş saldırganlık davranışları ve şiddetine yönelik yapılacak stratejik programlar şiddeti uygulayan ve şiddete maruz kalan her iki tarafa da ayrı bir şekilde hazırlanarak uygulanmaktadır. Bu programlar birey, aile ve toplum temelinde ilerlemektedir. Bireysel düzeydeki programlardan bazıları: Yaşam, çatışma çözme, problem çözme, akran ilişkileri

ve iletişim becerileri eğitimleri ile okul temelli sosyal gelişim programları, öfke yönetimi gibi okul temelli programlardır.

Aile düzeyini hedef alan programlar ise ev ziyaretleri, aile eğitimi ve terapisi gibi aile katılımını hedef alan programlardır. Toplum temelli programlar ise eğitim ve sağlık kurumları çalışanlarına yönelik eğitimler, yüksek risk grubunda yer alan gençlere verilecek danışmanlık hizmetleri, şiddet ve istismar hakkında toplumu bilgilendirme, mesleki rehberlik, medya şiddetinin azaltılması, alkol ve madde kullanımı ile ilgili programlardır. Bireysel ve grup tedavileri de daha çok anti-sosyal davranış bozukluğu gösteren çocuklar ile yetişkinler için uygulanmaktadır (Bacioğlu, 2014). Saldırganlık davranışı gösterme eğiliminde olan ergenler ile öğretmenler, okul idari personeli, okul psikolojik danışmanları, okul sosyal hizmet görevlileri, psikologlar, okul hemşireleri vb. alanında uzman kişilerle iş birliğine gidilerek, iletişim beceri kazandırma, öfke yönetimi, problem çözme gibi değerleri kazandırmaya yönelik eğitimler düzenlenebilir (Pekince, 2012).

1.1.4.4. Saldırganlığın Nörobiyolojisi

Saldırgan davranışların genel olarak beyinde limbik sistem ile beyin frontal ve temporal loblarla kontrol edildiği ileri sürülmektedir. Anti-sosyal ve suç işlemiş kişilerde prefrontal korteks, temporal korteks, insula, amigdala, hipokampus, ön-arka singulat kortekste yapısal ve fonksiyonel anormallikler olduğu iddia edilmiştir. Prefrontal korteks lezyonlarının sonucunda subkortikal alanlar ile iletişimin bozulması negatif duygusal tepkilere ve saldırganlık davranışına sebep olmaktadır (Bear,1991).

Kafa travmalarına bağlı olarak meydana gelen bireyin sinir sistemindeki bir hasar da saldırgan davranışlar sergilenmesine yol açabilmektedir. Travmanın şiddeti ölçüsünde posttravmatik delirium olarak adlandırılan davranış bozukluklarında saldırganlık davranışı da tanımlanmıştır (Kesken ve akarsu, 1994). Travmatik beyin yaralanması sonrasında da beyin hasarının şiddetine göre, bireylerin saldırgan davranışlar sergiledikleri tespit edilmiştir (McQuillan, 2012).

Beynin yapısal patolojilerinin yanı sıra genetik faktörler ile nörotransmitter miktar ve fonksiyonundaki anormallikler saldırganlığın açıklanmasında araştırmacıların ilgisini çekmektedir (Nielsen vd., 1994). Vazopressin (antidiüretik hormon, ADH) aktivitesi ile serotonin saldırganlık davranışını kontrol etmektedir. Heim vd. (2008) ADH ve oksitosinin beyinde türe ve duruma özgü saldırganlık davranışının gösterilmesinde etkili olduğunu bulmuşlardır. Çocukluk çağı ihmal ve istismarı özellikle beyinde oksitosin düzeylerinde azalmaya ve sosyal ilişkilerde bozulmayla beraber agresyonun artmasına yol açtığı bilinmektedir. Saldırgan davranışların erkeklerde daha sık olarak gözlemlendiğini belirten Harris (1996), kadınlardaki saldırganlık davranışlarının azlığını daha erken frontal korteks olgunlaşmasıyla ve buna bağlı olarak yüksek sözel becerilerin gelişimi gibi biyolojik mekanizmalarla olduğunu öne sürmektedir. Erkeklerin çevresel risk faktörlerine daha fazla maruz kalması ve santral sinir sistemlerinin bu etkilere daha duyarlı olması da bu farklılığa yol açabileceğini belirtmiştir.

Saldırgan davranışların erkeklerde daha fazla görülmesi androjenlerin rolünün araştırılmasına sebep olmuştur. Erkek cinsiyet hormonu olan testosteron tarafından etkilendiği düşünülse de androjen kökenli tedavilerin şiddeti önlemede etkisiz olması bu düşüncüyü doğrulamamıştır (Dabbs ve Hargrove, 1997) Kadınlarda da benzer şekilde premenstürel dönemde saldırganlık görülmesi üzerine yürütülen çalışmalarda bir klinik ilişki belirlenememiştir (Güleç vd., 2012).

Kan şekerinin düşük olması da saldırganlık davranışını arttırmaktadır. Virkkunen vd. (1994) yaptıkları çalışmada, dürtüsel saldırganlık göstererek şiddet suçu işleyenlerde hipoglisemi arasında kesin ilişki bulmuşlardır. Volavka (1999), çalışmasında saldırgan olan antisosyal kişilerin, glukozu karşı, insülin yanıtını verdiklerini vurgulamıştır.

Alkol ve sigara kullanımının da saldırganlığa etkisi yapılan çalışmalarla kanıtlanmıştır. Mendes vd. (2009) 2.127 erkek çocukta yaptıkları çalışmada agresif ve anti-sosyal davranış gösteren çocukların annelerinin, suça karışma davranışlarının amileliklerinde kullandıkları sigara olduğunu saptamışlardır. Roebuck ve arkadaşları (1999) hamilelik döneminde yoğun alkole maruz kalan

ve kalmayan iki grup kıyaslamışlar ve annelerinin hamilelik döneminde yoğun alkole maruz kalmaları çocukların sonraki dönemlerinde sosyal becerilerde kayıp, dürtüsellik ve düşmanca davranışta artış, suça karışma gibi durumları ortaya çıkardığını gözlemişlerdir. Bazı çalışmalar yarışma etkinlikleri, aşırı alıştırma, provakatif filmler seyretme gibi çeşitli kaynaklardan köken alan artmış uyarılmışlık halinin açık saldırganlığı arttırdığını göstermişlerdir.

1.1.5. Okul Sosyal Hizmeti

Okul sosyal hizmeti sosyal hizmet mesleğinin geniş uygulama alanı içerisinde yer alan özel bir uygulama alanıdır. Bu alan özellikle öğrencilerin temel çocuk haklarından biri olan eğitim/öğrenme hakkından yararlanmaları ve öğrencilerin öğrenmelerine ilişkin engelleri ortadan kaldırmayı amaçlayan uygulamaları kapsamaktadır. Okul sosyal hizmet uygulamaları, okul çağındaki çocukların eğitim/öğrenme hakkına ulaşmasını engelleyecek (bedensel sıkıntılar, mental gerilik, yoksulluk, aile içi şiddet, istismar, iflas, işsizlik, bağımlılık, ölüm, hastalık vb.) nedenlerin yarattığı olumsuz etkiyi ortadan kaldırmayı amaçlayan müdahalelerde bulunmayı kapsar (Özkan, 2017, s.9).

Okul sosyal hizmeti, Amerika Birleşik Devletleri'nde yüz yılı aşkın bir süredir, uygulanmaktadır. Son on beş yıldır da Çin ile Asya ve Pasifik bölgelerinde hızla gelişmektedir (Chui ve Ling, 2015, s.249).

Ayrıca, Avusturya, Hollanda, Almanya, İngiltere, Macaristan gibi pek çok ülkede de geniş bir uygulama alanına sahiptir. Türkiye'de ise gerek kamu gerekse özel okullarda, çok az sayıda sosyal hizmet uzmanı görev yapmaktadır. Bu nedenle birey aile ve toplumla çalışan bir meslek olarak okul sosyal hizmeti, kriz müdahalesi, grup terapisi, çocuk ihmal ve istismarının belirlenmesi ve bildirimi, içerme hizmetleri, eğitim politikası sorunları, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması gibi pek çok alana yönelik katkı sunmaktadır (Özkan, 2017).

Okul sosyal hizmet uzmanları okuldan kaçma, risk altındaki çocuklar ve aileleri, sokakta yaşayan çocuklar, özel eğitime ihtiyaç duyan öğrenciler, LGBTİ

öğrencilerin, dini etnik azınlık ve mülteci öğrenciler, kurum bakımı altında olan çocuklar, istismar mağduru çocuklar, ebeveynleri cezaevinde bulunan çocukların sorunları gibi çok geniş bir alanda hizmet sağlamaktadır (Jarolmen, 2017, s.173).

Eğitim ortamlarında sosyal hizmetin amacı, öğrencilerin okul başarılarına katkı sağlamaktır. Okul sosyal hizmet uzmanı çocuklara uygun şartlarda eğitim becerilerini geliştirdiği ve bilgiyi yapılandırdığı hem öğretme hem de öğrenme ortamı sağlamaktır. Okul sosyal hizmet uzmanının amacı akademik alandaki çocukları ortaokul, lise ya da üniversite eğitimine hazırlayıp devamlılıklarını izlemektir. Bu olgu yaklaşık 115 yıl önce Amerika Birleşik Devletleri'nde göçmen akını ve fabrikalardaki çocuk işçiliğine cevap olarak çıkmıştır. Okullar çok sayıdaki göçmenle ve onların beraberinde gelen kültürel değişiklik ve dil çeşitliliği gibi karışıklık yaratan değişimlerle başa çıkmada yetersiz kalmıştır. Okulun bu problemlerle başa çıkmada seçtiği yollardan birisi de sonradan ziyaretçi öğretmen olarak belirtilecek olan okul sosyal hizmet uzmanını işe almak olmuştur (Jarolmen, 2017, ss.49-51).

Okul sosyal hizmetinin zorunlu eğitime giriş ile yakından ilişkili olduğu bilinmektedir. 19. yüzyılın sonunda İngiltere'de, 1870'lerde Kanada'da, 1918 yılı itibariyle de Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) tüm eyaletler zorunlu eğitime geçmiştir. Zorunlu eğitime geçiş ile birlikte okula devamlılık önem kazanmış ve sosyo-ekonomik düzey ile arasında paralel bir ilişki bulunduğu düşünülmüştür. Okul sosyal hizmeti okula devam edemeyen maddi imkanlardan yoksun olan öğrencilere ilgi ile başlamıştır (Huxtable ve Blyth, 2002; Allen-Meares, 2004).

1.1.5.1. Okul Sosyal Hizmet Uzmanlarının Rol ve Sorumlulukları

Okullarda bulunan öğretmenler, yöneticiler, psikolojik danışmanlar, personel gibi eğitim ekibinin diğer bir üyesi de okul sosyal hizmet uzmanlarıdır. Okul sosyal hizmet uzmanları psikologlar, aileler ve eğitim ekibinin diğer üyeleriyle birlikte öğrencilerin okuldaki sosyal, duygusal, davranışsal ve uyumsal gelişmeleri için çalışırlar bu nedenle de birçok aktif rol ve sorumluluğa sahiptirler. Okul ortamındaki sosyal hizmet

uzmanları, öğrencilerle aile sorunları, okul sorunları ve sosyal çevrelerindeki sorunların çözümü için çalışan profesyonellerdir (Barth, 1988).

Okul sosyal hizmet uzmanının görevi de diğer tüm eğitim personeli gibi okulun ilk haftası başlar. İlk hafta genellikle değişiklik ihtiyacı hisseden sınıflandırılmış öğrencilerle ve öğrencilerin ebeveyn toplantılarıyla doludur. Bu boyutta sosyal hizmet uzmanı vaka yöneticiliği becerisini kullanır. Akademik yılın başında üzerinde sorumluluğu olduğu öğrenciler ile toplantılar yapar. Buradaki sosyal hizmet vaka yönetimi öğrencilerin kendi eğitimlerini gözleme ve gerektiğinde terapötik müdahale gibi eğitimsel hizmetlerle birleştirilir (Akt. Jarolmen, 2017, ss. 32-33).

Okulun ilk haftalarında bazen sınıf gözlemlerine ihtiyaç duyulur. Eğitimin bir parçası olarak öğrencinin doğal ortamında gözlemlenmesi özel bir eğitim ya da açığa kavuşturulması gereken bir durum karşısında okul sosyal hizmet uzmanının hazır bulunmasını gerektirir. Bazen okul sosyal hizmet uzmanı vaka yöneticisi olarak çoklu engeli olan öğrencilerle ilgilenmek durumunda kalır. Her akademik yıl okuldaki öğrencilerin ihtiyaçları tanımlanır. Yapacağı müdahaleler için grup oluşturur ve grup üyesi adaylarını öğretmenler ya da rehber öğretmenlerden talep eder. Boşanmış aileden gelen, başarısız, üstün başarılı ve ölüm nedeniyle kayıp yaşamış çocuklar gibi gruplar özel gruplardan sadece bir kaçıdır. Zorunlu gruplar için, sosyalleşme becerileri, baş etme becerileri, öfke kontrol yönetimi becerileri, gibi hedefler vardır (Akt. Jarolmen, 2017, ss. 34-35).

Eksikliklere değil güçlü yönler odaklanan okul sosyal hizmet uzmanları, sorunlar daha ortaya çıkmadan önce müdahaleler gerçekleştirmeye çalışır. Öğrencileri, önce kendi sosyal çevresi içerisinde değerlendirerek ele alan okul sosyal hizmet uzmanı, gerekli olduğu sürece hastane, ev, özel eğitim merkezi, aile mahkemesi, çocuk mahkemesi, toplum merkezi gibi kurumlarla da çalışmaktadır. Tüm bu çalışmalar sosyal hizmetin, geliştirici, önleyici, koruyucu, destekleyici ve tedavi ve rehabilite edici hizmetleri içerisinde yer alır (Frey ve Dupper, 2005)

Okul sosyal hizmet uzmanları okuldaki zamanlarının yaklaşık yarısını öğrenci danışmanlığına ayırmaktadır. Danışma konusu genellikle bireyler arası

çatışmaları ya da içsel zorlukları içermektedir. Okullarda devamlılık not ve geç kalma konuları genellikle öğrencilerin sıkıntılarının sinyalleridir. Kısa dönemli ve başarılı bazı uygulama müdahaleleri okul ortamında işe yarasa da burada asıl önemli olan öğrenciyi terapötik müdahale sürecine dahil etmektir. Başarılı müdahale planlarından bazıları, çözüm odaklı terapi, akran arabuluculuğu ve çatışma çözümü, bilişsel davranışçı terapi, iç ruhsal hümanizm, güven temelli terapi ve krize müdahaledir (Akt. Jarolmen, 2017, ss. 36-37).

Germain (1999), okul sosyal hizmet uzmanlarının sadece çocuk ve gençlere değil, çevreye de odaklanması gerektiğine vurgu yapar. Okul sosyal hizmet uzmanları, öğrencilerin gelişme ve başa çıkma potansiyellerini arttırırken, diğer taraftan da çevrenin kalitesini geliştirmeye odaklanır. Ebeveyn, öğrenci ve çevre odaklı uygulamaları dengede tutan okul sosyal hizmet uzmanı, öğrencinin okula devamını sağlamak ve akademik anlamda onu güçlendirmek için çalışır (Turner, 2005). Ekip tarafından öğrenme ihtiyacı ya da eksikliği nedeniyle, değerlendirmeye sevk edilen bir öğrenci olduğunda ev ziyaretleri sosyal gelişimsel geçmişi tamamlamanın en ideal yoludur. Okul sosyal hizmet uzmanı ev ziyaretleri yaparak çocuğun çevresini ilk elden görme fırsatı yakalar (Akt. Jarolmen, 2017, s.37). Öğrenciler ve aileleri arasında kendi kendine yardım gruplarını (self-help groups) kullanır ve spesifik yaşam durumlarında birbirlerine destek olmalarını sağlar.

Güçlendirme temelli ekolojik perspektif yaklaşımıyla hareket eden okul sosyal hizmet uzmanı, öğrencilerin göstermiş oldukları yanlış davranışları ve öğrenme güçlüklerini dışlamayan bir bakış açısıyla ele alır ve ona göre müdahaleler geliştirir. Ekolojik perspektif yaklaşımına göre her çocuk çeşitli sosyal sistemlerin bir parçasıdır dolayısıyla müdahale noktasında okul sosyal hizmet uzmanları bakış açılarını ve hedeflerini geniş tutulmalıdır (Dupper, 2013). Okul sosyal hizmet uzmanları etik ilkelere uyarak çalışmalarını sürdürür bu çalışmalar profesyonel görevler ve çalışma türleri ile çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Okul sosyal hizmet uzmanı bir ekip çalışması çerçevesinde okul ortamında öğrencilere, ailelere ve okul personeline yönelik çeşitli eğitim programları planlar, değerlendirir ve uygulanması sürecinde mesleki yeterliliğiyle katkı sağlar (Akt. Özbekler ve Duyan, 2009).

Amerikan Sosyal Çalışmacıları Ulusal Birliği'ne (NASW) göre ise okul sosyal hizmet uzmanı, biopsikososyal değerlendirme ile krize müdahaleci, ev/okul/toplum işbirlikçisi, aile danışmanı, arabuluculuk, bireysel terapi/danışmanlık, küçük grup terapisi/danışmanlığı gibi roller üstlenmektedirler. Okullarda çalışan sosyal hizmet uzmanlarının görevleri, öğrencinin gereksinimlerini değerlendirilmesi, program planlanması ve değerlendirilmesi, savunuculuk, koordinasyon ve iş birliği ile yönetim/organizasyon, doğrudan öğrenciye hizmet edilmesi ve konsültasyon gibi alt başlıklarda incelenebilir (Kelly, 2010).

Okul sosyal hizmet uzmanları, çocuk ve gençlerin sınav kaygısı, okulu reddetme ve depresyon gibi ruh sağlığı sorunlarının uygun biçimde ele alınması için okulda, eğitim ekibiyle, okul dışında da ruh sağlığı uzmanları ile işbirliği yapmaktadırlar. Davranış bozuklukları olan çocuklara yönelik ise bireysel ve grup çalışmaları yapan okul sosyal hizmet uzmanları ayrıca dikkat eksikliği ve hiperaktivitesi olan çocuklarla da psiko-sosyal ve sosyal beceri geliştirme çalışmaları gibi destekleyici çalışmalar yapmaktadırlar.

Okullarda risk altında bulunan özellikle disiplin sorunları olan, istismara maruz kalan, okuldan kaçan, saldırgan davranışlar gösteren, anne-babası ayrı yaşayan ya da boşanan vb. çocuklarla, eğitim ekibiyle, sosyal hizmet kurumlarıyla ve okul dışı tedavi merkezleriyle iş birliği içerisinde çalışan okul sosyal hizmet uzmanları öğrencilerin en üst düzey refahı için mesleki yeterliklerini kullanırlar. Aynı zamanda bazı okul sosyal hizmet uzmanları da farklı gelişimsel özellikler taşıyan engelli çocuklar ve aileleri ile de çalışır (Jonson, Kontak, Citerman, Essma ve Fezzi, 2004).

Okul ortamında meydana gelen bazı krizlerde okul kriz ekibinin bir parçası olarak öğretmenlerle ve diğer psiko-sosyal ekip üyeleriyle koordineli bir şekilde çalışır. Örneğin okul ortamından bir öğrencinin intiharı ya da ölümü, kaçışlar, ergen şakaları, yangın ihbarı ya da yangın alarmı, bomba ihbarı, yumruk kavgası, çete şiddeti gibi olaylar krize müdahale gerektirecek olaylardandır. Okullardaki sosyal hizmet uzmanları, öğretmenler ve personeller için eğitim içerikli konferanslarda

görevli olurlar. Uyuşturucu ve alkol eğitimi, öfke kontrolü, çocuk istismarı gibi etkinlikler bunlardan sadece bir kaçıdır (Akt. Jarolmen, 2017, ss.41-46).

Okul sosyal hizmet uzmanlarının çalışmaları, NASW tarafından 2012 yılında okul sosyal hizmeti standartları olarak çerçevelenmiştir. Bu standartlar: Etik ve değerler, nitelikler, değerlendirme, müdahale, karar verme ve uygulama, kayıt tutma, iş yükü yönetimi, mesleki gelişim, kültürel yeterlilik, disiplinler arası liderlik ve iş birliği, savunuculuk olarak belirlenmiştir (NASW, 2012).

1.1.5.2. Okul Sosyal Hizmet Müdahalesi

Okul dinamik ve açık bir sistemdir ve öğrencisinden yöneticilerine, öğretmenlerine hatta ailelere kadar alt sistemleri barındırır. Genel sistem teorisinde okullar yaşayan organizmalar olarak kabul edilir ve bu sistemde ortaya çıkabilecek bir sorunun tüm okulu etkileyebileceği düşünülür. Okul sosyal hizmeti bu noktada hem öğrenci hem de ebeveyn odaklı uygulamalarla sistemi dengede tutmaya çalışır ve çıkabilecek problemlere karşı önlemler alarak sistemin devamlılığını sağlar. Okullar açık sistemler olsa da kendilerini çevrelerinden ayıran sınırlara sahiptirler. Örneğin öğrencilerin davranışlarını yönlendiren davranış kalıpları ve kurallar bu sınırlar içerisinde gösterilebilir (Dupper, 2013).

Okul sosyal hizmetinin kuramsal temellerine baktığımızda birçok yaklaşım ve kuramı bir arada görmekteyiz. Okul sosyal hizmet uygulamalarının altyapısını meydana getiren bu yaklaşımlar ve kuramlar ABD ve İngiltere başta olmak üzere okul sosyal hizmet uzmanlarına teorik bir zemin oluşturmaktadır. Okul sosyal hizmetinin kuramsal temellerini oluşturan bazı yaklaşım ve müdahaleler şunlardır:

1-Ekolojik Sistem Yaklaşımı: Çevresi içinde birey ilkesinden yola çıkar. Bireyler bu yaklaşıma göre çevreleriyle etkileşime giren varlıklardır (Özkan ve Kılıç, 2014). Bu yaklaşıma göre okul bir ekosistemdir ve bu ekosistemde yer alan öğrenciler, öğretmenler, aileler, idareciler vb. dinamik bir etkileşim halindedir. Her

alt sistem kendi sosyal çevresi ile birlikte değerlendirilmeli ve sorun varsa sistemler üzerinde değişim yapılarak çözülmelidir.

Ekolojik perspektif güç temellidir ve güçlendirme yaklaşımı ile paralel bir şekilde değerlendirilir. Öğrencilerin çeşitli toplumlar içerisinde karşılaşılabileceği zarar verici durumları mümkün olduğunca düzeltmek, eksiklikler üzerine odaklanma ile değil güçlü yönler üzerine odaklanma sayesinde gerçekleşir. Uygulamada nispeten zor bir yaklaşımdır çünkü öğrencinin uyum sağlaması yerine çevrenin değiştirilmesini esas almaktadır (Dupper, 2013).

2-Krize Müdahale Yaklaşımı: Robert (2000), krizi “Psikolojik dengesizlik, tehlikeli bir olayın deneyimlenmesi veya belirli bir sorun ortaya çıkaran durum ve bunun alışıla gelmiş baş etme yollarıyla çözümlenememesi” şeklinde tanımlamıştır (Akt. Jarolmen, 2017, s.203). Bu terapide amaç, müracaatçıya yeni duruma adapte olması için, yardım etmektir. İlköğretim kademesindeki öğrencilerden lise kademesindeki öğrencilere kadar tüm okul ortamlarında sıkça kullanılan bir tedavi modelidir.

3-Bağlanma Terapisi: Bağlanma terapisi mevcut çalışmanın da konusunu oluşturan J. Bowlby’ın (1969) bağlanma çalışmalarına dayanır. Bağlanma terapisi bağlanma figürlerini değiştirmenin, öğrencilere yetişkinlerin tutarlı ve istikrarlı bir şekilde davranabildiklerini gösterir. Bu terapi müdahalesinde okul sosyal hizmet uzmanının rolü, zayıflamış bağlanma oluşumlarını daha uygun olanlar ile değiştirmesi için öğretmenin çocuğa uygun bir şekilde yanıt vermesine yardımcı olmak ve rehberlik etmektir. Bağlanma terapisi özellikle, ölüm, ayrılık, boşanma veya taşınma gibi durumlarda mağdur olduklarında çok yardımcı olmaktadır (Akt. Jarolmen, 2017, ss.207- 210).

Bowlby’ın güvenli üs teriminden yola çıkarak okulun da çocuk ve ergen için güvenlik ve bağlılık geliştirebileceği bir ortama vurgu yapılır. Okullardaki sosyal hizmet uzmanları çocuklarda ve ergenlerde bağlılık oluşturma konusunda yardımcı olma fırsatına sahiplerdir. Okul ortamında güvenli hisseden ergenler, birincil figürden ayrıldıktan sonra, akranlarına esnek bir şekilde geri

dönebilmektedir. Bu noktada da en az stresle okula geçiş yapabilecektir (Ornstein ve Moses, 2002).

4- Sistem Kuramı: Temelde organizmaların tümünün birer sistem olduğunu alt sistemlerden oluştuğunu ve üst sistemlerin parçası olduğu önermesine dayanır. Neden sonuç ilişkisi kurma yerine birey ve durumu birbiriyle karşılıklı ilişki içerisinde bir bütün olarak ele almaya yardımcı olur (Sheafor ve Horejsi, 2012). İnsanların gereksinimleri parçası oldukları büyük sistemlerden bağımsız olarak ele alınamaz. Bu sistemler aile, grup, okul ve sosyal kuruluşlar gibi sosyal kurumları kapsar. Okullarda birer sosyal sistemlerdir ve her bir birey diğerine bağlıdır ve birbirini karşılıklı olarak etkiler.

5-Klinik Yaklaşım: Bireyin sorunlarının tespit edilmesi ve sorunların çözümüne yardım edilmesi amaçlanmaktadır. Burada önemli olan sorunların güçlük derecelerinin belirlenmesidir. Birey burada test, envanter ve ölçek gibi tekniklerin kullanılmasıyla ayrıntılı bir şekilde incelenir ve buna yönelik tanı konularak sorunların çözümü sağlanır (Williamson,1950; Akt.Yeşilyaprak, 2008). Okul ortamlarında yapılan ölçekler ve envanterler ile sonrasında geliştirilen müdahale yöntemleri klinik yaklaşıma örnektir.

6- Güçlendirme Yaklaşımı: Sosyal hizmetlerde güçlendirme terimi, “İnsanların yaşamlarının kontrolünü almaları için, gereksinim duydukları, kişisel, kişilerarası ve politik güce sahip olmalarına yardımcı olmak ve onların yaşamlarını olumsuz yönde etkileyen politikalar, kurumlar ve toplumsal tutumlarda değişiklikler yapacak tarzda müracaatçıları ile çalışma tarzıdır.” (Shefor ve Horesji, 2014). Okul ortamlarında çalışan sosyal hizmet uzmanları da öğrenciler için en uygun koşulları yaratarak onların güçlenmesine ve ileride hayatlarını kontrol edebilme yetilerine sahip olabilmeleri için desteklemeye yardımcı olur.

7- Şiddet Önleyici Yaklaşımlar: Son yıllarda okullardaki şiddet önemli bir sorun haline gelmeye başlamıştır. Şiddet potansiyelini öngörmemizi sağlayan bazı davranışlar şunlardır: Okuldan kaçma ve yönetmeliğe karşı suç işleme, madde kullanımı, okulda kavga etme, çete üyeliği, anti-sosyal davranış, yaramazlık,

hayvanlara işkence etme vb. Son yıllarda okullarda özellikle 7-16 yaş akranlar arasında zorbalık davranışının arttığı belirtilmektedir (Akt.Özkan ve Gökçearslan-Çifci, 2009, s.31). Dan Olweus (2007), saldırgan davranışlardan biri olan zorbalık önleme programlarını geliştirme ve test etme konularında kapsamlı araştırmalar yapmıştır (Jarolmen, 2017, s.259). Zorbalık davranışını azaltmak için, gereken bazı ilkeler şunlardır:

-Sıcaklık, olumlu ilgi ve yetişkinlerin katılımı ile karakterize edilen etkileşimler

-Kabul edilemez davranışlara yönelik katı sınırlar,

-Kabul edilemez davranışların ihlal edilmesi durumunda düşmanca ve fiziksel olmayancezaların kararlı bir şekilde uygulanması,

-Yetişkinlerin olumlu rol modeller olması (Olweus ve Limber, 2010)

Zorbalık davranışıyla ilgili olarak diğer bir müdahalede onarı adalet modelidir. Yüz yüze görüşme yoluyla zorba ve mağdurun pişmanlığının ifade edilmesi sağlanır (Ferguson vd., 2007).

Bir okulun kültürü ve iklimi, öğrencilerin davranışlarını ve öğrenmelerini önemli ölçüde etkiler. Kültür toplumsal olarak aktarılan ve paylaşılan bilgi, iklim ise okulun kalbi ve ruhudur (Freiberg ve Stein, 1999). Olumlu okul iklimi, öğrenci ve öğretmenler arasındaki ilişkilerin olumlu, öğretmenlerin destekleyici, ergenlerin psikolojik iyilik durumlarını sağladığı kadar başarılarını arttırmaktadır. Olumlu bir okul iklimi öğrencilerin ait olma duygusunu geliştirir, akademik ve yetkinlik duygularını güçlendirir (Akt. Çok, 2013, s.245).

Her okulun iklimini ve kültürünü belirlemede önemli bazı faktörler vardır. Önemli risk faktörlerini yumuşatmak ve daha pozitif hale getirmek okul sosyal hizmet uzmanının arabuluculuk rollerinden birisini kullanmasını gerektirir. Risklerin yumuşatılıp koruyucu faktörlere bağlı olarak yaratılmış bir okul iklimi ve okul kültürü çocuklar ve gençler için güvenli bir sığınak olur. Ergen bireylerin okullarda

karşılaştıkları problemlerin çözümüne yönelik olarak deneysel olarak test edilmiş kanıta dayalı uygulamalar bulunmaktadır. Okullardaki kanıta dayalı uygulamalar, yönergelerin, bakım standartlarının, deneysel olarak desteklenen tedavi kitapçığı ve protokollerin müracaatçı popülasyonunu tedaviye yönelik en iyi yolla ilişkin uzman görüş birliğinin kullanıldığı uygulamalardır (Jarolmen, 2017, s.188).

Sosyal hizmette kanıta dayalı uygulamanın dört aşaması bulunmaktadır. Bunlar, sorgulama, araştırma, analiz ve uygulama ile değerlendirme aşamalarıdır (Jarolmen, 2017, s.189). Okul ortamlarındaki kanıta dayalı uygulamalardan bazıları şunlardır:

1-Bilişsel Davranışsal Terapi (BDT): Ergen birey bu amaçları belirlemede, hedefleri geliştirmede, yeni davranışı uygulamada ve değerlendirmede aktif bir rol oynamaktadır. BDT ergenin deneyimlediği probleme odaklanarak mevcut duruma yönelik, doğrudan çözüm üretmeye çalışır (Stallard, 2002). Ayrıca madde kullanımı bozukluklarında da bu terapi yöntemi kullanılmaktadır.

2-Çözüm Odaklı Terapi (ÇOT): Müracaatçılara daha çok hayatlarında nasıl bir değişiklik olmasını istedikleri sorulur. Problemleri çözmek yerine çözümler bulunur. Problem ile ilgili konuşulmaz daha çok nasıl bir değişiklik arzuladıkları üzerine gidilir.

3-Öfke Kontrolü Eğitimi: Özellikle ortaokul çağındaki ergenlere uygundur. Bilişsel davranışsal yaklaşım modelidir. Altı kişilik gruplarla haftada bir 45 dk'lık sürelerde gerçekleştirilir. Rol oyunları ve öykü paylaşımıyla sosyal çatışmalar tartışılır. Ergenler bu süreçlerde olumlu güçlendirme ile sorunlarını nasıl çözebileceklerini öğrenirler, ayrıca pro-sosyal karşılık geliştirmeyi, hislerin farkına varılmasını ve öfke anında ortaya çıkabilecek duyumlarla ilişkin uygulamaları da öğrenirler (Eyberg, Nelson ve Boggs, 2008).

4-Grup Atılgan Eğitimi: Cinsel istismar, zorbalık, öfke yönetimi, depresyon, geri çekilme, adölesan gebeliği vb. birçok alanda sorunların çözümüne yardımcı olur. Okul literatüründe bu eğitim ile ilgili çok az şey bulunmaktadır. Atılganlık çoğu

zaman agresif davranışlarla karıştırılsa da aralarında fark vardır. Tehdit edici bir durum ya da küfür olmadan açık ve dürüst bir şekilde cevap vermeye atılganlık denilmektedir (Sprague ve Thyer, 2002). Hem danışman hem de ergenin aynı eğitimi aldığı uygulamalardır. Akran ve danışmanın liderliğine dayanan bir modeldir (Eyberg, Nelson ve Boggs, 2008).

5-Multisistemik Terapi: Anti-sosyal ergenler için geliştirilen bir yöntemdir. Ailelerle birlikte uygulanmaktadır ve toplum odaklı bir terapidir.

6-Travma Odaklı Bilişsel Davranışsal Terapi: Çocuk ve ergenlerde post travmatik stres bozukluğunu tedavi etmede kullanılmaktadır. Ergenlerin anlatım, sanat çalışmaları ya da işe yarar başka yollarla stres etkilerine maruz bırakılması sağlanır (Silverman, Ortiz vd., 2008).

7-Okul Odaklı Bilişsel Davranışsal Terapi: Bu terapi yönteminde de yine travma sonrasındaki süreçte tüm okul hedeflenerek toplam 10 hafta süre boyunca katılımcıların kademeli olarak stres faktörlerine maruz bırakılması sağlanır (Silverman, Ortiz vd., 2008).

1.1.5.3. Okul Sosyal Hizmet Müdahalesini Gerektiren Okul Çağı Sorunları

Okul sosyal hizmet uzmanı çoğu zaman eğitimin her kategorisinde yer alan öğrencilerden ve çevrelerinden kaynaklanan problemleri çözmekle uğraşır. Kriz durumları haricinde genelde öğrenci odaklı müdahaleler kullanarak öğrencilerin gereksinimlerini karşılamaya çalışır. Özellikle müdahale gerektiren öğrenci davranışları şunlardır:

1-İçe Dönük Davranış Problemleri: Kişinin kendisine yönelttiği normal olmayan davranımlardır. Diğer bir tanımı da aşırı kontrollü davranışlar olarak geçmektedir. Bu davranışlar genelde dışa vurulamadığı için öz ardı edilirler. Anksiyete, mükemmeliyetçilik, katı düşünce biçimi, depresyon, rutinlerde değişiklik olduğunda problem yaşama, obsesif düşünce şemaları içe yönelim davranışlardan bazılarıdır (Akt. Yüksek-Usta, 2014; Bee ve Boyd, 2009).

2-Dışa Dönük Davranış Problemleri: Normal olmayan davranışların dışa yöneldiği psikopatolojik durumlardır. İçselleşmiş davranımların aksine bu tip davranışlar kontrol dışı davranışlardır. İçselleştirilmiş davranış problemlerinin aksine semptomları dürtüsellik ve agresiflik gibi normal olmayan davranışlarla sonuçlanan rahatsız edici davranışlardır. Reddedicilik, sözel saldırganlık, fiziksel saldırganlık, karşı gelme, hiperaktivite dışsallaştırılmış davranış problemlerinden bazılarıdır (Akt. Yüksek-Usta, 2014; Merrell, 1995). Dışa yönelim davranış problemi olan çocuklar yetişkinliklerinde suç ve saldırganlığa yatkın olurlar. Bu nedenle erken yaşktaki müdahalesi önem taşımaktadır (Liu, 2006).

İçe dönük davranış problemleri birey odaklı çözüm ve müdahaleler gerektirir. Oysa zorbalık, şiddet ve çeteleşme gibi dışa dönük davranış problemleri daha çok bütüncül bir biçimde müdahale gerektirmektedir. İstenmeyen davranışlar olarak nitelendirilen sınıfın psikolojik, toplumsal ve duygusal yapısına zarar veren davranışlar, doğrudan öğrenciden kaynaklanabildiği gibi aile, okul veya sosyal çevreden de kaynaklanabilir. Çetin (2013) öğretmenler açısından istenmeyen davranışların belirlenmesini ve bu davranışlara yönelik çözüm yollarının nasıl olabileceğini araştırmıştır. Öğretmenler istenmeyen davranışları, saldırgan davranışlar, ahlaka aykırı davranışlar, otoriteye meydan okuma davranışı, dersi bölme ve sorumluluk almaktan kaçınma davranışı olarak sınıflandırmışlardır.

Okul sosyal hizmet uzmanları için başarısızlığı çözümlenmek tek mesele değildir. Öğrenciler okulda ve evde birçok içe dönük, dışa dönük ve sosyal problemle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bunlardan bazıları okul korkusu/fobisi, depresyon, intihar, yalnızlık, acı çekme, endişe ve korku, zorbalık, şiddet ve saldırganlık, okuldan kaçma, okulu bırakma, evsizlik, üvey aile, istismar, ihmal, boşanma ve ayrılma, madde bağımlılığı, cinsel davranışlar vb. içeren problemlerli davranışlardır. Berklin (1974) problemlerli çocukları “bir parça sevgiden, bir parça güvenden ve her çocuğun en başta gelen hakkı olan bir parça mutluluktan mahrum edilmiş mutsuz çocuklar” olarak tanımlamaktadır.

Tezin konusu olan liseli ergenlerdeki saldırgan davranışlar okul sosyal hizmet müdahalesi gerektiren bir dışa dönük davranış problemidir. Bu nedenle öğrenci

problemleri daha çok saldırgan davranışlar üzerinden örneklerle açıklanacaktır. Okullarda zorbalık davranışı ilgi gösterilmesi gereken bir dışa dönük saldırgan öğrenci davranışıdır. Zorbalık bir öğrenci ya da bir öğrenci grubu tarafından provoke edilmeksizin, başka bir öğrenciyi fiziksel ya da psikolojik baskıda bulunma ve bunu zamanla standart bir yapıya kavuşturma davranışıdır (Batsche ve Knod, 1994). Zorbalığa maruz kalan ve zorbalığı gerçekleştiren öğrencilerden her iki grupta da kısa ve uzun süreli etkiler görülür. Örneğin zorbalığa maruz kalan öğrenciler, daha düşük notlara sahiptir ve okulu bırakma oranları daha fazladır. Zorbalık yapan öğrencilerde ise, hâkim önüne çıkma olasılığı normal sınıf arkadaşlarına göre beş kat daha fazladır (Hazler, 1994).

Smokowski ve Kopasz (2005), yaptıkları çalışmada, zorbalık ve şiddet arasındaki ilişkiyi ortaya koymuşlardır. Zorbalığa maruz kalan öğrenciler silah taşıma, alkol kullanımı ve kavga gibi daha çok saldırgan davranışlar göstermektedir.

Olweus (1999)'a göre saldırganlık içeren davranışların zorbalık sayılabilmesi için eşit olmayan güç dengesinin olması ayrıca kasıt ve süreklilik içermesi gerekmektedir. Zorbalığın nedenleri arasında sorun çözme ve empati becerilerinden yoksun olma, popüler olma, kendini kabul ettirme, fiziksel ceza kullanan aile geçmişine sahip olma kaygı, vb. maddeler sayılabilir (Gökler, 2009, s.532). Akran zorbalığı fiziksel, sözel, ilişkisel ve tepkisel zorbalık olmak üzere dört ana başlıkta incelenebilir. Diğer zorbalık davranışları ise: lakap takma, alay etme, fiziksel saldırı, hırsızlık, vandalizm, iftira atma, korkutma, dışlama, vb. davranışlardır (Smokowski ve Kopasz, 2005, s.101).

Bir diğer dışa dönük öğrenci davranışı ise şiddet ve saldırganlıktır. Debarbieux (2006) 'Okulda Şiddet' adlı kitabında şiddeti küresel bir tehdit olarak tanımlamıştır. Ülkemizde de son yıllarda okullarda artan şiddet olaylarının sonucunda yaralanmalar ve ölümler meydana gelmektedir.

Amerikan Psikiyatri Birliği şiddeti: *“Bireyin yaşıyla ilgili olarak başkalarının temel haklarının ya da normlarının ve sosyal kurallarının*

hiçe sayıldığı yinelenen ve kalıcı tüm davranışlar” olarak tanımlamaktadır (Debarbieux, 2009).

Şiddet, çok boyutlu bir olgudur ve okulda şiddet ile suç unsuru sayılan davranışlar arasında bağlantı bulunmaktadır dolayısıyla eğitim ekibi ve okul sosyal hizmet uzmanının şiddet gösterme potansiyeline sahip öğrencileri tespit edebilmesi büyük önem taşımaktadır. Şiddet sergileme potansiyeli olan öğrencilerde şu göstergeler izlenebilir: Şiddet içerikli çizimler ya da yazılar, akranları tehdit, saldırganlık geçmişi, yakın zamanda yaşanmış ilişki kopmaları, izolasyon, dalga geçilme, hayvanlara eziyet, madde kullanımı, aile içi sorunlar, okula olan ilgisizlik, sosyal içe kapanma, silah kullanımı ve diğer öğrenciler tarafından farklı olarak tanımlanma vb. (Juhnke vd., 1999). Öğrencilerin dışa dönük olarak yaşadıkları davranış problemlerinden birisi de çeteleşme ve akranlar arası gruplaşmadır. Ögel vd. (2005) çeteleşmenin fazlaca görüldüğü grubun liseli ergenler grubu olduğunu söylemektedir. Çete üyesi olan ergenler diğer akranlarına göre daha saldırgan ve ciddi şiddet içerikli suçlar işlemektedir. Çete üyesi gençler genellikle benzer sorunlardan muzdariplerdir. Benzer şekilde olan bu sorunlar; aileleriyle aidiyet duygusu yaşamama, ebeveynlerin de bir çeteye dahil olması, eğitim beklentilerinin düşüklüğü, sahipsizlik, amaçsızlık vb. nedenler sayılabilmektedir.

Okul sosyal hizmet müdahalesini gerektiren özellikle lise dönemi sorunlarından olan saldırganlık ve onunla ilişkili problemlerin çözümünde, okul profesyonel ekibi öğrenci odaklı yaklaşımlarla aileyi, okulu ve sosyal çevre birlikte düşünülmelidir.

Sosyal hizmetin ‘koruyucu-önleyici müdahale uygulamaları’ öğrencilerin hem akademik başarısı hem de psiko-sosyal iyilik hali açısından büyük bir öneme sahiptir. Öğrencilerde okullar arası geçişlerde yaşanan, arkadaşlardan ve öğretmenlerden ayrılmak ya da ayrılmak zorunda kalmak gibi, uyum sorunları için ‘oryantasyon çalışmaları’ okul sosyal servisinin çalışma konularından birini oluşturmaktadır. Başarılı bir okul-temelli önleme programı hem bireysel hem de okul değişimi stratejilerini içerir, bireysel değişim stratejileri daha çok etkileşimsel öğretim teknikleriyle verilir, standart haline getirilmiş detaylı ders planları kullanılır ve yıllarca devam eden müdahaleleri gerektiren stratejilerdir (Dupper, 2003).

1.1.5.4. Okul Sosyal Hizmet Uygulamasına Bütüncül Bakma: Ergen, Aile ve Okul Personeli ile İş Birliği

Okullar öğrencilerin hayatında önemli koruyucu faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrencilerin okul aidiyeti hissedebilmeleri için çevresel yapı ve kontrolün uygun olması gerekmektedir. Ayrıca başa çıkma ve kendine değer verme duygularını destekleyen bir müfredatın da olması önemlidir. Öğrencilerin okul ortamındaki potansiyellerini maksimuma çıkartmak için okul sosyal hizmet uzmanı aileler ve okul personeli ile iş birliği yapar. Okul sosyal hizmet uzmanları çoğu zaman hem aileler hem de öğrencilerle ayrı ayrı çalışarak öğrencinin hayatında ihtiyaç duyduğu gereksinimleri gidermeye çalışır. Ebeveynlerle, yöneticilerle ve öğretmenlerle ayrı ayrı çalışmak okul sosyal hizmet uzmanı için, öğrencinin probleminin kaynağını görmede yardımcı olur (Jarolmen, 2017, s.125).

Okul sosyal hizmet uzmanı sınıf ortamında ve okul genelinde problemleri davranışlar sergileyen öğrencilerle, zorluk yaşayan öğretmenlere daha iyi veri sunabilmek için ekolojik bakış açısı ile çalışır. Okul sosyal hizmet uzmanının önemli fonksiyonlarından birisi de okul yönetimini ve öğretmenleri ebeveyn ve velilerle etkili bir şekilde iletişim kurmaları konusunda olumlu iş birliğine yönelttiği ve onları desteklediği süreçlerdir (Jarolmen, 2017, ss.115-116).

Yapılan çalışmalar, ebeveynleri eğitim sürecine dahil olan öğrencilerin daha gözle görülür bir başarı elde ettiklerini göstermiştir (Brock ve Edmonds, 2010). Başka bir çalışmada ise, danışmanlar okul başlamadan önce öğrencilerin ebeveynleriyle bireysel görüşmüş ve okul devamlılıkları ile akademik başarı üzerine konuşmuşlardır. Okul başında aileleri danışmanlarla görüşen öğrencilerin devamlılık ve akademik başarıları ailesi danışmanlarla görüşmeyen öğrencilere göre yüksek çıkmıştır (Swap, 1993). Okullarda uygulanabilecek dört veli katılım modeli vardır. Bunlar, koruyucu model, okuldan eve iletim modeli, müfredat zenginleştirme modeli ve yeni vizyon ortaklık modelidir (Jarolmen, 2017, ss.117-118). Okul sosyal hizmet uzmanı ebeveyn katılımını koordine etmek için özgün bir pozisyonadadır ve ebeveynleri eğitim sürecine dahil etmek asli görevlerinden birisidir. Okul profesyonelleri ile aile arasında irtibat kişisi

olarak eşsiz bir role sahiptir. Aile katılımını sağlamak için esas alınan diğer iki modelde eksiklik modeli ve liderlik modelidir. Eksiklik modelinde öğrenciler ve ebeveynler okulun kurallarına uymak zorundadır. Fakat liderlik modelinde ise ebeveynler aktif rolde okul politika ve programlarını geliştirmeye uğraşırlar (Bye ve Alvarez, 2007).

Okul personeli ve okul sosyal hizmet uzmanı arasındaki ilişkilere bakıldığında literatürde bu doğrultuda yapılan çok az çalışma bulunmaktadır. Okul sosyal hizmet uzmanının özellikle de okullardaki kriz zamanlarında ulaşılabilir olması diğer eğitim personeli açısından da güven uyandırır. Okul profesyonel ekibine yönelik yapacağı atölyeler, seminerler ve farkındalık programlarıyla onlara özel uygulamalar noktasında danışmanlık sağlayabilir (Jarolmen, 2017, ss.121-123).

İş birliği ve problem çözme süreci olan konsültasyon da okul sosyal hizmet uzmanına okul tarafından sık sık başvurulmuş konulardan birisidir. Öğretmenler öğrencilere cevap veren ve ruh sağlığı profesyonellerinin desteğini almaya ihtiyaç duyan ilk kişilerdir. Bu noktada öğretmenler ile konsültasyon sürecini kolaylaştırmak için sosyal hizmet uzmanlarına gerek duyulmaktadır (Dupper, 2013).

Bu çalışmanın konusunu oluşturan liseli ergenlerin, bu dönemde aileleriyle yaşadıkları güven sorunları ve bağlanmanın sürecinden gelen çatışmalar çoğu zaman okul ortamına da yansarak okul iklimini etkileyebilir. Özellikle ergenlik döneminde bulunan bir gencin güvenli bir bağlanma süreci geçirebilmesi için ailelerin desteği önemlidir. Aileleriyle güvenli bağlanamamış ergenler okul ikliminde de riskli davranışlar sergileyerek sistemi sekteye uğratabilirler.

1.2. ARAŞTIRMA PROBLEMİ

Bu çalışmanın temel problemi, 'Liseli ergenlerde ebeveyne bağlanma stilleri ile empatik eğilim düzeyi ve saldırgan davranışlar arasında fark var mıdır?' cümlesidir. Alt problemleri ise, 'Güvenli bağlanan ergenlerde empatik eğilim yüksek midir?', 'Güvensiz bağlanan ergenlerde saldırganlık davranışları fazla mıdır?' cümleleridir.

Bağlanmanın kuvveti empati becerisinin de yüksek olmasını belirler dolayısıyla bağlanma ve empati becerisi arasında pozitif ilişki düzeyi vardır. Ebeveynlerine güvensiz bağlanma örüntüleri geliştiren ergenlerde empatinin düşük olması saldırganlık davranışlarını da beraberinde getirmektedir. Empati becerileri düşük olan ergenlerin saldırgan davranışları da yüksektir. Bu nedenle empatik eğilim becerisi ve güvenli bağlanma ile saldırgan davranışlar arasında negatif ilişki düzeyi, bulunmaktadır. Bu araştırmanın, bağımsız değişkeni bağlanma stilleridir. Bağımlı değişkenleri ise saldırgan davranışlar ve empati düzeyidir. Araştırmada, öğrencilerin bağlanma stilleri olarak, güvenli bağlanma ve güvensiz bağlanma stilleri ele alınmıştır. Araştırma problemi ile paralel olarak kurulan araştırma hipotezleri aşağıda verilmiştir:

H0: Ebeveynine güvenli bağlanan liseli ergenlerin saldırganlıkları ve empatik eğilimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H1: Ebeveynine güvenli bağlanan liseli ergenlerin saldırganlıkları ve empatik eğilimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H0: Ebeveynine güvensiz bağlanan liseli ergenlerin saldırganlıkları ve empatik eğilimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H1: Ebeveynine güvensiz bağlanan liseli ergenlerin saldırganlıkları ve empatik eğilimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

1.3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu tez araştırmasının amacı, liseye devam eden ergenlerin bağlanma stilleri ve empatik eğilimlerinin saldırgan davranışlar ile ilişkisini ortaya koymak ve okul sosyal hizmeti bakış açısıyla okullardaki koruyucu ve önleyici müdahale yöntemlerine yönelik öneriler sunmaktır. Çalışmanın sonucunda saldırganlık davranışlarını önleyici ve ergeni koruyucu okul sosyal hizmetine yönelik öneriler sunulmuştur.

1.4. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Son yıllarda ergenlerin saldırganlık davranışlarında artış görülmektedir. Bilimsel çalışmaların yanı sıra medyada da ergenlerin şiddet, zorbalık ve saldırgan davranışlarının sonuçlarına yer verilmektedir.

Daha sağlıklı nesillerin gelişiminin desteklenmesi amacıyla eğitim çevreleri ve gençlik çalışmaları koruyucu önleyici kapsamda program, uygulama ve çeşitli çalışmalar yürütmektedir. Buradan hareketle ergenlerin ebeveyn bağlanma stilleri ve empatik eğilim düzeylerinin ele alınması konuya ivedi çözümler bulmak açısından gerekli görülmüştür.

Okullardaki koruyucu ve önleyici uygulamalarda eğitim profesyonel ekibiyle birlikte okul sosyal hizmet uzmanının rol ve sorumluluklarına dikkat çekilerek okul sosyal hizmetinin ergen saldırgan davranışlarını önleme ve diğer ergenleri koruma noktasında uygulamaların nasıl daha etkin hale getirileceği ortaya konmuştur.

1.5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Araştırma 2018-2019 Eğitim Öğretim yılında Ankara ili Çankaya, Etimesgut ve Yenimahalle ilçeleri Milli Eğitim Bakanlığına bağlı liselere devam eden 253 öğrenciden alınan veriler ile sınırlıdır.

Bunun yanı sıra diğer bir sınırlılık örneklemin 13-19 yaş arasındaki ergen bireylerden oluşmasıdır. Çalışmada kullanılan ölçek maddelerinin güç anlaşılması ve özbildirime dayalı ölçek maddelerinin yer alması, ergen bireylerin yanlış davranmış olma ihtimalini akla getirmektedir.

1.6. TANIMLAR

Ergenlik: Biyolojik, psikolojik, zihinsel ve sosyal açıdan gelişme ve olgunlaşmanın olduğu, 10-19 yaşları arasındaki erişkinliğe geçiş dönemidir (Çok, 2013).

Bağlanma: Bağlanma, bebek ve bakım veren arasında güvenlik hissinin oluşmasına yol açan duygusal bir bağıdır (Ainsworth vd, 1978).

Empati: Bir insanın kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlamasıdır (Dökmen, 2011).

Pro-sosyal Davranış: Dışarıdan bir ödül beklemezsizin başkasının yararına gönüllü, olumlu sosyal davranışlardır (Bağcı,2015).

Saldırganlık: Bedensel ve ruhsal açıdan bilerek başkalarına zarar verme amacıyla yapılan davranıştır (Abay ve Tuğlu, 2000).

Şiddet: İnsanda doğal olarak var olduğu kabul edilen saldırganlık eğiliminin diğerine zarar verecek biçimde dışa vurulmasıdır (Ayan, 2007).

Akran Zorbalığı: Okullarda yaşanan, bir kişi veya grup üzerinde kasten ve sistemli acı verme ya da kötü muamele olayıdır. Zorbalıkta esas olan güçler dengesizliğidir (Akt. Jarolmen, 2017).

Okul Sosyal Hizmeti: Çocuk haklarından hareketle öğrencilerin eğitim hakkından eşit bir biçimde faydalanması ve öğrenme hakları önündeki tüm engelleri kaldırmaya yönelik sosyal hizmet uygulama ve müdahalelerini kapsayan sosyal hizmet disiplininin özel bir uygulama alanıdır (Özkan, 2017).

Aile Üyeleri: Ebeveyn, üvey ebeveyn, çocuklar, üvey çocuklar, kayınvalide, ebeveyn kardeşler (teyze, hala, amca), büyükanne, büyükbaba, torun, kayınpeder, yeğen ve vasinin aynı aile içerisinde yer aldığı ve birbirlerine kan bağı ile bağlı akrabalardan oluşan üyelerdir.

Gelir Durumu (Düzeyi): Haneler ve bireyler için gelir durumu, tüm ücretlerin, maaşların, kârların, faiz ödemelerinin, kiraların vb. toplamıdır. Belirli bir zaman diliminde elde edilen kazançları gösterir.

Meslek Kolları: Bir kişinin zihinsel veya fiziksel çabasını gerektiren bir aktiviteye iş denilmektedir. Bir kişi belirli bir iş için eğitilmişse, bir meslek sahibi olabilir. Meslek kolları da iş kariyerinin bir alt kümesi olmaktadır.

Öğretim Düzeyi: Genellikle okul öncesi, ilkokul, ortaokul, lise, üniversite, yüksek öğretim veya çıraklık gibi aşamalara ayrılan sonucunda diploma alınan ve örgün eğitime tabi olarak okullarda verilen eğitimlerin düzeyini ifade etmektedir.

Medeni Durum: Medeni durum ya da medeni hal, bir kişinin diğeriyle ilişkisini tanımlayan belirgin seçeneklerdir. Evli, bekar, boşanmış ve dul medeni durumun örnekleri olarak verilebilir.

Serbest Meslek: Kişisel çalışmaya, ilimsel ve mesleki bilgiye, uzmanlığa dayanan ve bir iş verene bağlı olmadan kendi adına kazanç sağlamak için yapılan iş (TDK, 2019).

BÖLÜM II

YÖNTEM

Ankara ili kapsamında yürütülen ve ebeveyne bağlanma, empati ile saldırganlık puanlarını ölçmeyi amaçlayan bu çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmadaki veriler ise anket tekniğinden yararlanılarak elde edilmiştir. Elde edilen veriler Güvenirlilik Çözümlemesi, Korelasyon, Faktör Çözümlemesi, Sıklık testi teknikleri ile çözümlenmiştir. Bu veriler IBM SPSS 22 paket programı ile çözümlenmiştir.

2.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Araştırmada, nicel araştırma yöntemi modellerinden betimsel ilişkisel araştırma modelinden yararlanılmıştır. Betimleyici araştırmalarda araştırılması istenilen karakteristiklerin, ne kadar sıklıkta bulunduğu, bunların sayımı ve dökümü ortaya konmaya çalışılır. Bu araştırma modelindeki amaç gündelik sorunlara çözüm getirmek, araştırma bulgularından pratikte yararlanmaktır. İlişki açıklayıcı araştırmalarda temel olgu aynı zamanda araştırmanın değişkenleridir. Bu tür araştırmaların amacı olgular arasındaki neden ve sonuçları ortaya çıkarmaktır (Aziz, 2015, ss.26-27). Bu araştırma modelindeki amaç, eldeki problemi, bu problemle ilgili durumları, değişkenleri ve değişkenler arasındaki ilişkileri tanımlamaktır.

2.2. EVREN VE ÖRNEKLEM

Bu tez araştırması ebeveyne bağlanma stilleri ile empati ve ergenlikteki saldırgan davranışlar arasındaki ilişkiyi sosyal hizmet bakış açısı ile ele almak amacıyla yapılmıştır. Ankara İlinde bulunan Çankaya, Yenimahalle ve Etimesgut ilçelerinde Mili Eğitim Bakanlığı'na bağlı Anadolu Liseleri araştırmanın evrenini oluşturmuştur.

Çizelge 2. Araştırma Yapılmak İstenen Okulların Listesi

Araştırma Yapılmak İstenen Okulların Listesi	
1-	Ayrancı Anadolu Lisesi
2-	Atatürk Anadolu Lisesi
3-	Gazi Anadolu Lisesi
4-	Mehmet Emin Resulzade Anadolu Lisesi
5-	Dr. Binnaz Ege- Dr. Rıdvan Ege Anadolu Lisesi
6-	Ankara Atatürk Lisesi
7-	Hacı Ömer Tarman Anadolu Lisesi
8-	Nermin Mehmet Çekiç Anadolu Lisesi
9-	Çankaya Anadolu Lisesi
10-	Ümitköy Anadolu Lisesi
11-	Bahçelievler Anadolu Lisesi
12-	Kurtuluş Anadolu Lisesi
13-	Anıttepe Anadolu Lisesi
14-	Çankaya Lisesi
15-	Mustafa Kemal Anadolu Lisesi
16-	Bahçelievler Deneme Anadolu Lisesi
17-	Eryaman Şehit Ertan Akgül Anadolu Lisesi

Araştırmanın yapılması planlanan okulların listesi Çizelge 2’de yer almaktadır. Araştırmanın evreni basit rastlantısal örnekleme yöntemi ile Ankara ilindeki toplam 293 Anadolu Lisesinden seçilmiştir (MEB, 2018). Listeleme yöntemi ile bu liselerden %5,8 oranla 17 okul için Millî Eğitim Bakanlığında gerekli izinler alınmıştır.

Millî Eğitim Bakanlığı’ndan gerekli araştırma izninin alınmasına rağmen listede yer alan 17 okuldaki bazı okulların yöneticileri okullarındaki eğitim öğretim faaliyetleri ve yönetim süreçleriyle bağlantılı olarak bu araştırmanın okullarında yapılmasına izin vermemiştir. Her ne kadar bu araştırmada Millî Eğitim Bakanlığı’ndan kurum araştırma izni ve etik süreçlere ilişkin gerekli tüm izinlerin alınmış olmasına rağmen araştırma gönüllülük esasına dayalı olduğu için kapsamdaki 17 okulun tümünde bu araştırma gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle listeleme yönteminden vazgeçilmiş ve amaca uygun örnekleme bu listede yer

alan ve gönüllü olan iki okuldan 253 (203 erkek, 50 kız) ergenle araştırma yürütülmüştür.

Amaçlı örneklem, belli bir örnek sayısına gelinceye kadar, en yakını sevdiği, beğendiği, çevreden kişilerin örnekleme alınmasıdır (Aziz, 2015, s.55)

2.3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Bu araştırmada verileri toplayabilmek için nicel araştırma deseninde anket tekniğinden yararlanılmıştır. Çalışmanın veri toplama aracı olarak kurgulanan anket formu araştırmacı tarafından konu ile ilgili literatür taranarak oluşturulmuştur. Anket, Kişisel Bilgi Formu, Saldırganlık Ölçeği (Buss ve Perry, 1992), Ebeveyn ve Akranı Bağlanma (Envanteri Anne ve Baba Kısa Formu) (Armsden ve Greenberg, 1987), Empatik Eğilim Ölçeği (Dökmen, 1988) olmak üzere 4 bölümden oluşmaktadır.

2.3.1. Saldırganlık Ölçeği (SÖ)

Yetişkinlerde ve ergenlerde kullanılmak amacıyla Buss-Durkee (1957) Düşmanlık Envanteri'nden uyarlanmış, Buss ve Perry (1992) tarafından geliştirilmiş Saldırganlık Ölçeği'nin özgün formu için psikometrik özellikler incelenmiş ve ölçek yapısının gücünü destekleyen birçok bulgu ortaya konulmuştur (Madran,2012).

Ölçeğin birçok farklı dile çevrilen uyarlamaları vardır. Ölçeğin Türkçe formuna ve geçerlilik güvenilirlik bilgilerine dair yayımlanmış çalışma ise Madran'ın (2012) çalışmasıdır. Bu ölçek; fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve düşmanlık olmak üzere 4 farklı alt ölçek boyutundan oluşmaktadır, 5 aralıklı likert tipi bir ölçektir. Önen (2009), Saldırganlık Ölçeği'nin psikometrik niteliklerini Türk ergenleri için incelemiş ve Cronbach Alfa katsayılarının 0,62- 0,83 arasında değişim gösterdiğini bulmuştur.

Saldırganlık Ölçeği'nin Türkçe formu, Aktaş ve Güvenç (2006) tarafından yapılan bir araştırmada 11-16 yaş grubu öğrencilerin saldırganlık düzeylerini belirlemek amacıyla kullanılmış ve bu söz konusu ölçümlere ilişkin Cronbach Alfa katsayıları, 0,64, 0,72, ve 0,69 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada Cronbach Alfa katsayıları incelendiğinde alt ölçek boyutlarından olan fiziksel saldırganlığın 0,831, öfkenin 0,802, düşmanlığın 0,732, sözel saldırganlığın 0,649 ve saldırganlık ölçeği puan ortalamasının 0,917 olduğu bulunmuştur. Elde edilen ölçek alt boyut puan ortalamalarına göre boyutlar oldukça güvenilir bulunmuştur buna göre de ölçeğin çok güvenilir olduğu gözlenmiştir.

2.3.2. Ebeveyn ve Akran Bağlanma Envanteri Kısa Formu

Anne-baba ve arkadaşlara bağlanmayı ölçmek için kullanılan envanter Bowlby'nin (1979) teorik formülasyonu baz alınarak Armsden ve Greenberg (1987) tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçeğin orijinali 28 maddeden oluşmaktadır, Raja ve arkadaşları (1992) ölçeğin 12 maddelik kısa formunu geliştirmişlerdir ve çeşitli çalışmalarda ergenlerde anne ve babaya olan bağlanma güvenliğini ölçmek için kullanılmıştır. Ölçeğin ebeveyn kısa formunun psikometrik açıdan değerlendirilmesi Günaydın, Selçuk, Sümer ve Uysal (2005) tarafından yapılmıştır. Ebeveyn ve akran bağlanma envanteri kısa formu (EABE), anne-baba bağlılığı ve akran bağlılığı olmak üzere iki alt ölçekten ve her biri dörder madde içeren güven, iletişim ve yabancılaşma alt ölçek boyutlarından oluşmaktadır. 1, 2, 3, ve 11. maddeler güven, 6, 7, 8 ve 12. maddeler iletişim, 4, 5, 9 ve 10. maddeler yabancılaşma alt ölçek boyutunu oluşturur.

Meeus, Oosterwegel ve Volleberg (2002), ebeveyne bağlanma envanterini Türk öğrencilerin de yer aldığı ergenlik döneminde olan 148 ergen bireye uygulamış ve altılı likert ölçeğini kullanmışlardır. Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı, anne ve babaya güven 0,67, anne ve baba ile iletişim 0,82 ve anne babaya yabancılaşma 0,81 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada da Cronbach Alfa katsayısı, güven alt ölçek puanı için 0,645, anne ile iletişim için 0,673 ve anneye bağlanma için 0,739 bulunmuştur. Buna göre anneye güven, anne ile iletişim ve

anneye bağlanma alt ölçek boyutlarının oldukça güvenilir olduğu gözlenmiştir. Anneye yabancılaşma güvenilirlik katsayısı 0,557 olarak bulunmuştur ve buna göre boyutun güvenilirliği düşüktür. Genel olarak ölçeğin oldukça güvenilir olduğu gözlenmiştir.

2.3.3. Empatik Eğilim Ölçeği (EEÖ)

Likert tipi bir ölçek olarak hazırlanan Empatik Eğilim Ölçeği Dökmen (1989) tarafından geliştirilmiştir. 20 maddeden oluşan Empatik Eğilim Ölçeğinin sekiz maddesi (3,6,7,8,11,12,13,15) 'evet' deme eğilimlerini dengelemek için negatif yazılmıştır. Dökmen (1989) tarafından, ölçeğin geçerlik çalışması 24 kişilik bir gruba Empatik Eğilim Ölçeği ve Edwards Kişisel Tercih Envanterinin "Duyguları Anlama Alt Ölçeği" uygulanmasıyla yapılmıştır. Dökmen (1989) beşli likert tipi bir ölçek olan Empatik Eğilim Ölçeği'nin güvenilirlik çalışmasında 70 kişilik üniversite grubuna üç haftalık ara ile iki defa uygulama yapmıştır. Testin tekrarı güvenilirlik katsayısı 0,82 olarak bulunmuştur. Empatik Eğilim Ölçeği'nin Dökmen (1988) tarafından yapılan orijinal geçerlik ve güvenilirlik çalışması, üniversite öğrencileri üzerinde yapıldığından empatik davranışları ölçen bu ölçeğin ilköğretim öğrencileri ve lise öğrencileri için de kullanılabilmesi amacıyla yapılan çalışmalarla yeniden güvenilirliği test edilmiş ve güvenilir olduğu görülmüştür. Bu çalışmada Cronbach Alfa katsayısı, 0,514 olarak bulunmuştur. Buna göre ölçeğin güvenilirliğinin düşük olduğu söylenebilir.

2.3.4. Kişisel Bilgi Formu

Bu formda örnekleme oluşturan lise öğrencileri hakkında yaş, cinsiyet, sınıf düzeyi ve sosyo-ekonomik düzey gibi demografik özelliklere ilişkin bilgiler yer almıştır.

2.4. VERİ TOPLAMA SÜRECİ

Uygulamaya başlanmadan önce çalışmanın yapılabilmesi için Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonun'dan ilgili izin yazısı ve Ankara Valiliği İl Milli Eğitim

Müdürlüğü'nün ilgili bölümlerinden gerekli izin yazıları alınmıştır. Bu yazılara ve verilen izinlere uygun olarak okullar ziyaret edilmiştir. Ziyaret edilen okullardan oluşturulan örneklem grubu 9. sınıflardan 78 öğrenci, 10. sınıflardan 71 öğrenci, 11. sınıflardan 50 öğrenci, 12. sınıflardan 54 öğrenci ile toplam 253 öğrencinden oluşmaktadır. Öncelikle öğrencilere anne ve babalarına imzalatılmak üzere “Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam Formu (Veli İzni/Veli Onam)” belgeleri dağıtılmıştır. Daha sonra anne ve babalarının çalışmaya katılmalarına izin verilen öğrenciler araştırma kapsamına alınmıştır. Okul idaresiyle görüşülerek önceden belirlenmiş uygun ders saatlerinde 45 dakikalık ders süresinde yapılan araştırmada öğrencilere çalışma ile ilgili detaylar verilmiş ve “Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam Formu (Öğrenci Onam)” dağıtılarak öğrencilerden anket formunu doldurmaları istenmiştir.

Öğrencilerin anketleri cevapladığı süre boyunca araştırmacı, okul rehber öğretmeni ve ders öğretmeni sınıfta beklemiş, öğrencilere çalışmaya ilişkin gerekli açıklamalar yapılmış ve verilerin toplanması sağlanmıştır.

2.5. VERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırma verilerinin analizi SPSS 22 (Statistical Package for Social Science) programı kullanılarak yapılmış ve %95 güven düzeyi ile çalışılmıştır.

Öncelikle araştırma verilerinin normal dağılım gösterip göstermedikleri araştırılmış Anneye Bağlanma, Babaya Bağlanma, Empatik Eğilim ve Saldırganlık puanları basıklık ve çarpıklık değerlerinin +3 ile -3 arasında olmasından normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Verilerin normal dağılımı Kolmogorov-Smirnov testi ile belirlenmiştir.

Anneye Bağlanma, Babaya Bağlanma, Empatik Eğilim ve Saldırganlık arasındaki ilişki parametrik test olan pearson korelasyon testi ile incelenmiştir. Babaya Bağlanma, Anneye Bağlanma, Empatik Eğilim ve Saldırganlığın bazı demografik değişkenlere göre farklılık gösterme durumu ise parametrik olan test tekniklerinden bağımsız gruplar T-Testi ve Tek yönlü ANOVA testleri ile analiz edilmiştir. ANOVA

analizinde fark çıkması durumunda farkı yaratan grubu belirlemek amacıyla Post-Hoc Tukey Testi uygulanmıştır.

2.6. SÜRE VE OLANAKLAR

Araştırmaya ilişkin veriler 2018 yılı Ekim-Kasım ayları içerisinde toplanmıştır. Verilerin analizi ve ilgili istatistik grafikleri, profesyonel bir istatistikçiden destek alınarak araştırmacı tarafından yapılmıştır. Araştırma için gereken tüm masraflar araştırmacı tarafından karşılanmıştır.

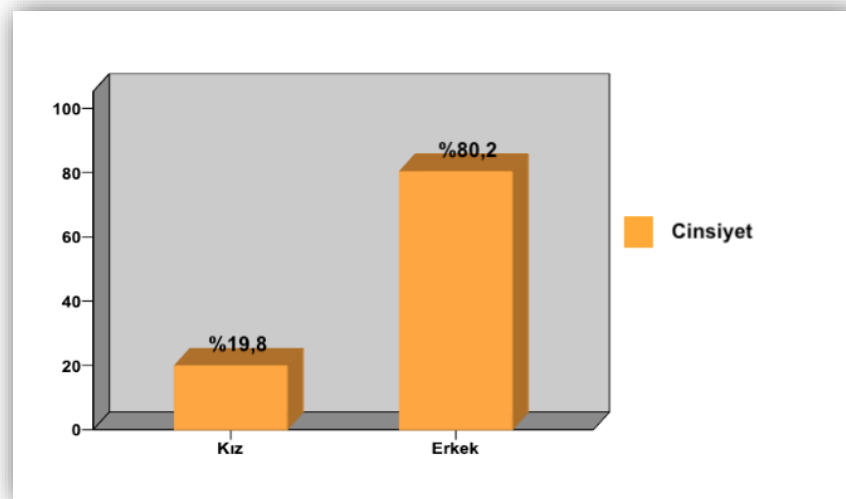
BÖLÜM III

BULGULAR ve TARTIŞMA

Bu araştırma ile elde edilen bulgular üç ana bölümde ele alınmıştır. İlk bölümde ergenlerin sosyo-demografik bilgilerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. İkinci bölümde ebeveyne bağlanma envanteri (anne ve baba formları), empatik eğilim ölçeği ve saldırganlık ölçeği istatistikleri ile anne ve babaya bağlanma değişkenine ilişkin bulgular yer almaktadır. Son bölümde ise ebeveyne bağlanma, empatik eğilim ve saldırganlık ölçeği arasındaki ilişkilerin korelasyon incelemesine ait bulgulara yer verilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular, literatürde bu konuyla ilişkili olduğu düşünülen çalışmaların bulguları temel alınarak tartışılmıştır.

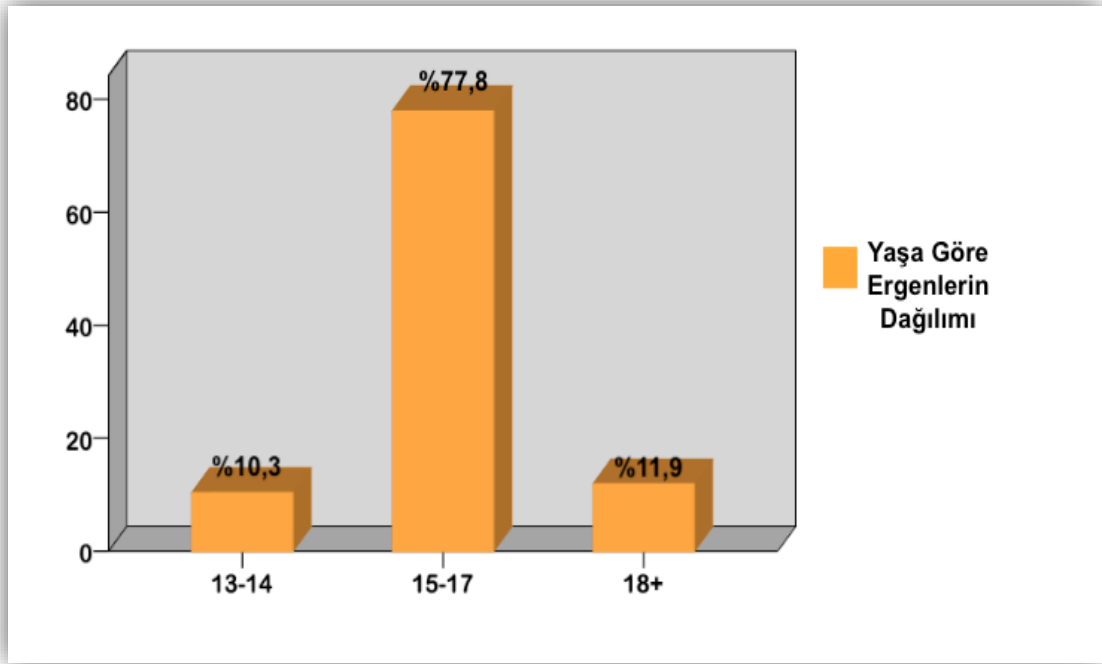
3.1. ERGENLERİN SOSYO-DEMOGRAFİK BİLGİLERİNE İLİŞKİN BULGULAR

Bu bölümde çalışmaya katılan ergen bireylerin cinsiyet, yaş, sınıf, anne-baba meslek ve öğrenim durumları, anne-baba medeni durumları, bakım veren kişi, gelir durumu ve kardeş sayısına ilişkin bulgular yer almaktadır.

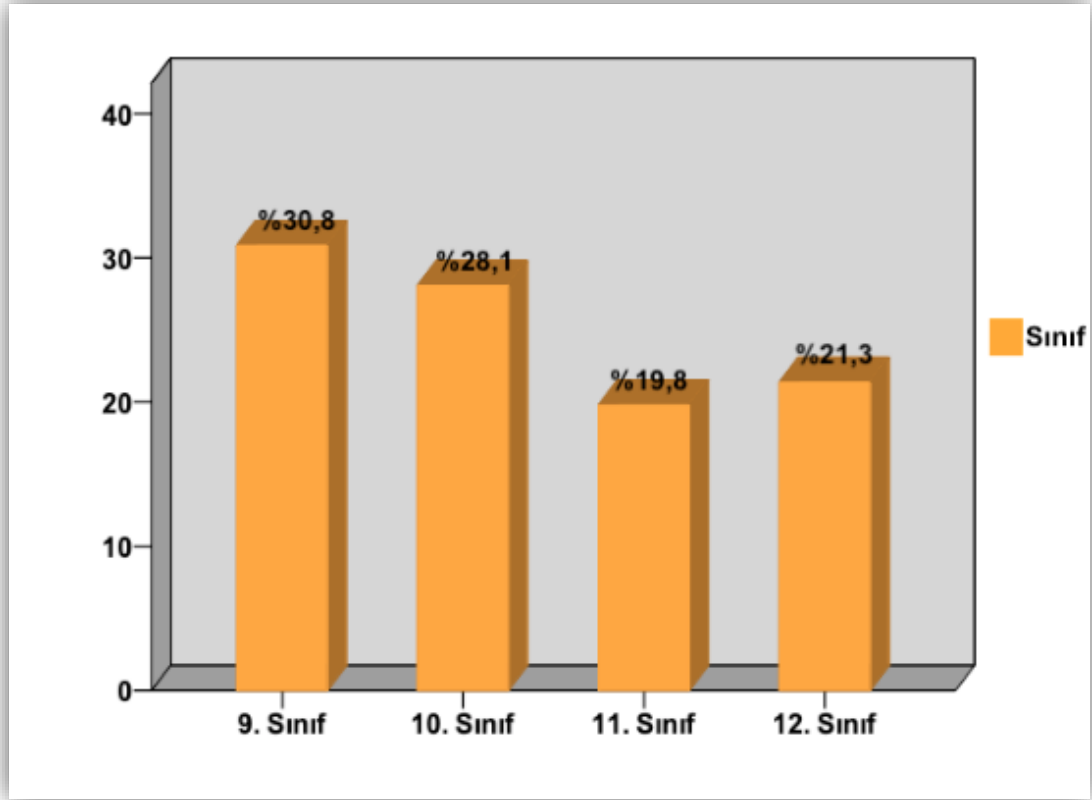
Şekil 2. Cinsiyete Göre Ergenlerin Dağılımı

Araştırmaya katılan ergen bireylerin cinsiyetine ilişkin bulgular Şekil 2’de yer almaktadır. Araştırmaya katılan ergenlerin, %19,8’ini (n=50) kız, %80,2 ‘sini (n=203) erkekler oluşturmakta ve erkeklerin kızlardan daha fazla oranda olduğu görülmektedir.

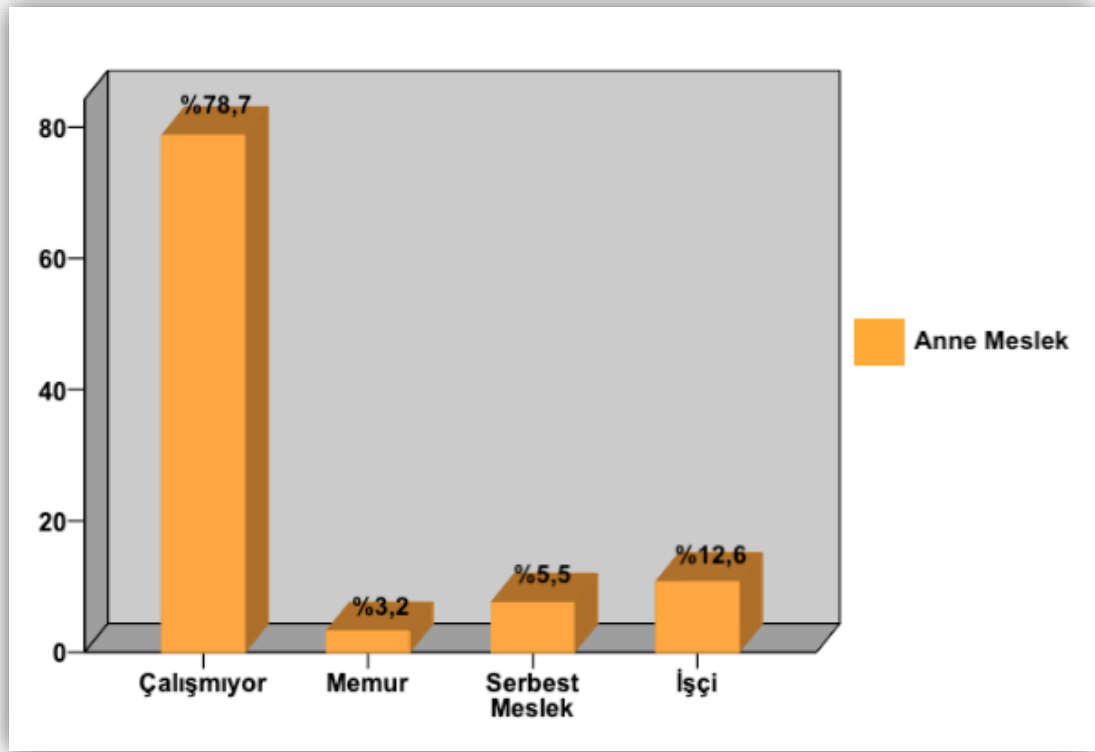
Şekil 3. Yaşa Göre Ergenlerin Dağılımı

Yaşa göre ergenlerin dağılımına ilişkin bulgular Şekil 3’de verilmiştir. Ergen bireylerin yaşları, 13-14 ile 18+ yaş grubu arasında değişmektedir. Ergenlerin %10,3 ‘ünü 13-14 yaş (n=26) arasındaki bireyler, %77,8’ini 15-17 yaş (n=197) arasındaki bireyler, %11,9’unu ise 18 yaş ve üzerindeki (n=30) bireyler oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan ergen bireylerin çoğunluğunun orta ergenlik döneminde olduğu ifade edilebilir. Ergenlerin yaş ortalaması ise $16,11 \pm 1,17$ dir.

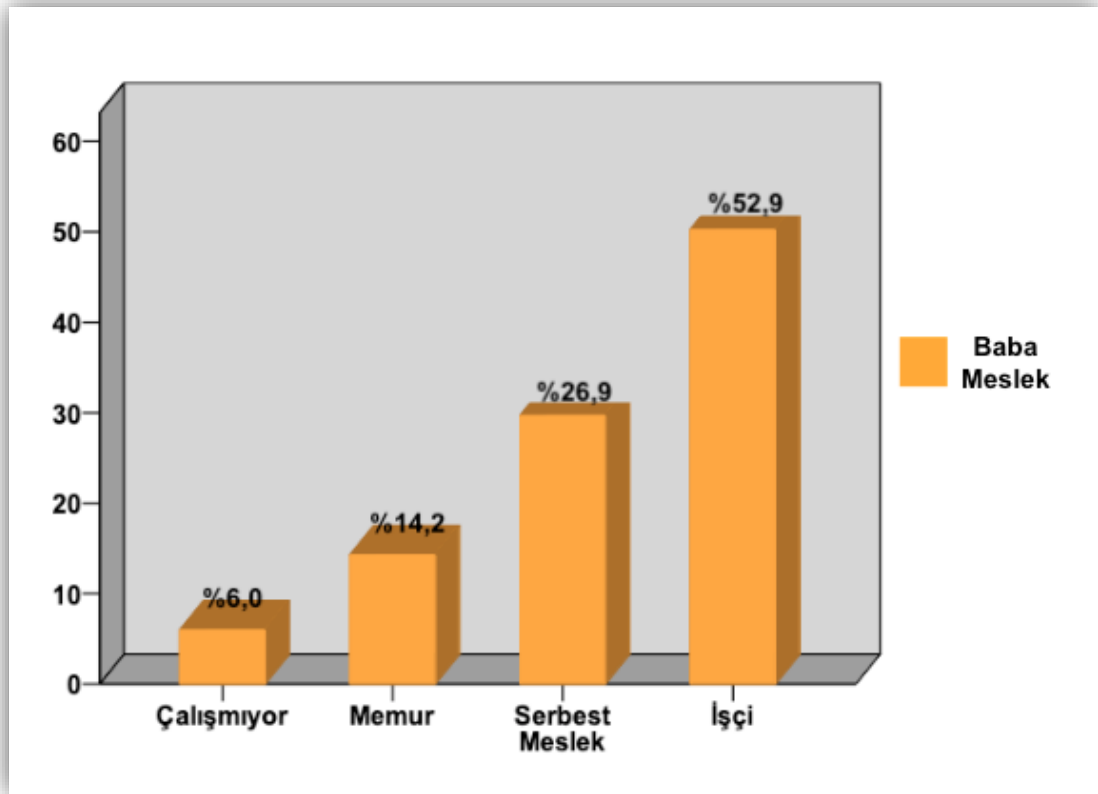
Şekil 4. Sınıf Düzeyine Göre Ergenlerin Dağılımı

Sınıf düzeyine göre ergenlerin dağılımına ilişkin bulgular Şekil 4'de verilmiştir. Araştırmaya katılan ergenlerin %30,8'i (n=78) 9. sınıfa, %28,1'i (n=71) 10. sınıfa, %19,8 (n=50) 11. sınıfa ve %21,3'ü ise (n=54) 12. sınıfa devam etmektedir. Araştırmaya katılan ergenlerin sınıf düzeylerine göre dağılım oranları karşılaştırıldığında 9. sınıfa devam eden ergenlerin 11. sınıfa devam eden ergenlere kıyasla daha fazla oranda olduğu görülmektedir.

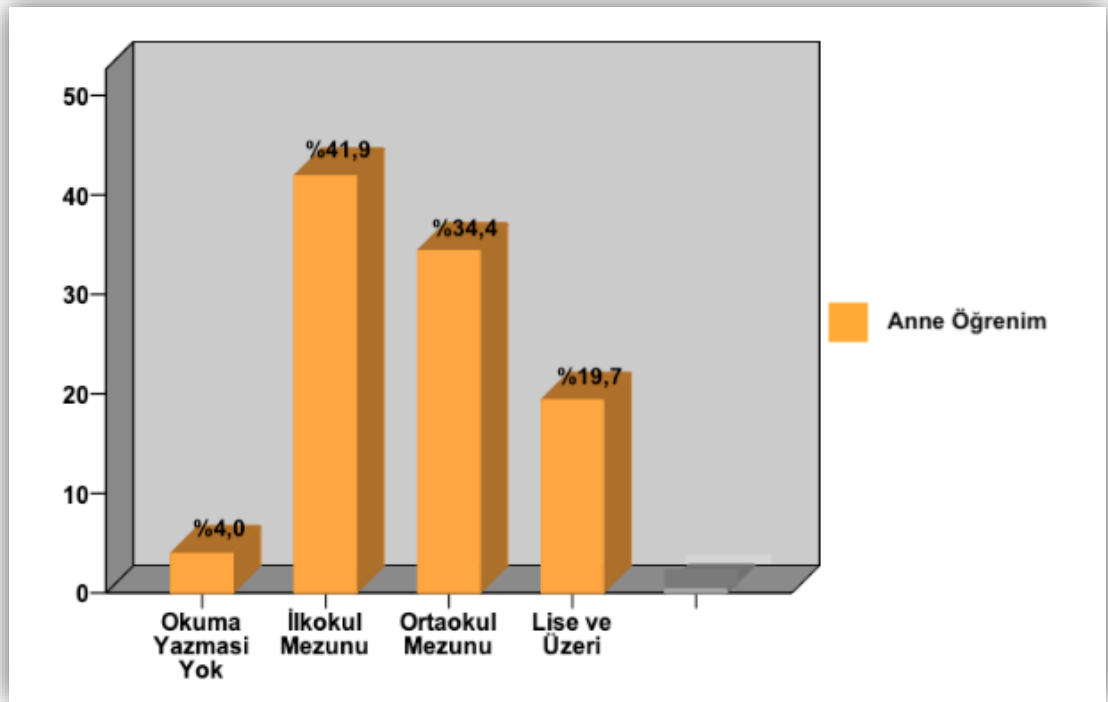
Şekil 5. Anne Meslek Kollarına Göre Ergenlerin Dağılımı

Anne meslek kollarına göre ergenlerin dağılımına ilişkin bulgular Şekil 5'de verilmiştir. Araştırmaya katılan ergenlerin %78,7'sinin (n=199) annesi herhangi bir işte çalışmamaktadır (ev hanımı), %12,6'sının (n=32) annesi işçi sınıfındaki işlerde, %5,5'inin (n=14) annesi serbest meslek kategorisindeki işlerde ve %3,2'sinin (n=8) annesi de memur sınıfındaki işlerde çalışmaktadır.

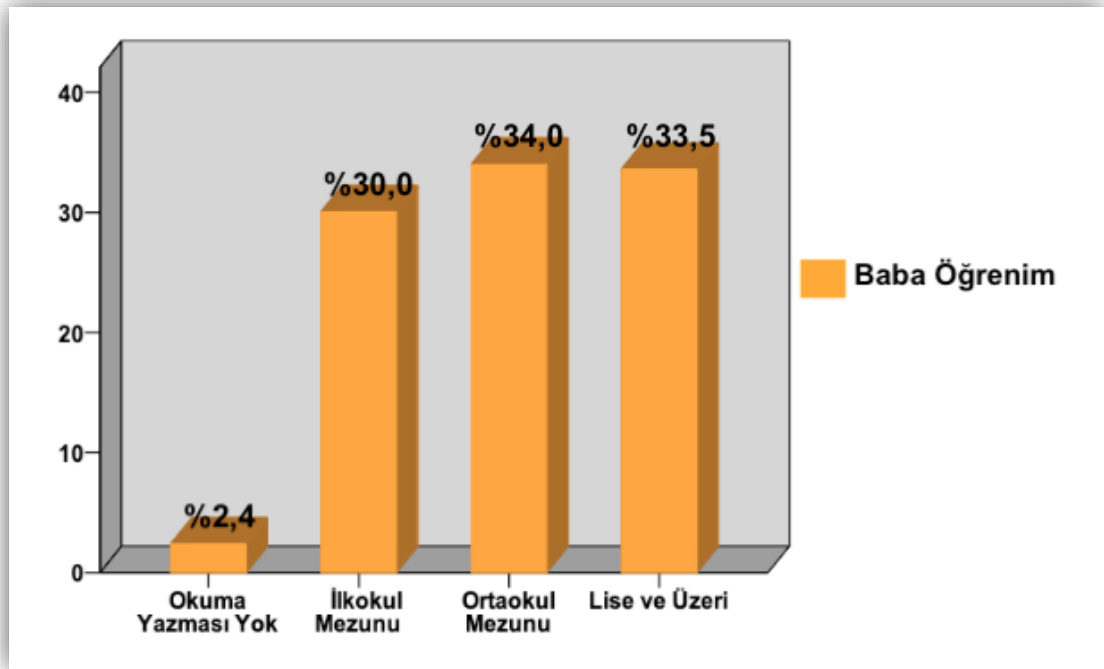
Şekil 6. Baba Meslek Kollarına Göre Ergenlerin Dağılımı

Baba meslek kollarına göre ergenlerin dağılımına ilişkin bulgular Şekil 6'da verilmiştir. Araştırmaya katılan ergenlerin %52,9'unun (n=134) babasının işçi statüsündeki mesleklerde, %26,9'unun (n=68) serbest meslek grubundaki işlerde, %14,2'sinin (n=36) memur statüsündeki farklı meslek gruplarında ve %6,0'sinin (n=15) babası ise herhangi bir işte çalışmamaktadır.

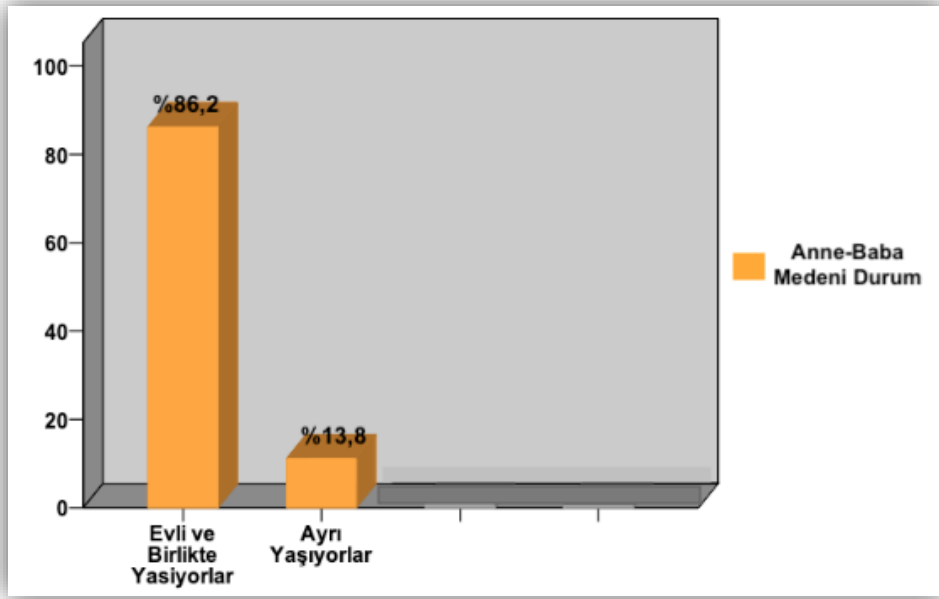
Şekil 7. Anne Öğrenim Düzeyine Göre Ergenlerin Dağılımı

Anne öğrenim düzeyine göre ergen bireylerin dağılımlarına ilişkin bulgular Şekil 7’de verilmiştir. Ergen bireylerin annelerinin öğrenim durumlarına ilişkin veriler incelendiğinde %41,9’ unun (n=106) annesi ilkokul mezunu, %34,4’ünün (n=87) annesi ortaokul mezunu, %19,7’sinin (n=50) annesi lise ve üzeri okul mezunu, %4,0’ının (n=10) annesinin ise okuma ve yazmasının olmadığı bulunmuştur.

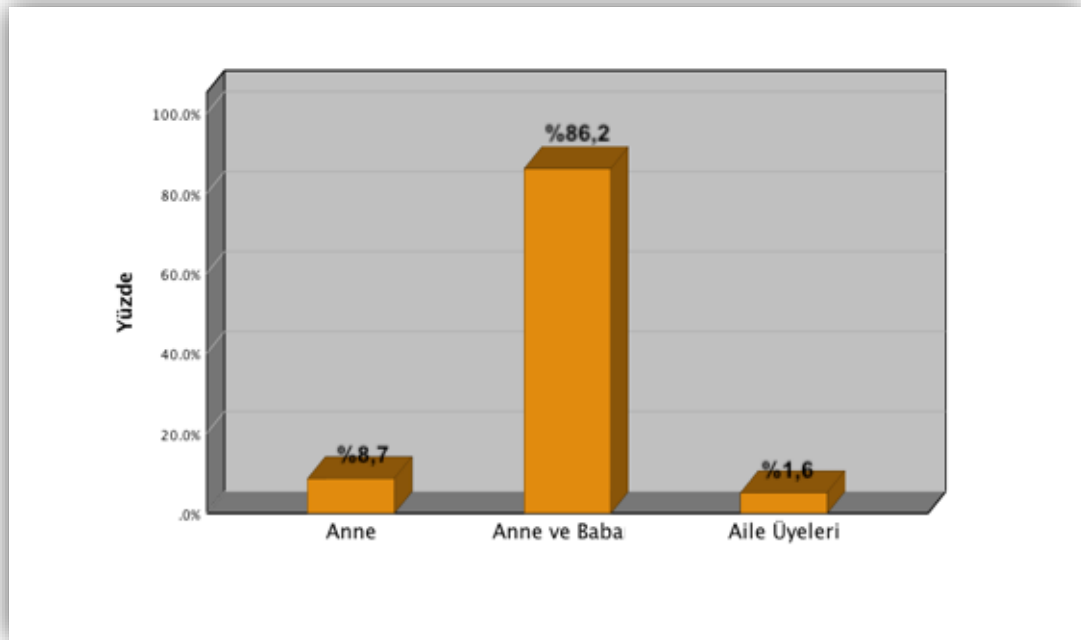
Şekil 8. Babalarının Öğrenim Düzeyine Göre Ergenlerin Dağılımı

Babalarının öğrenim düzeyine göre ergen bireylerin dağılımına ilişkin bulgular Şekil 8'de verilmiştir. Ergen bireylerin babalarının öğrenim durumlarına ilişkin veriler incelendiğinde %34,0'ının (n=86) babası ortaokul mezunu, %33,5'inin (n=85) babası lise ve üzeri okul mezunu, %30,0'unun (n=76) babası ilkokul mezunu, %2,4'ünün (n=6) babasının ise okuma yazmasının olmadığı bulunmuştur.

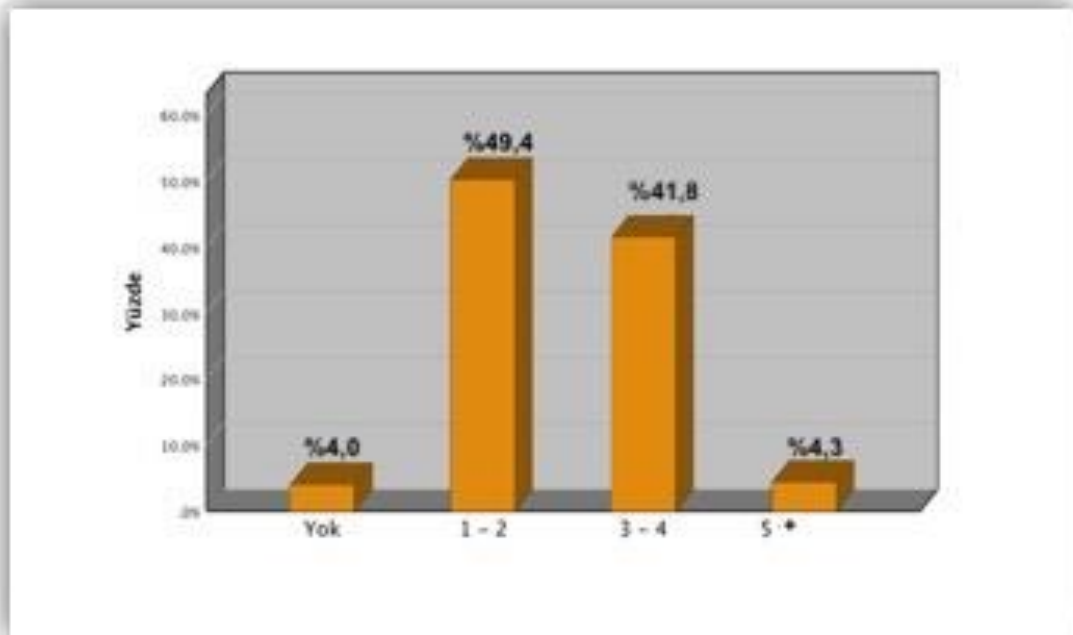
Şekil 9. Anne ve Babalarının Medeni Durumuna Göre Ergenlerin Dağılımı

Anne ve babalarının medeni durumuna göre ergen bireylerin dağılımına ilişkin bulgular Şekil 9'da verilmiştir. Ergen bireylerin anne ve babalarının medeni durumları sorulduğunda verdikleri cevaplar evli ve birlikte yaşıyorlar, boşandılar, evli ama ayrı yaşıyorlar, annem vefat etti, babam vefat etti seçenekleri ile alınmış olmakla birlikte seçenekler iki kategoride toplanıp yeniden incelenmiştir. Ergenlerin %86,2'sinin (n=218) anne-babası evli ve birlikte yaşamaktayken, %13,8'inin (n=35) anne ve babası ayrı yaşamaktadır.

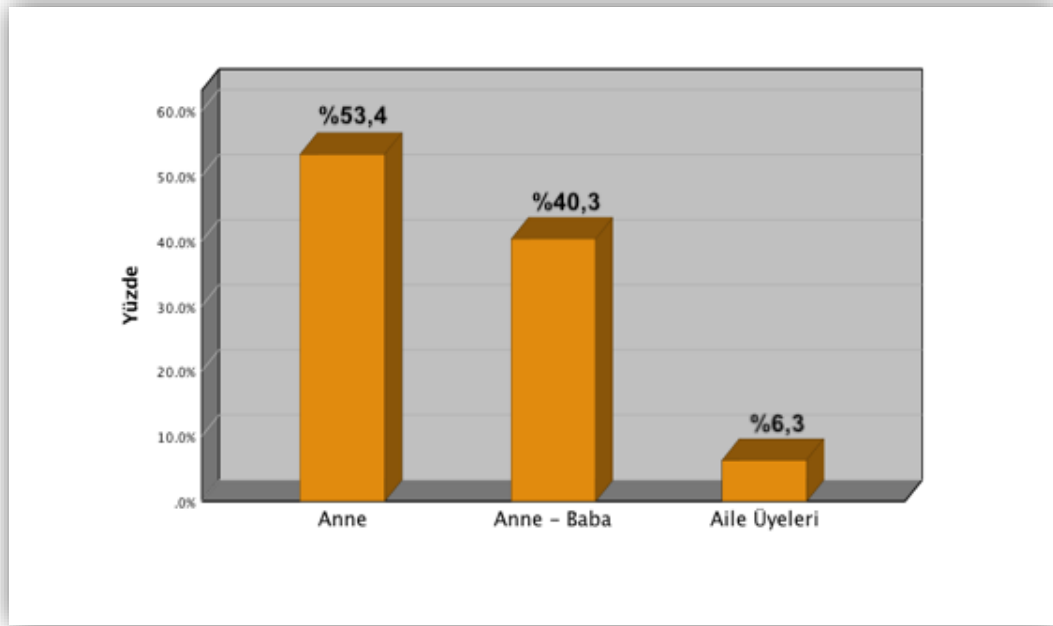
Şekil 10. Çalışmanın Yapıldığı Tarihte Yaşadıkları Kişiye Göre Ergenlerin Dağılımı

Çalışmanın yapıldığı tarihte yaşadıkları kişiye göre ergen bireylerin dağılımları Şekil 10'da verilmiştir. Ergen bireylerin çalışmanın yapıldığı tarihte kiminle yaşadıkları sorulduğunda verdikleri cevaplar anne, anne ve baba, aile üyeleri ve baba seçenekleri ile alınmış olmakla birlikte seçenekler üç kategoride toplanıp yeniden incelenmiştir. Ergen bireylerin verilerin toplandığı dönem olan Ekim, Kasım ve Aralık 2018 ayları içerisinde kiminle yaşadıkları sorusuna verilen cevaplara ait bulgular incelendiğinde %86,2'sinin (n=218) anne ve babasıyla yaşadığı, %8,7'sinin (n=22) annesiyle yaşadığı ve %3,6'sının (n=9) ise aile üyeleriyle yaşadığı bulunmuştur.

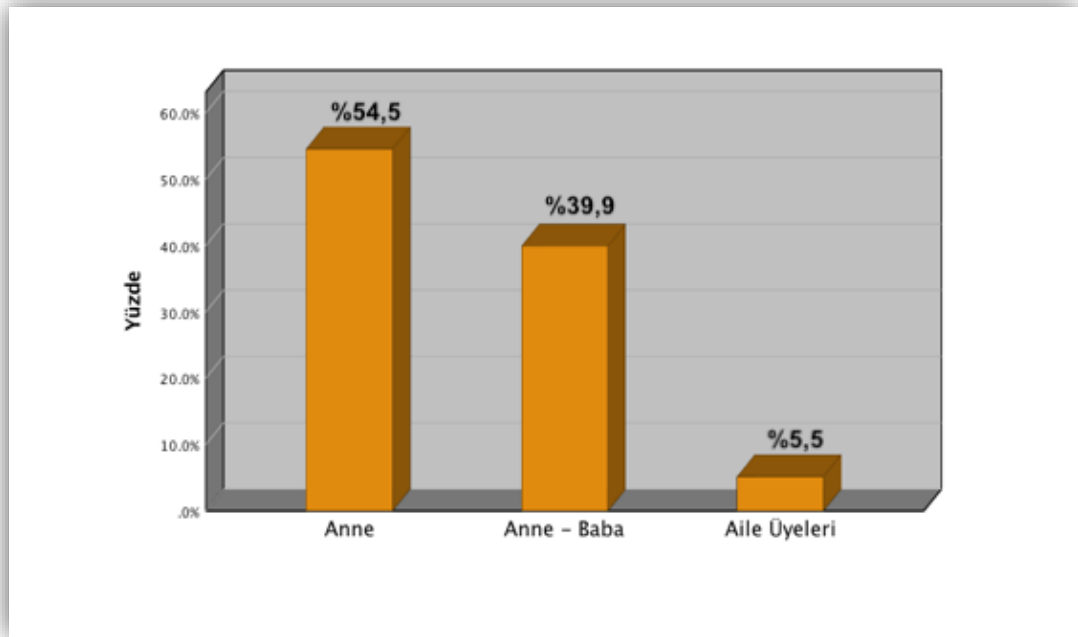
Şekil 11. Kardeş Sayılarına Göre Ergenlerin Dağılımı

Kardeş sayılarına göre ergen bireylerin dağılımlarına ilişkin bulgular Şekil 11'de verilmiştir. Ergen bireylerin %49,4'ünün (n=125) 1 ya da 2 kardeşi bulunmakta, %41,8'inin (n=106) 3 ya da 4 kardeşi, %4,3'ünün (n=11) 5 ya da daha fazla kardeşi bulunmakla birlikte %4,0'ünün (n=11) ise kardeşinin olmadığı bulunmuştur.

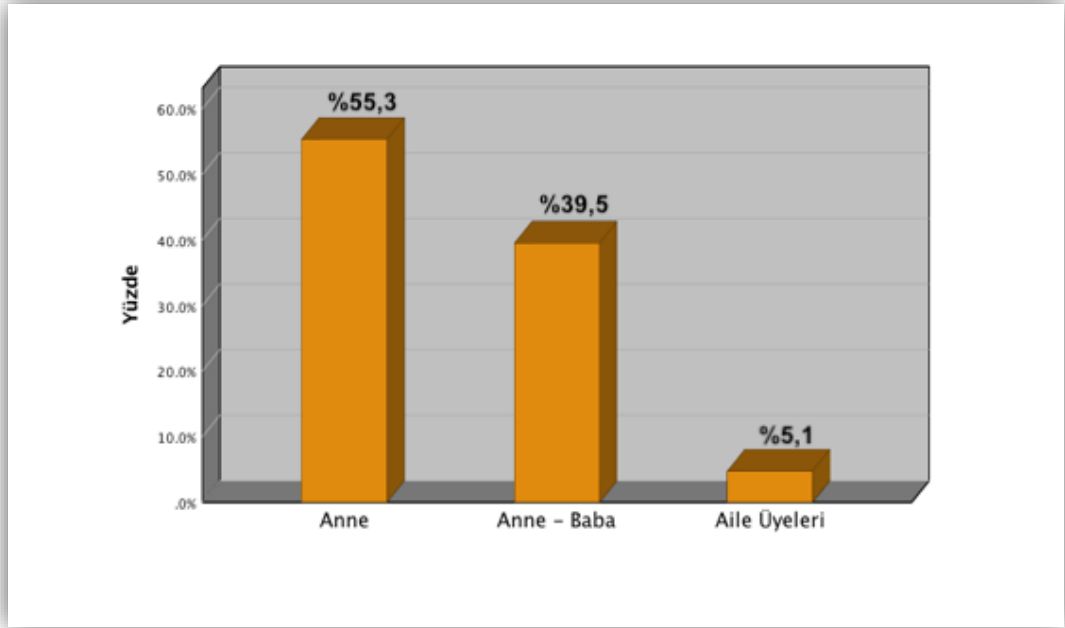
Şekil 12. 0-1 Yaş Arasında Bakım Veren Kişilere Göre Ergenlerin Dağılımı

0-1 yaş arasında bakım veren kişilere göre ergenlerin dağılımlarına ilişkin bulgular Şekil 12’de verilmiştir. 0-1 yaş arasında kendilerine annelerinin bakım verdiği ergenlerin oranı %53,4 (n=135), anne ve babasının birlikte bakım verdiği ergenlerin oranı %40,3 (n=102) ve aile üyelerinin bakım verdiği ergenlerin oranının ise %6,3 (n=16) olduğu bulunmuştur.

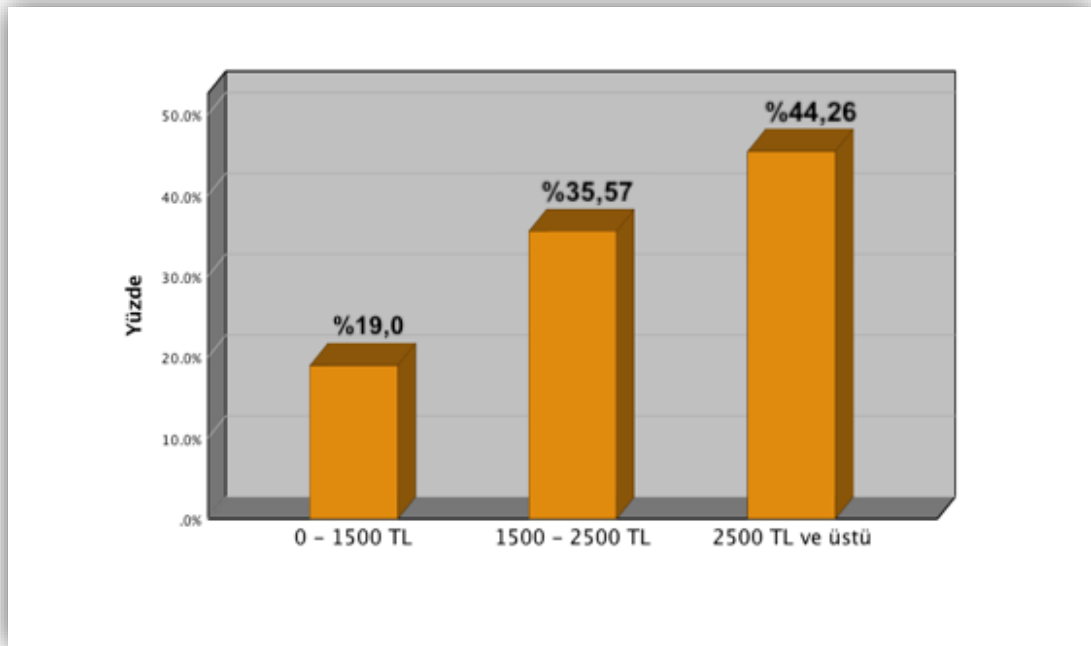
Şekil 13. 1-2 Yaş Arasında Bakım Veren Kişilere Göre Ergenlerin Dağılımı

1-2 yaş arasında bakım veren kişilere göre ergenlerin dağılımlarına ilişkin bulgular Şekil 13'te verilmiştir. 1-2 yaş arasında kendilerine annelerinin bakım verdiği ergenlerin oranı %54,5 (n=138), anne ve babasının birlikte bakım verdiği ergenlerin oranı %39,9 (n=101), aile üyelerinin bakım verdiği ergenlerinin oranının ise %5,5 (n=14) olduğu bulunmuştur. Annelerin bakım verme oranları 0-1 yaş ile kıyaslandığında %1,18 oranında artış olduğu bulunmuştur. Araştırma bulgularından anlaşılacağı gibi 1-2 yaş arasındaki dönemde ergenlerin tamamına aile bireylerinin bakım verdiği görülmekle birlikte ergenlerin yarısından fazlasına yalnızca annesi, üçte birinden fazlasına da anne ve babasının birlikte bakım verdiği dikkati çekmektedir.

Şekil 14. 2-5 Yaş Arasında Bakım Veren Kişilere Göre Ergenlerin Dağılımı

2-5 yaş arasında bakım veren kişilere göre ergenlerin dağılımlarına ilişkin bulgular Şekil 14'de verilmiştir. 2-5 yaş arasında kendilerine annelerinin bakım verdiği ergenlerin oranı %55,3 (n=150), anne ve babasının birlikte bakım verdiği ergenlerin oranı %39,5 (n=100), aile üyelerinin bakım verdiği ergenlerin oranının ise %5,1 (n=3) olduğu görülmüştür. Annelerin bakım verme oranları 1-2 yaş ile kıyaslandığında %0,7 oranında artış olduğu bulunmuştur. Araştırma bulgularında erken çocukluk döneminde (0-1, 1-2, 2-5 yaş grubu) doğrudan bakım veren kişilerin aile bireylerinden oluştuğu dikkati çekmiştir. Bu bulgu güvenli bağlanma açısından olumlu değerlendirilebilir.

Şekil 15. Ailelerinin Gelir Düzeyine Göre Ergenlerin Dağılımı

Ailelerinin gelir düzeyine göre ergenlerin dağılımına ilişkin bulgular Şekil 15'de verilmiştir. Ergenlerin ailelerinin gelir düzeyi durumları sorulduğunda verdikleri cevaplar 0-1500 TL, 1500- 2500 TL, 2500 – 3500 TL, 3500 – 5000 TL, 5000 TL ve üstü seçenekleri ile alınmış olmakla birlikte seçenekler üç kategoride toplanıp yeniden incelenmiştir. Ailelerinin aylık gelir düzeylerine göre ergenlerin dağılımları incelendiğinde aileleri 0-1500 TL arasında aylık gelire yaşayan ergenlerin oranı %19,0 (n=48), aileleri 1500- 2500 TL arasında aylık gelire yaşayan ergenlerin oranı %35,57 (n=90), aileleri 2500 TL ve üzerinde aylık gelire yaşayan ergenlerin oranının ise %44,26 (n=115) olduğu bulunmuştur. Ergenlerin ailelerinin gelir durumu genel olarak değerlendirildiğinde çoğunluğunun düşük sosyo ekonomik durumda olduğu, yaklaşık beşte birinin ise maximum asgari ücret düzeyinde olduğu dikkati çekmiştir. Buradan ailelerin gelir durumunun yoksulluk sınırına yakın olduğu söylenebilir.

3.2. EBEVEYNE BAĞLANMA ENVANTERİ, EMPATİK EĞİLİM ÖLÇEĞİ VE SALDIRGANLIK ÖLÇEĞİ İSTATİSTİKLERİ İLE ANNE VE BABAYA BAĞLANMA DEĞİŞKENİNE İLİŞKİN BULGULAR

Ergenlerin sosyo-demografik özelliklerinin ebeveyne bağlanma, empati ve saldırganlık alt ölçek puanları üzerindeki etkisi incelenerek karşılaştırmaları aşağıdaki çizelgelerde açıklanmıştır.

3.2.1. Ebeveyne Bağlanma Envanteri Ölçek İstatistikleri

Ebeveyne bağlanma envanteri kısa formu, anne ve baba formlarından oluşmaktadır. Bu form her biri dörder madde içeren güven, iletişim ve yabancılaşma alt ölçekleri ve alt ölçeklerin toplanması ile toplam bağlanma ölçek puanından oluşmaktadır (Günaydın vd., 2005).

Çizelge 3. Ebeveyne Bağlanma Envanteri Anne Formu Güvenirlik İstatistikleri

	n	Min	Maks	Ort	ss	Çarpıklık	Basıklık	Cronbach's Alpha
Anneye Güven	253	6,00	24,00	19,99	3,92	-1,032	,750	,645
Anne ile İletişim	253	4,00	24,00	16,87	5,11	-,359	-,690	,673
Anneye Yabancılaşma	253	4,00	24,00	9,25	4,14	1,056	1,190	,557
Anneye Bağlanma	253	18,00	72,00	55,61	9,77	-,598	,168	,739

*p<0,05; p**<0,01=ilişki var; p>0,05=ilişki yok

Ebeveyne bağlanma envanteri anne formuna ilişkin güvenilirlik istatistikleri Çizelge 3'de yer almaktadır. Cronbach's alfa katsayısının 0-1 arasında değiştiği, değerlendirme kriterlerine göre "0,00 <0,40 ise ölçek güvenilir değil, 0,40 <0,60 ise ölçek düşük güvenilirlikte, 0,60<0,80 ise ölçek oldukça güvenilir ve 0.80<1.00 ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçek" olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir (Tavşancıl, 2005).

Ebeveyne bağlanma ölçeği güvenilirlik istatistikleri incelendiğinde anneye güven puanları ortalaması 19,99±3,92 güvenilirlik katsayısı 0,645, anne ile iletişim puanları ortalaması 16,87±5,11 güvenilirlik katsayısı 0,673 ve anneye bağlanma

puanları ortalaması $55,61 \pm 9,77$ güvenilirlik katsayısı 0,739'dur. Buna göre anneye güven, anne ile iletişim ve anneye bağlanma alt ölçek boyutları oldukça güvenilirdir. Anneye yabancılaşma puanları ortalaması $9,25 \pm 4,14$ güvenilirlik katsayısı 0,557 olarak bulunmuştur ve buna göre boyutun güvenilirliği düşüktür. Genel olarak ölçeğin oldukça güvenilir olduğu gözlenmiştir. Ölçek puanlarından elde edilen çarpıklık ve basıklık değerleri +3 ile -3 arasında olduğundan normal kabul edilmiş ve analizlerde parametrik olan test teknikleri kullanılmıştır.

3.2.2. Ergenlerin Sosyo-Demografik Verileri ile Ebeveyne Bağlanma Envanteri Ölçek İstatistikleri Arasındaki İlişkiler

Ebeveyne bağlanma envanteri alt ölçek puanlarının ergenlerin cinsiyet, yaş, kardeş sayısı, anne-babalarının eğitim durumu vb. değişkenlere göre farklılıklarının istatistiksel değerleri aşağıdaki çizelgelerde verilmiştir.

Çizelge 4. Ergenlerin Cinsiyet Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Envanteri Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (T-Testi)

Cinsiyet		n	Ortalama	ss	t	p
Anneye Güven	Kız	50	20,34	4,29	,708	,480
	Erkek	203	19,90	3,83		
Anne ile İletişim	Kız	50	18,06	5,61	1,848	,066
	Erkek	203	16,58	4,95		
Anneye Yabancılaşma	Kız	50	9,44	3,74	,364	,716
	Erkek	203	9,20	4,23		
Anneye Bağlanma	Kız	50	56,96	11,34	,972	,334
	Erkek	203	55,28	9,34		
Babaya Güven	Kız	48	18,19	5,09	-,420	,675
	Erkek	200	18,50	4,51		
Baba ile İletişim	Kız	50	15,90	5,12	,024	,981
	Erkek	200	15,88	5,51		
Babaya Yabancılaşma	Kız	50	10,54	4,34	1,109	,269
	Erkek	200	9,73	4,60		
Babaya Bağlanma	Kız	50	51,54	13,08	-,598	,550
	Erkek	200	52,65	11,06		

* $p < 0,05$ = fark var; $p > 0,05$ =fark yok

Ergenlerin cinsiyet değişkenine göre ebeveyne bağlanma alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin veriler Çizelge 4'de yer almaktadır. Yapılan istatistiksel analiz (T-Testi) sonucunda ebeveyne bağlanma ölçeği anne formunun alt ölçek boyutları olan anneye güven, anne ile iletişim, anneye yabancılaşma ile ergenlerin cinsiyetleri arasındaki ilişkiye baktığımızda anlamlı istatistiksel bir farklılığın olmadığı bulunmuştur ($p>0,05$ =fark yok). Ebeveyne bağlanma ölçeği baba formunun alt ölçek boyutları olan babaya güven, baba ile iletişim, babaya yabancılaşma ile ergenlerin cinsiyetleri arasındaki ilişkiye baktığımızda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı bulunmuştur ($p>0,05$ =fark yok).

Çizelge 2'de yer alan veriler, kız ergenlerin ($n=50$), anneye güven ($20,34\pm 4,29$) anne ile iletişim ($18,06\pm 5,61$) anneye yabancılaşma ($9,44\pm 3,74$) ve anneye bağlanma ($56,96\pm 11,34$) alt ölçek puan ortalamalarının erkek ergenlerin ($n=203$) anneye güven ($19,90\pm 3,83$), anne ile iletişim ($16,58\pm 4,95$), anneye yabancılaşma ($9,20\pm 4,23$) ve anneye bağlanma ($55,28\pm 9,34$) alt ölçek puan ortalamalarından yüksek olduğunu göstermektedir. Kız ergenlerin ($n=50$) baba ile iletişim ($15,90\pm 5,12$), babaya yabancılaşma ($10,54\pm 4,34$) alt ölçek puan ortalamaları erkek ergenlerin baba ile iletişim ($15,88\pm 5,51$), babaya yabancılaşma ($9,73\pm 4,60$) alt ölçek puan ortalamalarından yüksek olduğu ve erkek ergenlerin, babaya güven ($18,50\pm 4,51$) ve babaya bağlanma ($52,65\pm 11,06$) alt ölçek puan ortalamalarının da kız ergenlerin, babaya güven ($18,19\pm 5,09$) ve babaya bağlanma ($51,54\pm 13,08$) alt ölçek puan ortalamalarından fazla olduğu bulunmuştur. Araştırmaya katılan ergenlerin cinsiyet değişkenine göre ebeveyne bağlanma ölçek puanları ile ölçek alt boyut puanları arasındaki ilişkiye ait bulguların sonuçlarına baktığımızda, araştırmaya katılan ergenlerin cinsiyetleri ile ebeveyne bağlanma alt ölçek puanları arasındaki ilişki her ne kadar istatistiksel olarak anlamlı olmasa da kız ergenlerin erkek ergenlere göre anne ve babaya bağlanma ortalama ölçek alt boyut puanlarının yüksek olduğu görülmektedir.

Kültürel faktörler göz önüne alındığında, kız ve erkeklerin yetiştirilme tarzlarının farklı olduğu söylenebilir. Özellikle erkek çocuklar daha rahat ve özgür bir tutumla yetiştirilirken kız çocuklar daha fazla korumacı bir tutumla yetiştirilmektedirler. Bu nedenle kız ergenler çevreye güvenme ve çevreyi keşfetme noktasında erkek

ergenlere nazaran daha fazla sıkıntı yaşayabilirler. Erkek ergenlerin korumacı yetiştirilmemesi onların diğerlerine daha fazla güvenmelerine sebep vermiştir (Erözkan, 2011).

Literatürdeki bulgular incelendiğinde Doğan (2016) ergenlerin cinsiyeti ile ebeveyne bağlanma puanlarına ilişkin istatistiksel olarak anlamlı bir fark elde etmiştir. Doğan (2016) kızların erkeklere göre anneye bağlanma ölçek puanında önemli istatistiksel bir anlamlılık düzeyinin olduğunu belirtmiş ve kızların erkeklere oranla anne ve babaya bağlanma puanlarının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmaya ait bulgular bu araştırma bulguları ile paralellik göstermektedir. Karakuş (2012) ergenlerde cinsiyet ile ebeveyne bağlanma stili arasındaki ilişki üzerine yaptığı çalışmasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark elde etmiştir. Çalışmaya göre erkek ergenlerin bağlanma ölçek puanının kızlara göre daha fazla çıktığını gözlemiştir. Araştırmanın bulgusu bu tezin araştırma bulgusu ile farklılık göstermektedir.

Çizelge 5. Ergenlerin Yaş Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Yaş	n	Ortalama	ss	f	p	
Anneye Güven	13-14	26	16,00	2,81	1,253	,287
	15-17	197	15,35	3,57		
	18 +	30	16,33	3,88		
Anne ile İletişim	13-14	26	16,84	5,93	,349	,706
	15-17	197	16,76	4,84		
	18 +	30	17,60	6,09		
Anneye Yabancılaşma	13-14	26	8,96	3,71	2,426	,090
	15-17	197	9,05	3,91		
	18 +	30	10,80	5,49		
Anneye Bağlanma	13-14	26	56,65	7,56	,593	,553
	15-17	197	54,78	9,52		
	18 +	30	54,06	9,39		
Babaya Güven	13-14	26	14,73	3,61	,339	,713
	15-17	197	14,52	3,97		
	18 +	30	15,17	4,69		
Baba ile İletişim	13-14	26	15,07	5,71	,644	,526
	15-17	197	15,86	5,33		
	18 +	30	16,75	5,86		
Babaya Yabancılaşma	13-14	26	9,23	3,30	1,251	,288
	15-17	197	9,80	4,52		
	18 +	30	11,07	5,59		
Babaya Bağlanma	13-14	26	52,88	9,81	,184	,832
	15-17	197	52,10	11,54		
	18 +	30	51,07	8,91		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin yaş değişkeni ile ebeveyne bağlanma alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 5'de yer almaktadır. Ergenlerin yaş değişkenleriyle ebeveyne bağlanma alt ölçek puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Veriler incelendiğinde ergenlerin 13-14 yaş, 15-17 yaş ve 18 yaş üzeri değişkenleri ile ebeveyne bağlanma alt ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok). Ergenlerin yaşa göre ebeveyne bağlanma ortalamaları 13 ile 14 ($n=26$) yaşındaki ergenler ile ($16\pm 2,81$) 18 yaş ($n=30$) ve üzerindeki ergenlerin ($16,33\pm 3,88$), anneye güven alt ölçek ortalamalarının, 15 ile 17 ($n=197$) yaşındaki ergenlere göre ($15,35\pm 3,57$) yüksek olduğu gözlenmiştir. Ayrıca 18 yaş ve üzerindeki ergenlerde anne ile iletişim ($17,60\pm 6,09$), anneye yabancılaşma ($10,80\pm 5,49$), babaya güven ($15,17\pm 4,69$), babayla iletişim ($16,75\pm 5,86$) ve babaya yabancılaşma ($11,07\pm 5,59$) alt ölçek puan ortalamalarının da yüksek olduğu bulunmuştur.

Bu bulgularda, ergenlerde yaşla birlikte anneye güven ve anne ile iletişim alt ölçek puan ortalamalarının arttığı gözlenmiştir. Ayrıca genel olarak bağlanma ortalama puanları incelendiğinde ergenlerde yaşın artmasına bağlı olarak bağlanma puanlarında da azalma gözlenmiştir. Bir başka değişle ergenlerin yaş artışı ile bağlanma arasında negatif ilişki olduğu görülmüştür. Bu süreç yaşın artmasına bağlı olarak ergenlerin artık ailelerinden çok akranlarına yönelmeleri ile akran bağlanma sisteminin gelişiminden kaynaklanıyor olabilir. Bu normal gelişimin bir parçası olarak yorumlanabilir. Ergenler ilk ergenlik döneminden geç ergenlik dönemine kadarki süreçte gittikçe daha çok özerk olmayı istemektedir. Özerklikleri engellenen bireyler depresif duygulara sahip olma konusunda risk altındadır. Güvenli ve sevecen bir aile ortamında yetişen ergenlerde yüksek benlik saygısı, yetkin başetme stratejileri ve güvenli bağlanma örüntüleri gözlemlenmektedir. Güçlü aile bağlarıyla yetişen ergenler akranlarına göre daha az davranış sorunu yaşarlar. Ergenlerde sağlıklı bir psikolojik sürecin desteklenebilmesi için hem bağlanmanın hem de ergenlere tanınacak özerkliğin eşit mesafede olması gerekmektedir (Çok, 2013, s.162).

Yakın aile ilişkilerine karşın, özerkliğin desteklendiği ailelerde yetişen ergen bireylerin bireysellik gelişimlerinin, daha olumlu yönde desteklendiği görülmüştür (Grolnick, Kurowski, Dunlap ve Hevey, 2000). Bu ailelerdeki anne baba ve ergen birey arasındaki çatışmalar, ergenin toplumsal ve bireysel gelişiminde de olumlu önemli ve olumlu rol oynamaktadır.

Çizelge 6. Ergenlerin Sınıf Düzeyi Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

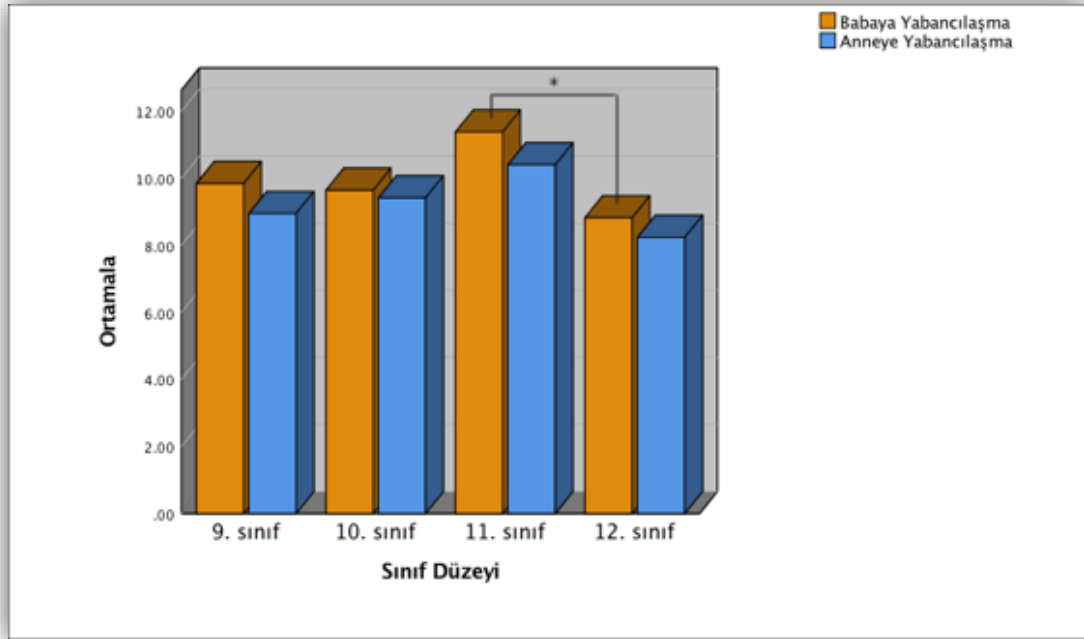
Sınıf		n	Ortalama	ss	f	p
Anneye Güven	9. sınıf	78	19,79	3,57	1,234	,298
	10. sınıf	71	19,65	4,50		
	11. sınıf	50	19,80	3,70		
	12. sınıf	54	20,89	3,75		
Anne ile İletişim	9. sınıf	78	16,56	5,43	0,303	,823
	10. sınıf	71	16,97	4,78		
	11. sınıf	50	17,40	5,33		
	12. sınıf	54	16,69	4,94		
Anneye Yabancılaşma	9. sınıf	78	9,04	3,74	2,338	,074
	10. sınıf	71	9,38	4,25		
	11. sınıf	50	10,40	5,16		
	12. sınıf	54	8,31	3,20		
Anneye Bağlanma	9. sınıf	78	55,32	9,21	0,682	,564
	10. sınıf	71	55,24	10,28		
	11. sınıf	50	54,80	9,32		
	12. sınıf	54	57,26	10,34		
Babaya Güven	9. sınıf	78	18,04	4,64	0,434	,729
	10. sınıf	71	18,53	5,07		
	11. sınıf	50	18,38	4,59		
	12. sınıf	54	18,98	4,00		
Baba ile İletişim	9. sınıf	78	14,86	5,26	1,686	,171
	10. sınıf	71	16,71	5,76		
	11. sınıf	50	16,46	5,48		
	12. sınıf	54	15,71	5,03		
Babaya Yabancılaşma	9. sınıf	78	9,84	4,44	2,848	,038*
	10. sınıf	71	9,64	4,58		
	11. sınıf	50	11,38	5,59		
	12. sınıf	54	8,82	3,08		
Babaya Bağlanma	9. sınıf	78	51,05	11,94	1,000	,394
	10. sınıf	71	53,60	12,29		
	11. sınıf	50	51,46	10,90		
	12. sınıf	54	53,86	9,94		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin sınıf düzeyi değişkenine göre ebeveyne bağlanma ölçek puanları ile alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 6'da yer almaktadır. Yapılan istatistiksel analiz sonucunda ebeveyne bağlanma alt ölçek boyutları olan anneye güven, anne ile iletişim, anneye yabancılaşma, baba ile iletişim, babaya güven ile ergenlerin sınıf düzeyi arasında anlamlı istatistiksel bir farklılığın olmadığı görülmüştür ($p>0,05$ =fark yok). Ebeveyne bağlanma alt ölçeği olan babaya yabancılaşma ile ergenlerin sınıf düzeyi arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmiştir ($p<0,05$ =fark var, $p=0,038$). 9. sınıfa devam eden ergenlerin ebeveyne bağlanma ortalama puanları incelendiğinde, anneye güven ($19,79\pm3,57$), anne ile iletişim ($16,56\pm5,43$), anneye yabancılaşma ($9,04\pm3,74$) ve anneye bağlanma ($55,32\pm9,21$) puan ortalamalarının yüksek olduğu görülmektedir. 10., 11. ve 12. sınıfa devam eden ergenlerde anneye güven, anne ile iletişim, anneye yabancılaşma ve anneye bağlanma alt ölçek puanlarında azalma görülmüştür. 10. sınıfa devam eden ergenlerin 11. sınıfa devam eden ergenlere göre, 11. sınıfa devam eden ergenlerin de 12. sınıfa devam eden ergenlere göre puanları sırasıyla azalmıştır. Buna göre 10. ve 11. sınıfa devam eden ergenler 12. sınıfa devam eden ergenlere göre babalarına daha fazla yabancılaşmışlardır ve annelerine güvenleri de daha azdır.

11. sınıf düzeyi, ergenlerin meslek seçimlerine karar verdikleri ve geleceğe dair kendilerine yeni bir yol çizmeye başladıkları dönemdir. Ergen bireylerin hangi mesleği seçeceklerine dair anne ve baba ile olan mesleki tutuma yönelik çatışmalar bu dönemde ergen bireylerin özerklik gelişimine ket vurmaktadır. Aileler genellikle iş garantisinin olduğu meslek kollarına çocuklarını yönlendirmek istemekte, ergen bireyler ise ebeveynlere göre daha marjinal olarak nitelendirilen meslek kollarını tercih etmektedirler. Bu dönemde ergenler özellikle otoriter aile tarzındaki babalarıyla çatıştıklarında, kendi fikirlerinin değer görmediğini düşünerek daha fazla yabancılaşma yaşıyor olabilirler.

Babaya duyulan güvenli bağlanma ile negatif yönlü ilişki içinde olan saldırganlık davranışlarının tersine babaya duyulan yabancılaşma ile pozitif yönlü saldırganlık davranışlarının bulunması ilgili literatürlerle tutarlılık göstermektedir (Kaplan ve Aksel, 2013).

Şekil 16. Ergenlerin Sınıf Düzeyi ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarına Göre Ergenlerin Dağılımı

Ergenlerin sınıf düzeyi değişkeni ile ebeveyne bağlanma envanteri alt ölçek puanlarından olan babaya ve anneye yabancılaşma istatistikleri arasındaki ilişkiye ait bilgiler Şekil 16'da yer almaktadır. Ergenlerin sınıf düzeyine göre ebeveyne bağlanma alt ölçek puanları arasındaki ilişkinin hangi sınıf düzeyinden kaynaklandığını belirlemek için Post-Hoc Tukey Testi yapılmıştır. İkili karşılaştırma için yapılan Post-Hoc Tukey Testine göre 11 ile 12.sınıfa devam eden ergenlerin anne ve babaya yabancılaşma alt puanları arasında fark olduğu gözlenmiştir. 11. sınıfa devam eden ergenlerde babaya yabancılaşma ve anneye yabancılaşma alt ölçek puan ortalamalarının 12. sınıfa devam eden ergenlere göre daha fazla olduğu bulunmuştur.

Çizelge 7. Ergenlerin Anne Meslek Kolları Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Anne Meslek		n	Ortalama	ss	f	p
Anneye Güven	Çalışmıyor	199	19,99	3,90	1,037	,377
	Memur	8	21,38	3,85		
	İşçi	19	19,47	4,60		
	Serbest Meslek	27	15,22	3,29		
Anne ile İletişim	Çalışmıyor	199	16,73	5,18	,523	,667
	Memur	8	16,75	2,92		
	İşçi	19	16,74	5,24		
	Serbest Meslek	27	18,03	5,07		
Anneye Yabancılaşma	Çalışmıyor	199	8,90	4,05	2,325	,075
	Memur	8	11,13	5,25		
	İşçi	19	10,53	3,60		
	Serbest Meslek	27	10,37	4,45		
Anneye Bağlanma	Çalışmıyor	199	55,82	9,78	,321	,810
	Memur	8	55,00	10,07		
	İşçi	19	53,68	11,97		
	Serbest Meslek	27	54,00	8,08		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin anne meslek kolları değişkeni ile ebeveyne bağlanma alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 7’de yer almaktadır. Ergenlerin anne meslek kolları değişkeni ile ebeveyne bağlanma alt ölçek puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Anne mesleği farklı olan ergen gruplar arasında ebeveyne bağlanma ve alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05=fark yok).

Kadınların iş yaşamına girmeleri ile birlikte çocuklarına verdikleri bakımın kalitesi ve bağlanma ne ölçüde değişmiştir? İş yaşantısındaki anneler ile çocukları arasındaki bağ, sürekli bakım veren anneler ile çocukları arasındaki bağdan ne derece farklıdır? gibi sorulara cevap verebilmek için ortalamalar incelenebilir. Çalışmada istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık çıkmasa da anneye bağlanma puan ortalamaları

incelendiğinde çalışmayan annelerin çocuklarının bağlanma puanlarının ($55,82 \pm 9,78$) çalışan annelerin çocuklarına göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir.

Aile şekli ve yapısındaki değişimlere paralel olarak son 40 yılda annenin iş yaşantısına girmesi ergenlerin büyüdüğü dünyayı değiştirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ve sanayisi gelişmiş diğer ülkelerde tek ebeveynli ailelerin artmasına bağlı olmakla birlikte tek ebeveynin çalışıyor olması ergenlerin üzerinde ailenin etkisini incelemeye yönelik çalışmaları da arttırmıştır (Çok, 2013, s.168). Ebeveyne olan bağlanma örüntülerinin 0-2 yaş arasındaki dönemde (Bowlby, 1979) olduğu düşünüldüğünde bu dönemde çocuğa bizzat annesi tarafından bakım verilmesi olgusu ortaya çıkmaktadır. En azından bakım veren kişinin aile üyelerinden birinin olması çocuğun daha güvenilir kişilerle ilişki kurması dolayısıyla çocuğun güvenli bağlanma örüntülerini geliştirdiği söylenebilir. Yukarıda söz edildiği gibi bakım veren kişi ve bağlanma örüntüleri ile çocuğun olumlu benlik geliştirmesi arasında önemli bir ilişki vardır. Bu düşünceden hareketle 0 -1, 1-2 ve 2-5 yaş arasında ergen bireye bakım veren kişilere göre bağlanmayı incelemek yerinde olacaktır. Anne meslek kollarına göre ergen bireylerin ebeveynlerine olan bağlanmanın incelendiği veriler çalışmanın yapıldığı tarihte ergen bireyin annelerinin çalışıp çalışmama durumlarını yansıttığından ergenlik dönemindeki bağlanma süreçleri düşünülerek tartışılmalıdır.

Ergenlerin anneye güven ve anneye yabancılaşma puan ortalamaları incelendiğinde annesi memur olarak çalışan ergenlerin ($21,38 \pm 3,85$) annelerine daha fazla güvendikleri fakat annelerine aynı zamanda daha fazla yabancılaştıkları ($11,13 \pm 5,25$) görülmektedir. Bu durum, anne meslek kollarına göre annesi memur olan ergenlerin güven nesnesinin aslında onlar için yabancılaştıkları da bir nesne olduğunu göstermiştir. Ergenlerin anneye iletişim ortalamaları incelendiğinde annesi serbest meslek kollarında çalışan ergenlerin ($18,03 \pm 5,07$) anneleriyle daha fazla iletişim kurdukları gözlenmiştir. Bunun nedeni annenin iş yerinde annesine boş zamanlarında yardım etmesinden kaynaklı olabilir. Literatür incelendiğinde, Onur (2006) çalışmasında annenin mesleği ile ergen bireylerin ebeveyne bağlanma alt ölçek puanları arasında anlamlı istatistiksel bir fark bulunmuştur. Bu çalışma anne meslek değişkeni ile bağlanma arasında anlamlı bir fark olmadığı yönündeki bulguları destekler niteliktedir.

Çizelge 8. Ergenlerin Baba Meslek Kolları Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Baba Meslek		n	Ortalama	ss	f	p
Babaya Güven	Çalışmıyor	15	14,13	4,18	,632	,595
	Memur	37	14,58	4,47		
	İşçi	76	15,13	3,63		
	Serbest Meslek	125	14,37	4,08		
Baba ile İletişim	Çalışmıyor	15	15,06	6,30	,251	,860
	Memur	37	16,05	5,53		
	İşçi	76	16,21	5,41		
	Serbest Meslek	125	15,72	5,33		
Babaya Yabancılaşma	Çalışmıyor	15	9,53	3,44	,701	,552
	Memur	37	9,38	4,59		
	İşçi	76	9,50	3,96		
	Serbest Meslek	125	10,30	4,98		
Babaya Bağlanma	Çalışmıyor	15	51,66	7,04	1,942	,123
	Memur	37	53,63	11,51		
	İşçi	76	54,06	9,33		
	Serbest Meslek	125	50,45	12,11		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin baba meslek kolları değişkeni ile ebeveyne bağlanma alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 8'de yer almaktadır. Ergenlerin baba meslek kolları değişkeni ile ebeveyne bağlanma ölçeği alt puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Baba mesleği farklı olan ergen grupları arasında ebeveyne bağlanma ve alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05=fark yok). Babaya bağlanma ölçeği puan ortalamalarını incelediğimizde, ergenlerin işçi kollarındaki mesleklerde çalışan babalarına daha fazla güvendiklerini (15,13±3,63), onlarla daha fazla iletişim kurduklarını (16,21±5,41) ve onlara daha fazla bağlandıklarını (54,06±9,33) görmekteyiz.

Babaya yabancılaşma alt ölçek puan ortalamaları incelendiğinde ise ergenlerin serbest meslek kollarında çalışan babalarına daha fazla yabancılaştıklarını

(10,30±4,98) görmekteyiz. Bu durumun nedeni babalarının uzun saatler ev dışında olup serbest meslekleriyle ilgilenmelerinden kaynaklanıyor olabilir. Literatür incelendiğinde Onur (2006), ergenlerin bağlanma stillerinin babalarının mesleğine göre farklılaşmadığı bulgusunu elde etmiştir. Çalışmanın bulguları babanın meslek kolları ile bağlanma arasında fark olmadığı yönündeki bulguları destekler niteliktedir.

Çizelge 9. Ergenlerin Anne Öğrenim Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Anne Öğrenim Durumu		n	Ortalama	ss	f	p
Anneye Güven	Okuma Yazması Yok	10	18,70	4,47	1,698	,151
	İlkokul Mezunu	106	19,85	3,96		
	Ortaokul Mezunu	87	19,72	4,02		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	50	16,46	3,31		
Anne İle İletişim	Okuma Yazması Yok	10	17,10	4,70	,498	,738
	İlkokul Mezunu	106	16,42	5,25		
	Ortaokul Mezunu	87	17,20	4,76		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	50	17,14	5,56		
Anneye Yabancılaşma	Okuma Yazması Yok	10	9,80	3,65	,714	,583
	İlkokul Mezunu	106	8,97	3,90		
	Ortaokul Mezunu	87	9,33	4,27		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	50	9,69	4,51		
Anneye Bağlanma	Okuma Yazması Yok	10	54,00	11,13	,712	,584
	İlkokul Mezunu	106	55,29	9,63		
	Ortaokul Mezunu	87	55,59	9,82		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	50	55,10	9,09		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin anne öğrenim değişkeni ile ebeveyne bağlanma alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 9'da yer almaktadır. Ergenlerin anne öğrenim değişkeni ile ebeveyne bağlanma ölçeği alt puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı, ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Anne öğrenim düzeyi farklı olan gruplar arasında ebeveyne bağlanma alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05=fark yok). Bu çalışmadaki anneye bağlanma puan ortalamaları incelendiğinde annesi okuma yazma bilmeyen

ergenlerin (54,00 \pm 11,13), annesi ortaokul düzeyinden mezun olan ergenlere (55,59 \pm 9,82) göre annelerine daha fazla bağlandıkları bulunmuştur.

Öğrenim düzeyinin artmasına bağlı olarak bağlanma puanlarının artması annenin daha bilinçli bir bakım vermesinden kaynaklı olabilir. İlgili literatür incelendiğinde Onur (2006) anneleri lise ve üniversiteye devam eden liseli ergenlerin, annesi okuma yazma bilmeyen gruba göre annelerine daha fazla bağlandıklarını bulmuştur. Sumbas ve Sezer (2017), ergenler ile yaptıkları çalışmalarında, anneleri fakülte ve yüksekokul mezunu olan ergenlerin, anneleri ortaokul mezunu olan ergenlere göre bağlanma puanlarının daha fazla olduğunu gözlemiştir. Bu çalışmanın bulguları, ergenlerin anne öğrenim düzeyinin artmasına bağlı olarak bağlanmanın arttığı yönündeki bulguları destekler niteliktedir.

Çizelge 10. Ergenlerin Baba Öğrenim Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Baba Öğrenim Durumu		n	Ortalama	ss	f	p
Babaya Güven	Okuma Yazması Yok	6	14,66	5,42	,155	,926
	İlkokul Mezunu	75	14,50	4,03		
	Ortaokul Mezunu	83	14,46	3,76		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	89	14,85	4,19		
Baba ile İletişim	Okuma Yazması Yok	6	17,50	8,14	,829	,479
	İlkokul Mezunu	75	15,17	5,26		
	Ortaokul Mezunu	83	15,90	5,68		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	89	16,36	5,10		
Babaya Yabancılaşma	Okuma Yazması Yok	6	7,00	4,81	,964	,410
	İlkokul Mezunu	75	9,77	4,63		
	Ortaokul Mezunu	83	10,21	4,66		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	89	9,86	4,35		
Babaya Bağlanma	Okuma Yazması Yok	6	54,50	10,59	,530	,662
	İlkokul Mezunu	75	51,66	11,77		
	Ortaokul Mezunu	83	51,21	10,75		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	89	53,09	10,87		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin baba öğrenim değişkeni ile ebeveyne bağlanma alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 10'da yer almaktadır. Ergenlerin baba öğrenim değişkeni ile ebeveyne bağlanma ölçeği alt puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı, ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Baba öğrenim düzeyi farklı olan ergen grupları arasında ebeveyne bağlanma ve alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p > 0,05$ =fark yok). Babaya bağlanma puan ortalamaları incelendiğinde anneye bağlanma puanlarının tam tersi olarak ergenlerde, okuma yazma bilmeyen babalara bağlanma düzeyinin daha fazla ($54,50 \pm 10,59$) olduğu gözlemlenmiştir. Fakat okuma yazma bilmeyen babaların sayıca azlığının bu sonucu ortaya çıkardığı düşünülmelidir. İkinci en fazla ortalamaların ise lise ve üniversite öğrenim düzeyine sahip babaların puan ortalamalarının diğerlerine göre fazla olmasıdır ($53,09 \pm 10,87$). Bu bulgular ergenlerde babanın öğrenim düzeyinin arttıkça bağlanmanın da arttığını göstermiştir. Bir önceki çizelgede anneyle ilişkilendirilen bilinçli bakım verme davranışlarının babalarda da bağlanmayı arttırdığı söylenebilir.

Literatür incelendiğinde farklı sonuçların bulunduğu görülmüştür. Bekir, Arbaş ve Aydın (2018), ortaokula devam eden ergenlerle yaptıkları çalışmalarında anne ve babanın eğitim durumu ile bağlanma arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulamamışlardır. Sumbas ve Sezer (2017) ise ergenlerle yaptıkları çalışmalarında, babaların eğitim düzeyine göre anne ve babaya güvenli bağlanma ilişkisini incelemişler ve babaların eğitim düzeyinin arttıkça anneye güvenli bağlanma puanlarının da arttığını belirtmişlerdir. Bu çalışma literatürdeki baba öğrenim düzeyine göre bağlanma puanlarında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı yönündeki çalışmalarla tutarlı, ortalamalar açısından öğrenim seviyesinin artmasına bağlı olarak ergenlerde bağlanma davranışlarının arttığı yönündeki bulguları destekler niteliktedir.

Çizelge 11. Ergenlerin Anne ve Baba Medeni Durum Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (T-Testi)

Anne ve Baba Medeni Durum		n	Ortalama	ss	t	p
Anneye Güven	Evli ve Birlikte Yaşıyorlar	222	19,98	3,97	-,029	,977
	Ayrı Yaşıyorlar	31	20,00	3,91		
Anne ile İletişim	Evli ve Birlikte Yaşıyorlar	222	16,65	5,13	-1,411	,159
	Ayrı Yaşıyorlar	31	18,11	5,24		
Anneye Yabancılaşma	Evli ve Birlikte Yaşıyorlar	222	9,16	4,01	-,885	,377
	Ayrı Yaşıyorlar	31	9,89	5,12		
Anneye Bağlanma	Evli ve Birlikte Yaşıyorlar	222	55,47	9,78	-,375	,708
	Ayrı Yaşıyorlar	31	56,21	10,47		
Babaya Güven	Evli ve Birlikte Yaşıyorlar	222	18,58	4,39	,663	,508
	Ayrı Yaşıyorlar	31	17,96	5,49		
Baba ile İletişim	Evli ve Birlikte Yaşıyorlar	222	16,01	5,23	,910	,364
	Ayrı Yaşıyorlar	31	15,00	6,41		
Babaya Yabancılaşma	Evli ve Birlikte Yaşıyorlar	222	9,70	4,24	-1,496	,146
	Ayrı Yaşıyorlar	31	11,50	5,96		
Babaya Bağlanma	Evli ve Birlikte Yaşıyorlar	222	52,90	10,77	1,176	,249
	Ayrı Yaşıyorlar	31	49,46	14,42		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin anne ve baba medeni durum değişkeni ile ebeveyne bağlanma alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 11’de yer almaktadır. Ergenlerin anne baba medeni durum değişkeni ile ebeveyne bağlanma alt ölçek puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı, T-Testi ile analiz edilmiştir. Anne ve baba medeni durum değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında ebeveyne bağlanma ve alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok). Anneye bağlanma ölçeği puan ortalamaları incelendiğinde anne ve babası ayrı yaşayan ergenlerde anneye bağlanmanın daha fazla ($56,21\pm 10,47$) olduğu gözlenmiştir. Anne ve babanın ayrı yaşamalarına bağlı olarak anneye bağlanmanın fazla çıkması ergen bireyin annesiyle birlikte yaşamasından kaynaklanıyor olabilir.

Babaya bağlanma ölçeği puan ortalamaları incelendiğinde anne ve babası evli ve birlikte yaşayan ergenlerin babaya daha fazla ($52,90 \pm 10,77$) bağlandıkları gözlenmiştir. Anne ile iletişim ortalama puanları incelendiğinde anne ve babası ayrı yaşayan ergenlerin anneye olan iletişimlerinin daha fazla ($18,11 \pm 5,24$) çıktığı gözlenmiştir. Ebeveynlerle birlikte olmanın bağlanmayı ve iletişimi arttırıcı bir süreç olduğu söylenebilir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde ve diğer birçok sanayileşmiş ülkede son kırk yılda ergenlerin günlük yaşantılarını doğrudan etkileyebilecek biçimde aile şekli ve yapısında bir dizi köklü değişiklik yaşanmıştır. Artan boşanma oranları da bu değişimlerden biridir. Ergenlerin ruh sağlıklarını olumlu yönde destekleyen ve bu süreçte onların yara almamasını isteyen anne babalar daha güçlü durarak aile çocuk etkileşimini korumuşlardır. Tek bir ebeveynle yaşayan ergenlerin de önemli bir bölümünün gerçekte anne veya babasının partneriyle dolayısıyla aynı evde birden fazla yetişkinle yaşadığı göz önünde bulundurulmalıdır (Fields, 2003). Ayrıca anne ve babası yeniden evlenen ergenlerin çoğunluğunun ikinci bir boşanmayı daha yaşaması gelişim sürecinde olan bu birey için işleri daha da zorlaştırmaktadır.

Ergen birey üvey bir anne babaya sahip olmanın alışma sürecini tamamlamadan ikinci bir boşanmayla da karşılaşabilir (Hetherington vd., 1999). Bu süreçteki hızlı değişimler ergen bireylerin değişim sürecinde olan bağlanma örüntülerini etkileyebilir ve ebeveyne bağlanma süreçlerine de ket vurabilir. Boşanma, tek ebeveynlik, yeniden evlenme durumlarının söz konusu olduğu koşullar aileden aileye ve kültürden kültüre farklılıklar gösterdiği için ergenler üzerindeki etkilerini genellemek güçtür. Bazı ergenler için boşanma ve ailenin ayrı yaşama süreci gerilimi sona erdiren iyi bir durumken, diğerleri için yıkıcı psikolojik sorunlar doğurabilir. Yalnızca annesiyle yaşayan bazı ergenlerin babalarını görme sıklığı azdır ve bu durum babaya yabancılaşmaya neden olabilir (Çok, 2013, s.170).

Literatürdeki çalışmalar tek ebeveynle yaşamının avantajlarına da vurgu yapmaktadır. Tek ebeveynli bir ailede yaşayan ergen birey, anne ve babasıyla birlikte yaşayan ergen bireylere göre annesini ya da babasını daha arkadaş

canlısı olarak tanımlamaktadır (Asmussen ve Larson, 1991). Ayrıca bu ergenler aileleriyle oldukları zamanlarda arkadaşlarıyla oldukları zamanlara göre daha olumlu bir ruh haline sahiptirler. Benzer şekilde bu çalışmada da anne ile iletişim anne ve babası ayrı yaşayan ergenlerde daha fazla çıkmıştır. Yapılan çalışmalar, ergenlerin ruh sağlığı açısından esas önemli olan şeyin boşanma sonucu oluşan aile yapısındaki değişimlerin değil boşanma süreci olduğunu göstermektedir (Hetherington vd., 1999).

Özen (1998), eşler arasındaki boşanmanın çocuklar üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında, anne ve babası boşanmış olan çocukların, anne ve babası birlikte yaşayan çocuklara oranla daha fazla davranış ve uyum problemi gösterdiklerini bulmuştur. Ayrıca dışarıdan daha fazla sosyal destek almak zorunda kalmışlardır. Öztürk (2006), 9-13 yaş arası anne ve babası boşanmış çocuklar üzerinde yaptığı araştırmasında anne ve babası boşanmış olan çocukların daha fazla kaygı duyduklarını gözlemiştir.

Birçok ergen için en zorlu dönem çözülmenin yaşandığı dönemdir (Jeynesi 2001). Ergenler boşanma gibi zor bir süreci aileleriyle birlikte yaşarlarken durumu çoğu zaman okul ortamına yansıtarak akranlarından destek almaya çalışırlar. Bu süreçte akranlardan çok okul profesyonel ekibinin (rehber öğretmen, okul sosyal hizmet uzmanı, psikolog vb.) süreci farkederek ergen bireye destek olması gerekebilir. Bu süreçte bağlanma terapileri ve ebeveyn-ergen terapileri (Comtois-Dubois vd.2013, s.5), özellikle profesyoneller tarafından önerilmektedir (Jarolmen, 2017). Bu sayede ergen bireye yapılacak müdahalelerle riskli davranışların önüne geçilebilir. İlgili literatür incelendiğinde çalışmanın puan ortalamaları göz önüne alınarak, aile ile birlikte yaşayan ergenlerin bağlanma puanlarının fazla olduğu söylenebilir.

Çizelge 12. Ergenlerin Çalışmanın Yapıldığı Tarihte Kiminle Yaşadıkları Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Ergen Bireylerin Araştırma Tarihinde Kiminle Yaşadıkları		n	Ortalama	ss	f	p
Anneye Güven	Anne Baba	220	20,02	3,87	,819	,442
	Anne	24	19,77	3,25		
	Aile Üyeleri	9	18,33	6,38		
Anne ile İletişim	Anne ve Baba	220	16,70	5,10	1,255	,287
	Anne	24	18,50	4,16		
	Aile Üyeleri	9	17,22	7,33		
Anneye Yabancılaşma	Anne ve Baba	220	9,16	4,05	3,204	,042*
	Anne	24	8,64	4,03		
	Aile Üyeleri	9	12,56	5,66		
Anneye Bağlanma	Anne ve Baba	220	55,56	9,67	1,467	,233
	Anne	24	57,64	8,99		
	Aile Üyeleri	9	51,00	14,30		
Babaya Güven	Anne ve Baba	220	18,62	4,37	3,406	,035*
	Anne	24	16,74	6,20		
	Aile Üyeleri	9	15,25	5,68		
Baba ile İletişim	Anne ve Baba	220	16,11	5,27	3,253	,040*
	Anne	24	14,26	5,76		
	Aile Üyeleri	9	11,88	7,40		
Babaya Yabancılaşma	Anne ve Baba	220	9,73	4,34	3,128	,046*
	Anne	24	10,89	5,83		
	Aile Üyeleri	9	13,50	6,00		
Babaya Bağlanma	Anne ve Baba	220	53,00	10,70	5,338	,005*
	Anne	24	48,11	16,44		
	Aile Üyeleri	9	41,63	11,11		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

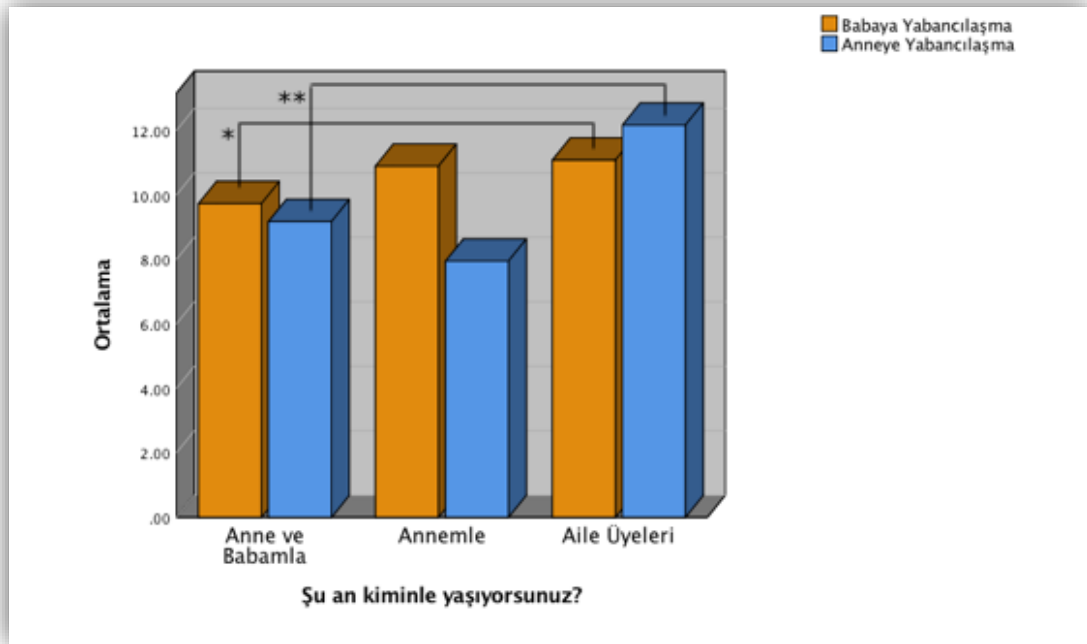
Ergenlerin çalışmanın yapıldığı tarihte kiminle yaşadıkları değişkeni ile ebeveyne bağlanma alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 12'de yer almaktadır. Ergenlerin çalışmanın yapıldığı tarihte kiminle yaşadığı değişkeni ile ebeveyne bağlanma ölçeği alt puanları arasında farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Çalışmanın yapıldığı tarihinde ergen bireylerin

yaşadığı kişi farklı olan ergen gruplar arasında anneye yabancılaşma ($p<0,05$ =fark var, $p=0,042$), babaya güven ($p<0,05$ =fark var, $p=0,035$), baba ile iletişim ($p<0,05$ =fark var, $p=0,040$), babaya yabancılaşma ($p<0,05$ =fark var, $p=0,0,46$) ve babaya bağlanma ($p<0,05$ =fark var, $p=0,005$) puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Ergenlerin araştırmanın yapıldığı tarihte kiminle yaşadığı ile ebeveyne bağlanma alt ölçek puanları karşılaştırıldığında aile üyeleriyle birlikte yaşayan ergenlerin anne ve babasıyla birlikte yaşayan ergenlere göre anneye yabancılaşma alt ölçek puanının daha fazla çıktığı gözlenmiştir. Ayrıca ailesiyle birlikte yaşayan ergenlerin babaya güven, baba ile iletişim ve babaya bağlanmalarının daha fazla olduğu bulunmuştur. Aile üyeleriyle birlikte yaşayan ergenlerin, anneye ve anne-baba ile yaşayan ergenlere göre babaya yabancılaşma puanı daha fazla çıkmıştır.

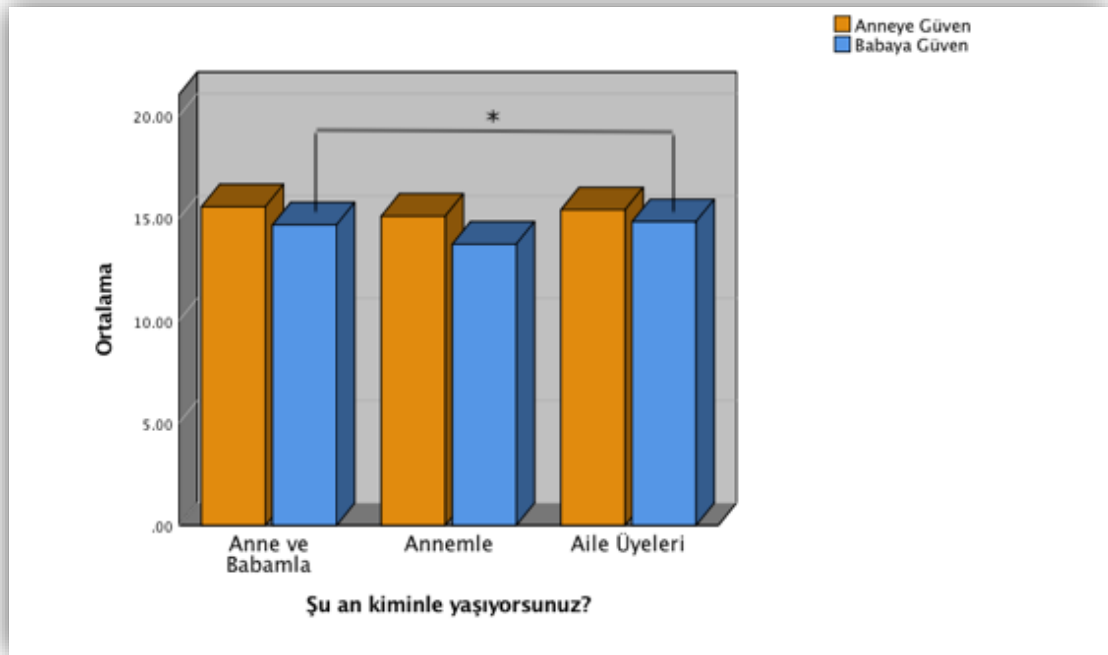
Çalışmada yer alan ergenler, aile içi çatışmalar, ekonomik nedenler, anne veya babanın kaybı, anne veya babanın iş durumu, istismar, şiddet, eğitim vb. nedenlerle aile üyeleriyle birlikte yaşıyor olabilirler. Aile üyeleriyle birlikte yaşama literatüre göre olumlu sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Ergen bireyin sürekli olarak bir sıkıntıya maruz kalmasındansa aileden bir üyenin yanına yerleşmesi onun psikolojik gelişimi için olumlu bir adımdır (Çok, 2013). Çalışmadan elde edilen verilere bakıldığında aile üyeleriyle yaşayan ergenlerde anne ve babaya bağlanmanın daha az olduğu gözlenmiştir. Bu durum bakım veren kişinin yokluğu neticesinde ortaya çıkmıştır. Yapılan bir çalışma aile üyelerinden herhangi birisiyle büyüyen bir ergenin üvey anne ve babalarıyla büyüyen ergenlere göre daha iyi geliştiğini ortaya koymuştur (Barbarin ve Soler, 1993). Benzeri çalışmalar geniş ailedeki bağların önemini ortaya koymaktadır.

Ülkemiz açısından değerlendirildiğinde özellikle kırsal bölgelerdeki geniş ailelerin varlığı birçok çocuk için kurtarıcı olmaktadır. Sabit olan geniş bir aileden ayrılan anne ya da babanın kaybı diğer aile üyeleriyle telafi edilmektedir.

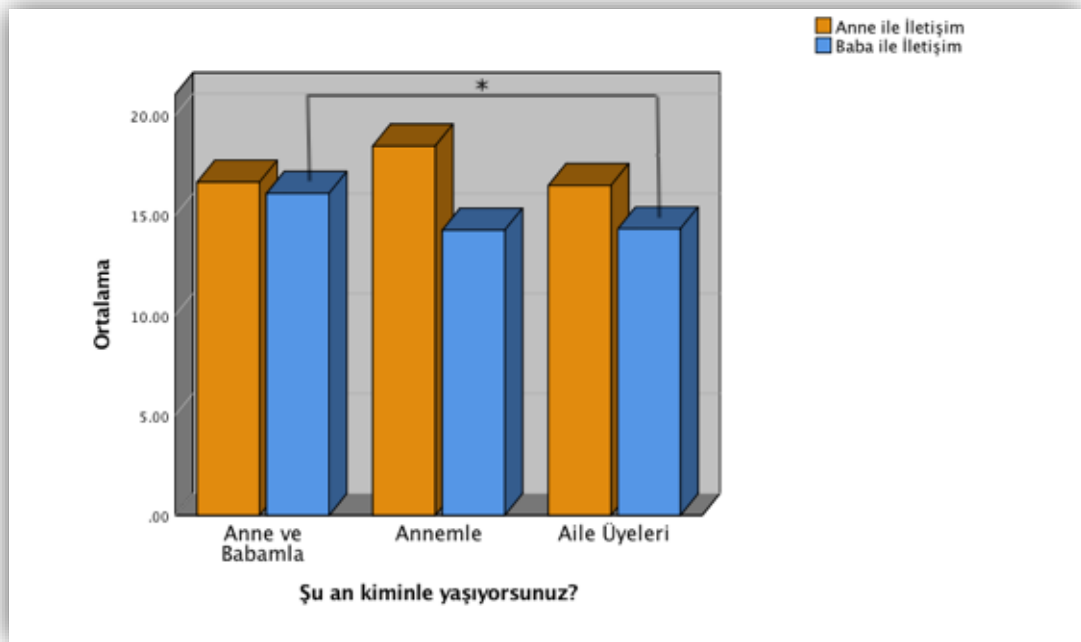
Şekil 17. Ergenlerin Araştırma Tarihinde Yaşadıkları Kişi ile Anne ve Babaya Yabancılaşma Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki

Ergenlerin araştırma tarihinde yaşadıkları kişi değişkeni ile ebeveyne bağlanma envanteri alt ölçek puanlarından olan anneye yabancılaşma ve babaya yabancılaşma istatistiklerine ait bulgular Şekil 17’de yer almaktadır. Ergenlerin yaşadıkları kişi değişkenine göre ebeveyne bağlanma alt ölçek puanlarından olan anneye yabancılaşma ve babaya yabancılaşmanın hangi düzeyden kaynaklandığını belirlemek için Post-Hoc Tukey Testi yapılmıştır. İkili karşılaştırma için yapılan Post-Hoc Tukey Testine göre çalışmanın yapıldığı tarihte aile üyeleriyle birlikte yaşayan ergenler ile annesi ve anne-babasıyla birlikte yaşayan ergenler arasında fark olduğu gözlenmiştir. Aile üyeleri ile birlikte yaşayan ergenlerde anneye yabancılaşma puanının daha fazla olduğu bulunmuştur. Ayrıca annesi ile birlikte yaşayan ergen bireylerde anneye yabancılaşma alt ölçek puanının az olduğu gözlenmişken aile üyeleriyle birlikte yaşayan ergen bireylerde anneye yabancılaşma alt puanının daha fazla olduğu gözlenmiştir.

Şekil 18. Ergenlerin Araştırma Tarihinde Yaşadıkları Kişi ile Anne ve Babaya Güven Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki

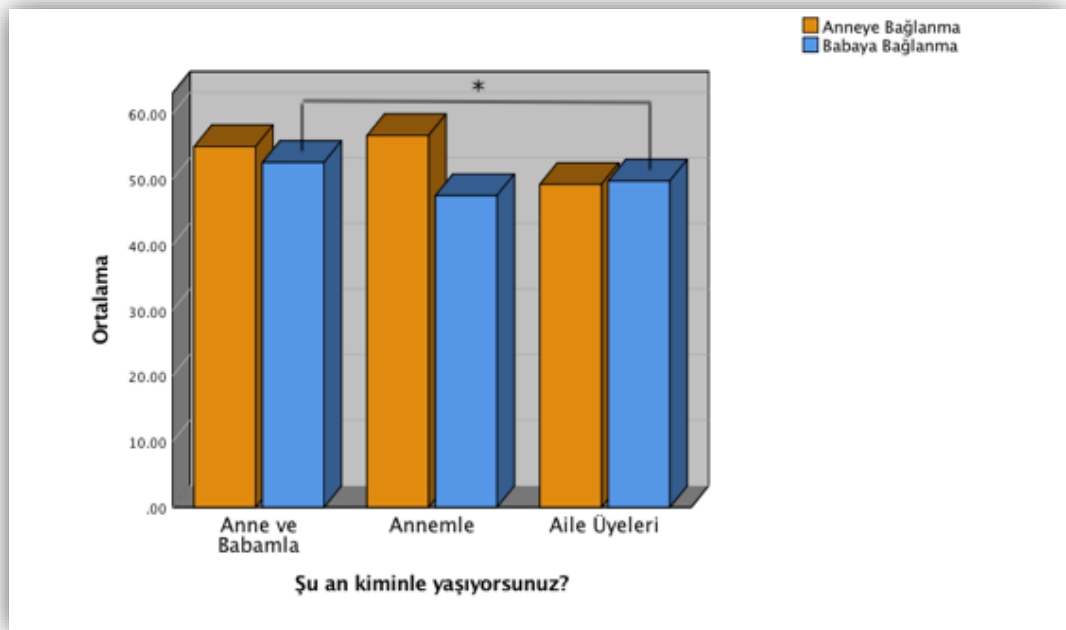
Ergenlerin araştırma tarihinde yaşadığı kişi değişkeni ile ebeveyne bağlanma envanteri alt ölçek puanlarından olan anneye güven ve babaya güven istatistiklerine ait bilgiler Şekil 18’de yer almaktadır. Ergenlerin yaşadıkları kişi değişkenine göre ebeveyne bağlanma alt ölçek puanlarından olan anneye güven ve babaya güven puanlarının hangi düzeyden kaynaklandığını belirlemek için Post-Hoc Tukey Testi yapılmıştır. İkili karşılaştırma için yapılan Post-Hoc Tukey Testine göre araştırmanın yapıldığı tarihte anne ve babasıyla yaşayan ergenler ile aile üyeleriyle birlikte yaşayan ergenler arasında fark olduğu gözlenmiştir. Anne ve babasıyla birlikte yaşayan ergenlerde babaya güven alt ölçek puanının daha fazla olduğu bulunmuştur.

Şekil 19. Ergenlerin Araştırma Tarihinde Yaşadıkları Kişi ile Anne ve Baba ile İletişim Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki

Ergenlerin araştırma tarihinde yaşadığı kişi değişkeni ile ebeveyne bağlanma envanteri alt ölçek puanlarından olan anne ile iletişim ve baba ile iletişim istatistiklerine ait bilgiler Şekil 19'da yer almaktadır. Ergenlerin yaşadıkları kişi değişkenine göre ebeveyne bağlanma alt ölçek puanlarından olan anne ile iletişim ve baba ile iletişim puanlarının hangi düzeyden kaynaklandığını belirlemek için Post-Hoc Tukey Testi yapılmıştır. İkili karşılaştırma için yapılan Post-Hoc Tukey Testine göre araştırma tarihinde anne ve babasıyla yaşayan ergenler ile aile üyeleriyle birlikte yaşayan ergenler arasında fark olduğu gözlenmiştir. Anne ve babasıyla birlikte yaşayan ergenlerde baba ile iletişim alt ölçek puanının daha fazla olduğu bulunmuştur. Annesi ile birlikte yaşayan ergenlerde ise baba ile iletişim alt ölçek puanının az olduğu gözlenmiştir.

Ülkemizde genellikle tek ebeveynli ailelerde kadının daha aktif bir konumda olduğunu görmekteyiz. Baba eğer aile içerisindeyse ve çocukların bakımını eşyle paylaşıyorsa çocuklarla iletişimi de o yönde daha fazla olmaktadır. Aktif bakım veren kişi hanede anneyse ve baba genellikle hane dışındaysa bu durum da ailedeki çocuklarla iletişimine ket vuracaktır.

Şekil 20. Ergenlerin Araştırma Tarihinde Yaşadıkları Kişi ile Anne ve Babaya Bağlanma Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki

Ergenlerin ebeveyne bağlanma envanteri alt ölçek puanlarından olan anneye ve babaya bağlanma istatistiklerine ait bilgiler Şekil 20’de yer almaktadır. Ergenlerin yaşadıkları kişi değişkenine göre ebeveyne bağlanma alt ölçek puanlarından olan anneye bağlanma ve babaya bağlanma puanlarının hangi düzeyden kaynaklandığını belirlemek için Post-Hoc Tukey Testi yapılmıştır. İkili karşılaştırma için yapılan Post-Hoc Tukey Testine göre araştırmanın yapıldığı tarihte anne ve babasıyla birlikte yaşayan ergenler ile aile üyeleriyle birlikte yaşayan ergenler arasında fark olduğu gözlenmiştir. Anne ve babasıyla birlikte yaşayan ergenlerde babaya bağlanma alt ölçek puanının daha fazla olduğu bulunmuştur.

Çizelge 13. Ergenlerin Kardeş Sayısı Değişkeni ile Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Kardeş Sayısı		n	Ortalama	ss	f	p
Anneye Güven	Tek Çocuk	10	17,20	1,81	1,353	,258
	1- 2	127	15,50	3,62		
	3- 4	105	15,56	3,55		
	5+	11	14,09	3,44		
Anne ile İletişim	Tek Çocuk	10	16,50	5,58	,023	,995
	1- 2	127	16,92	5,14		
	3- 4	105	16,83	5,08		
	5+	11	16,90	5,20		
Anneye Yabancılaşma	Tek Çocuk	10	9,30	2,71	1,049	,372
	1- 2	127	8,82	4,19		
	3- 4	105	9,62	4,20		
	5+	11	10,45	3,75		
Anneye Bağlanma	Tek Çocuk	10	56,20	7,20	,642	,589
	1- 2	127	55,42	9,31		
	3- 4	105	54,42	9,29		
	5+	11	52,00	11,47		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin kardeş sayısı değişkeni ile ebeveyne bağlanma (anne formu) alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 13'te verilmiştir. Ergenlerin kardeş sayısı değişkeni ile ebeveyne bağlanma envanteri (anne formu) alt puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Kardeş sayısı farklı olan gruplar arasında ebeveyne bağlanma ve alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05=fark yok). Alt ölçek puan ortalamalarına bakıldığında tek çocuk olan ergenlerin anneye güven ortalamalarının (17,20±1,81), beş ve daha fazla kardeşe sahip olan ergenlerin anneye güven ortalamalarından (14,09±3,44) daha fazla olduğunu görmekteyiz. Kardeş sayısının artmasına bağlı olarak anneye olan güvenin azaldığını söyleyebiliriz. Anneye yabancılaşma ortalamalarına bakıldığında tek çocuk olan ergenlerde azken (9,30±2,71), beş ve üzerinde kardeşe sahip olan ergenlerde daha fazla (10,45±3,75) çıkmıştır. Kardeş

sayısının artmasına bağlı olarak anneye yabancılaşmanın arttığı söylenebilir. Anne ile iletişim ortalamaları incelendiğinde tek çocuk olan ergenlerde (16,50±5,58) anne ile iletişim ortalama puanları azken, beş ve üzerinde kardeşe sahip olan ergenlerde anne ile iletişim ortalamalarının daha fazla (16,90±5,20) olduğu görülmüştür.

Kardeş sayısının artmasına bağlı olarak anne ile iletişimin artması büyük kardeşlerin küçük kardeşlerinin bakımını üstlenmeleri ve bu esnada anne ile daha fazla etkileşimde kalmaları olarak düşünülebilir. Anne ile bağlanma puan ortalamaları incelendiğinde (56,20±7,20) tek çocuk olan ergenlerin anneye daha fazla bağlandıkları, beş ve üzerinde kardeşi olan ergenlerin ise (52,00±11,47) daha az bağlandıkları söylenebilir. İstatistiksel olarak anlamlı bir fark çıkmasa da ortalamalar incelendiğinde kardeş sayısının artmasına bağlı olarak anneye bağlanmanın azaldığını söylenebilir.

Son yirmi beş yılda gerçekleşen ergen ailelerine yönelik çalışmalar, anne baba ve ergen ilişkisinin ötesine geçerek aile sistemini, geniş aile düzenini ve kardeşler hakkındaki incelemeleri de ele almaya başlamıştır (Rueter ve Conger, 1994). Kardeşlerin sayıca çokluğu anne ve babaya bağlanma düzeyini etkiler mi? Ya da Anne ve babalar daha çok çocuğa sahip olduklarında her bir çocuklarına aynı düzeyde mi bağlanırlar? soruları genellikle bağlanma çalışmalarında kardeş sayısı değişkenine göre sıkça sorulan sorulardır. Sumbas ve Sezer (2017), ergenlerde anneye güvenli bağlanma ile kardeş sayısı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında anlamlı bir fark bulamamışlardır. Yapılan çalışmalar anne baba ve ergen ilişkisinin kalitesinin yanı sıra ergen kardeş ilişkisinin kalitesinin de ergenlerin akranlarıyla olan ilişkilerini etkilediğini göstermektedir (Reese- Weber, 2000). Ergenlerin kardeşleriyle kurdukları kaliteli ilişkiler aslında bu dönemde ebeveyninden uzaklaşmaya başlayan ergeni, aile de tutmaya devam eder. Ergen birey bu süreçte kardeşlerinden gördüğü destekle daha kaliteli akran ilişkileri geliştirebilir. Literatürdeki bulgular incelendiğinde bu çalışma, ergenlerin kardeş sayıları ile bağlanma arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı yönündeki bulgularla tutarlılık göstermektedir.

Çizelge 14. Ergenlerin Kardeş Sayısı Değişkeni İle Ebeveyne Bağlanma (Baba Formu) Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Kardeş Sayısı		n	Ortalama	ss	f	p
Babaya Güven	Tek Çocuk	10	14,60	3,37	,394	,757
	1- 2	127	14,55	3,1186		
	3- 4	105	14,80	4,28		
	5+	11	13,45	3,75		
Baba ile İletişim	Tek Çocuk	10	16,40	5,85	,481	,696
	1- 2	127	15,92	5,37		
	3- 4	105	15,97	5,42		
	5+	11	14,00	6,03		
Babaya Yabancılaşma	Tek Çocuk	10	9,30	1,76	1,633	,182
	1- 2	127	9,46	4,44		
	3- 4	105	10,17	4,83		
	5+	11	12,36	4,17		
Babaya Bağlanma	Tek Çocuk	10	53,70	5,49	1,467	,224
	1- 2	127	52,55	11,42		
	3- 4	105	52,03	10,93		
	5+	11	45,45	11,32		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin kardeş sayısı değişkeni ile ebeveyne bağlanma (baba formu) alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 14'de yer almaktadır. Ergenlerin kardeş sayısı değişkeni ile ebeveyne bağlanma (baba formu) alt ölçek puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Kardeş sayısı farklı olan gruplar arasında ebeveyne bağlanma alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05=fark yok). Kardeş sayısına ilişkin bağlanma alt ölçek puan ortalamaları incelendiğinde baba ile iletişimde tek çocukların puan ortalamalarının (16,40±5,85) diğer kardeşi olan ergenlere göre daha fazla olduğu gözlenmiştir. Aynı zamanda yine tek çocukların babaya bağlanma puanlarının da (53,70±5,49) kardeşi bir ve üzerinde olan ergenlere göre daha fazla olduğu görülmüştür.

Baba ile iletişimin ve baba ile bağlanmanın tek çocuklarda daha fazla olmasının nedeni babanın bir bağlanma ve bakım veren figürü olarak ilgisinin daha fazla olmasından kaynaklı olabilir. İlgili literatür incelendiğinde Onur (2006), kardeş sayısı değişkeni ile ebeveyne bağlanma arasındaki ilişkiye baktığı çalışmasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulamamıştır. Çalışmanın bulguları kardeş sayısının bağlanma ile ilişkisi olmadığı yönündeki literatür bulgularını destekler niteliktedir.

Çizelge 15. Ergenlere 0-1 Yaş Aralığında Bakım Veren Kişi Değişkeni İle Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

0-1 Yaş Arasında Bakım Veren Kişi		n	Ortalama	ss	f	p
Anneye Güven	Anne	135	19,93	3,77	,093	,911
	Anne- Baba	102	20,11	3,99		
	Aile Üyeleri	16	19,75	4,88		
Anne ile İletişim	Anne	135	17,22	5,05	,904	,406
	Anne- Baba	102	16,59	5,25		
	Aile Üyeleri	16	15,69	4,71		
Anneye Yabancılaşma	Anne	135	9,28	4,34	,036	,964
	Anne- Baba	102	9,18	3,66		
	Aile Üyeleri	16	9,44	5,35		
Anneye Bağlanma	Anne	135	55,87	9,25	,267	,766
	Anne- Baba	102	55,52	10,44		
	Aile Üyeleri	16	54,00	10,05		
Babaya Güven	Anne	135	17,98	4,52	2,803	,063
	Anne- Baba	102	19,25	4,51		
	Aile Büyükleri	16	17,19	5,60		
Baba ile İletişim	Anne	135	16,11	5,68	,274	,761
	Anne- Baba	102	15,64	4,91		
	Aile Üyeleri	16	15,44	6,49		
Babaya Yabancılaşma	Anne	135	10,37	4,81	2,534	,081
	Anne- Baba	102	9,10	4,01		
	Aile Üyeleri	16	10,75	5,11		
Babaya Bağlanma	Anne	135	51,73	11,58	1,346	,262
	Anne- Baba	102	53,79	10,90		
	Aile Üyeleri	16	49,88	13,48		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlere 0-1 yaş aralığında bakım veren kişi değişkeni ile ebeveyne bağlanma alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 15'de yer almaktadır. Ergenlerin 0-1 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile ebeveyne bağlanma envanteri alt ölçek puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. 0-1 yaş arasında bakım veren kişi farklı olan ergen gruplar arasında ebeveyne bağlanma ve alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok). 0-1 yaş arasında ergenlere bakım veren kişilerin ortalama puanları incelendiğinde annesinin bakım verdiği ergenlerin anneye daha çok bağlandıkları ($55,87\pm9,25$) gözlenmiştir. Ayrıca annesinin bu dönemde bakım verdiği ergenlerin anne ile iletişimlerinin ($17,22\pm5,05$) de fazla olduğu bulunmuştur. 0-1 yaş arasında kendisine anne ve babasının birlikte bakım verdiği ergenlerde, babaya bağlanma ($53,79\pm10,90$), baba ile iletişim ($15,64\pm4,91$) ile anne ($20,11\pm2,99$) ve babaya güven ($19,25\pm4,51$) puanlarının da yüksek olduğu gözlenmiştir.

Puan ortalamalarına göre baba figürü anne ile birlikte düşünüldüğünde ön plana çıkmaktadır. Annesiyle kuvvetli bağlar geliştiren çocukların sıcak bir aile içerisinde babalarına da bağlandıklarını söyleyebiliriz. Onur (2006), ergenlerin 0-2 yaş aralığında kimin bakımında olduğu değişkenine göre bağlanma stillerini incelediği çalışmasında anlamlı bir farklılık bulamamıştır. Literatürdeki bulgular incelendiğinde bu çalışma 0-1 yaş arasında bakım veren kişi değişkenine göre bağlanma puanlarında farklılığın olmadığı yönündeki bulguları destekler niteliktedir.

Çizelge 16. Ergenlere 1-2 Yaş Aralığında Bakım Veren Kişi Değişkeni İle Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

1-2 Yaş Arasında Bakım Veren Kişi		n	Ortalama	ss	f	p
Anneye Güven	Anne	138	19,97	3,62	,783	,458
	Anne- Baba	101	20,14	4,00		
	Aile Üyeleri	14	18,69	6,07		
Anne ile İletişim	Anne	138	17,25	4,86	2,172	,116
	Anne- Baba	101	16,61	5,27		
	Aile Üyeleri	14	14,31	5,84		
Anneye Yabancılaşma	Anne	138	9,14	4,26	,839	,433
	Anne- Baba	101	9,23	3,64		
	Aile Üyeleri	14	10,69	6,26		
Anneye Bağlanma	Anne	138	56,09	8,70	2,102	,124
	Anne- Baba	101	55,52	10,49		
	Aile Üyeleri	14	50,31	13,37		
Babaya Güven	Anne	136	17,99	4,49	2,905	,057
	Anne- Baba	104	19,28	4,53		
	Aile Üyeleri	13	17,00	6,01		
Baba ile İletişim	Anne	136	16,15	5,62	,725	,485
	Anne- Baba	104	15,67	4,92		
	Aile Üyeleri	13	14,38	7,11		
Babaya Yabancılaşma	Anne	136	10,26	4,76	2,136	,120
	Anne- Baba	104	9,15	3,99		
	Aile Üyeleri	13	11,00	5,63		
Babaya Bağlanma	Anne	136	51,88	11,42	1,666	,191
	Anne- Baba	104	53,80	10,95		
	Aile Üyeleri	13	48,38	15,01		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlere 1-2 yaş aralığında bakım veren kişi değişkeni ile ebeveyne bağlanma alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 16'da yer almaktadır. Ergenlerin 1-2 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile ebeveyne bağlanma alt ölçek puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. 1-2 yaş arasında bakım veren kişisi farklı olan ergen grupları arasında ebeveyne bağlanma alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok). 1-2 yaş arasında bakım veren kişi değişkenine göre ortalama puanlar incelendiğinde annenin bakım verdiği ergenlerin anneye bağlanma puanlarının ($56,09\pm 8,70$) yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca annenin bakım verdiği ergenlerin baba ile iletişim puanlarının ($16,15\pm 5,62$) da yüksek olduğu görülmüştür. Babaya bağlanma puan ortalamaları ($53,80\pm 10,95$) en fazla anne ve babasının birlikte bakım sağladığı ergenlerdedir. Aile üyelerinin bakım verdiği ergenlerde anneye yabancılaşma ($10,69\pm 6,26$) ve babaya yabancılaşma ($11,00\pm 5,63$) puanlarının da fazla olduğu gözlenmiştir.

Aile üyelerinin bakım verdiği ergenlerde anne ve babaya yabancılaşma onlarla birlikte bağ kuramadığı için olabilir. Bağlanma için 0-2 yaşın önemli olduğu bilinmekle birlikte bu dönemde sadece anne ve baba figürüyle değil diğer aile üyeleri, öğretmenler, bakım veren personeller vb. kişilerle de bağ kurulabildiği bilinmektedir (Koçak ve Karasu, 2016). İlgili literatür incelendiğinde Sumbas ve Sezer (2017), ergenlerin 0 ile 6 yaş arasında anneleri ya da başkaları tarafından bakılıp bakılmamalarına göre anne ve babaya güvenli bağlanma ilişkisini ele aldıkları çalışmalarında anlamlı bir fark bulamamışlardır.

Çizelge 17. Ergenlere 2-5 Yaş Aralığında Bakım Veren Kişi Değişkeni İle Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

2-5 Yaş Arasında Bakım Veren Kişi	n	Ortalama	ss	f	p	
Anneye Güven	Anne	140	19,99	3,59	,928	,397
	Anne- Baba	100	20,13	4,01		
	Aile Üyeleri	13	18,50	6,29		
Anne ile İletişim	Anne	140	17,24	4,84	1,622	,200
	Anne- Baba	100	16,54	5,25		
	Aile Üyeleri	13	14,75	6,59		
Anneye Yabancılaşma	Anne	140	9,12	4,23	1,140	,321
	Anne- Baba	100	9,23	3,66		
	Aile Üyeleri	13	11,00	6,45		
Anneye Bağlanma	Anne	140	56,11	8,65	2,020	,135
	Anne- Baba	100	55,44	10,51		
	Aile Üyeleri	13	50,25	14,16		
Babaya Güven	Anne	140	18,00	4,47	2,689	,070
	Anne- Baba	100	19,26	4,55		
	Aile Üyeleri	13	17,08	6,27		
Baba ile İletişim	Anne	140	16,14	5,61	,450	,638
	Anne- Baba	100	15,59	4,87		
	Aile Üyeleri	13	15,00	7,70		
Babaya Yabancılaşma	Anne	140	10,23	4,73	2,215	,111
	Anne- Baba	100	9,15	4,01		
	Aile Üyeleri	13	11,25	5,80		
Babaya Bağlanma	Anne	140	51,91	11,36	1,322	,268
	Anne- Baba	100	53,69	10,96		
	Aile Üyeleri	13	48,83	15,98		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlere 2-5 yaş aralığında bakım veren kişi değişkeni ile ebeveyne bağlanma alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 17’de yer almaktadır. Ergenlerin 2-5 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile ebeveyne bağlanma alt ölçek puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. 2-5 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında ebeveyne bağlanma alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05=fark yok). Ergenlere 1-2 yaş arasında bakım veren kişi değişkenine göre puan ortalamaları karşılaştırıldığında anne bakım veren kişisinde %0,7 oranda artış olduğu gözlenmiştir. Ergenlere 2-5 yaş arasında bakım veren kişi değişkenine göre ortalama puanlar incelendiğinde, 2-5 yaş arasında annenin bakım verdiği ergenlerin anneye daha fazla bağlandığı (56,11±8,65) görülmüştür. Anne ve babanın birlikte bakım verdiği ergenlerin ise babaya bağlanma (53,69±10,96) ve babaya güven (19,26±4,55) puan ortalamalarının daha fazla olduğu gözlenmiştir. Puan ortalamaları incelendiğinde

aile ortamını sıcak olarak algılayan ve anne babasının birlikte bakım verdiğini ifade eden ergenlerde bağlanmanın da olumlu yönde geliştiği söylenebilir.

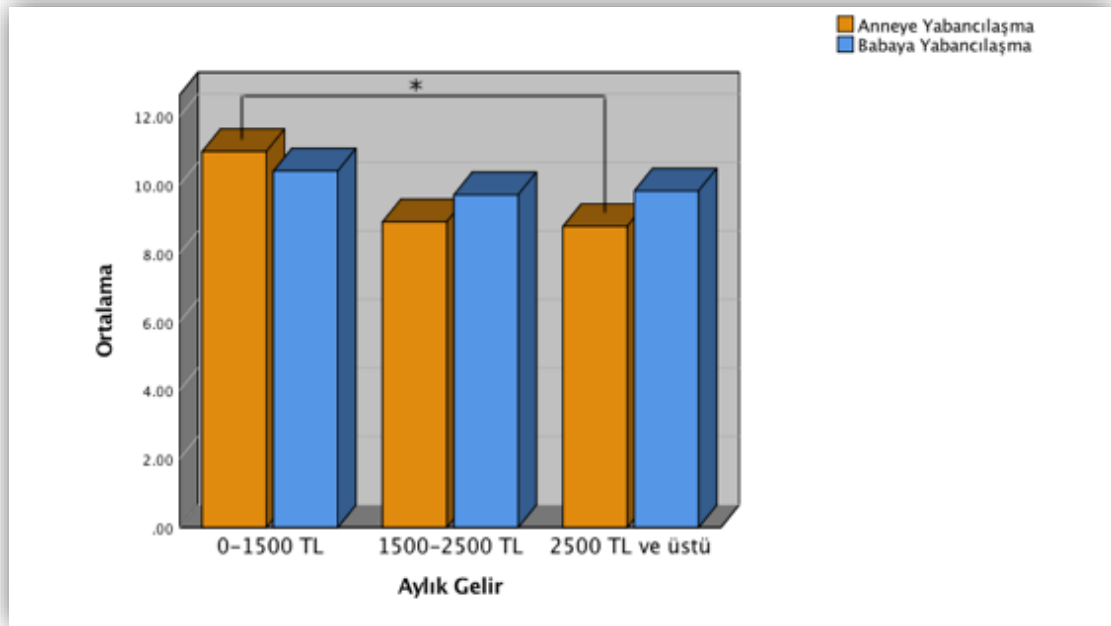
Çizelge 18. Ergenlerin Ailelerinin Gelir Düzeyi Değişkeni İle Ebeveyne Bağlanma Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Ailenin Aylık Geliri		n	Ortalama	ss	f	p
Anneye Güven	0-1500TL	48	15.08	4.15	,989	,373
	1500-2500 TL	90	15.35	3.35		
	2500TL ve Üstü	115	15.86	3.41		
Anne ile İletişim	0-1500 TL	48	17.22	5.42	1,242	,290
	1500-2500 TL	90	16.18	5.52		
	2500 TL ve Üstü	115	17.25	4.59		
Anneye Yabancılaşma	0-1500 TL	48	11.02	5.10	5,677	,004**
	1500-2500 TL	90	8.92	3.54		
	2500 TL ve Üstü	115	8.76	3.94		
Anneye Bağlanma	0-1500 TL	48	52.04	10.10	3,010	,051
	1500-2500 TL	90	55.11	9.35		
	2500 TL ve Üstü	115	55.91	8.76		
Babaya Güven	0-1500 TL	44	14.68	4.01	.259	.772
	1500-2500 TL	90	14.37	3.98		
	2500TL ve Üstü	114	14.78	4.06		
Baba ile İletişim	0-1500 TL	44	16.13	5.59	2.140	.120
	1500-2500 TL	90	14.95	5.67		
	2500TL ve Üstü	114	16.50	5.09		
Babaya Yabancılaşma	0-1500 TL	44	10.40	4.92	.365	.695
	1500-2500 TL	90	9.71	4.08		
	2500TL ve Üstü	114	9.82	4.78		
Babaya Bağlanma	0-1500 TL	44	51.22	10.21	.940	.392
	1500-2500 TL	90	51.15	11.12		
	2500 TL ve Üstü	114	53.11	11.36		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin ailelerinin gelir düzeyi değişkeni ile ebeveyne bağlanma alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgulara ait bilgiler Çizelge 18'de yer almaktadır. Ergenlerin ailelerinin gelir düzeyi değişkeni ile ebeveyne bağlanma alt ölçek puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Ailenin gelir düzeyi farklı olan ergen gruplar arasında ebeveyne bağlanma puanı ve anneye yabancılaşma alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur ($p < 0,05$ =fark var, $p = 0,004$). Babaya yabancılaşma alt ölçek puanlarına baktığımızda gelir seviyesinin düşmesine bağlı olarak babaya yabancılaşmanın arttığı ($10,40 \pm 4,92$) gözlenmiştir. Yapılan çalışmalar özellikle erkek ergenler için ailenin gelirinde yaşanan sıkıntılardan dolayı daha çok babayla çatışma yaşadıklarını göstermektedir (Akt. Çok, 2013 s.182; Flanagan, 1990). Babaları işten çıkarılmış ergenler onlara saygılarını yitirebilirler ve baba otoritesine meydan okuma davranışları geliştirebilirler. Ailenin bozulan işlevi sorumsuzlukları beraberinde getirerek sorunlu davranışların ortaya çıkmasına neden olabilir.

Ergenlerin ailelerindeki gelir durumuna ilişkin değişiklikler ergenler üzerinde özgüven kaybı, duygusal gerilim, okulda ve kişilerarası ilişkilerde sorun ve suçta yatkınlık gibi zorlukların yaşanmasına neden olmaktadır (Barrera vd., 2002). Ekonomik zorluklar yaşayan ailelerin, ailenin gelirinin düşmesi, sabit olmayan iş, borçlar ve gelir kaybı gibi durumlarla ailede ekonomik bir baskı yaratabilir. Ailedeki ekonomik durumun anne ve babanın iç dünyasına yansımaları onlarda da depresif bir ruh hali yaratarak evlilik çatışması, zayıf anababalık ve ergen zorluklarını beraberinde getirebilir (Conger vd., 1993).

Şekil 21. Ergenlerin Ailelerinin Aylık Gelirleri ile Anne ve Babaya Yabancılaşma Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki

Ergenlerin ailelerinin aylık gelir değişkeni ile ebeveyne bağlanma envanteri alt ölçek puanlarından olan anneye ve babaya yabancılaşma istatistiklerine ait bilgiler Şekil 21’de yer almaktadır. Ergenlerin ailelerinin gelir düzeyi değişkenine göre ebeveyne bağlanma alt ölçek puanlarından olan anneye yabancılaşma ve babaya yabancılaşma puanlarının hangi düzeyden kaynaklandığını belirlemek için Post-Hoc Tukey Testi yapılmıştır. İkili karşılaştırma için yapılan Post-Hoc Tukey Testine göre gelir düzeyi düştükçe anneye yabancılaşmanın da arttığı gözlenmiştir. Gelir düzeyinin düşmesine bağlı olarak ergenlerin anneye yabancılaşmalarının nedeni annenin depresif ruh hali ile birlikte zayıf analık ilişkilerinden kaynaklanıyor olabilir.

3.2.3. Empatik Eğilim Ölçeği İstatistikleri

Çizelge 19. Empatik Eğilim Ölçeği Güvenirlik İstatistikleri

	n	Min	Maks	Ort	ss	Çarpıklık	Basıklık	Cronbach's Alpha
Empatik Eğilim Ölçeği	253	44,00	90,00	64,89	8,62	-,030	-,304	,514

p* $<0,05$; p** $<0,01$ =ilişki var; p $>0,05$ =ilişki yok

Empatik eğilim ölçeği puanlarının ortalaması $64,89 \pm 8,62$; güvenirlilik katsayısı ,514'tür. Buna göre ölçeğin güvenirliliği düşük bulunmuştur. Ölçek puanlarından elde edilen çarpıklık ve basıklık değerleri +3 ile -3 arasında olduğundan normal kabul edilmiş ve analizlerde parametrik olan test teknikleri kullanılmıştır.

3.2.4. Ergenlerin Sosyo-Demografik Verileri İle Empatik Eğilim Ölçeği İstatistikleri Arasındaki İlişkiler

Çizelge 20. Ergenlerin Cinsiyet Değişkeni ile Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (T-Testi)

Cinsiyet		n	Ortalama	ss	t	p
Empatik Eğilim Ölçeği	Kız	50	64,10	9,37	-,719	,473
	Erkek	203	65,08	8,44		

*p $<0,05$ = fark var; p $>0,05$ =fark yok

Ergenlerin cinsiyet değişkeni ile empatik eğilim ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgulara ait bilgiler Çizelge 20'de yer almaktadır. Ergenlerin cinsiyet değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı T-Testi ile analiz edilmiştir. Kız ile erkek ergenler arasında empatik eğilim ölçeği açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p $>0,05$ =fark yok). Ortalamalara bakıldığında erkeklerin ($65,08 \pm 8,44$) kızlardan ($64,10 \pm 9,37$) daha fazla puan aldıkları görülmüştür. Erkeklerin örneklem içindeki sayıca fazlalığı bu duruma neden olmuş olabilir.

Araştırmada lise öğrencilerinin cinsiyetleri ile empatik eğilim ölçeği puanları karşılaştırıldığında empatik eğilim ortalamasının erkek ergenlerde kız ergenlere göre daha yüksek olduğu görülmekle birlikte bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı değildir. Erkek ergenlerde ortalamanın yüksek çıkması sayıca kızlardan daha fazla oldukları için olabilir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde Garaigordobil (2009), erken ergenlik döneminde kız ergenler ve erkek ergenleri cinsiyet açısından incelemiş ve empatik eğilim açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğunu bulmuştur. Kız ve erkek ergenlerin empati düzeylerinin yetiştirilme farklılıklarından kaynaklandığı belirtmiştir.

Çizelge 21. Ergenlerin Yaş Değişkeni ile Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Yaş		n	Ortalama	ss	f	p
Empatik Eğilim	13-14	26	62,26	9,40	,812	,445
	15-17	197	63,75	10,11		
	18+	30	65,83	14,58		

* $p < 0,05$ = fark var; $p > 0,05$ =fark yok

Ergenlerin yaş değişkeni ile empatik eğilim ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 21’de yer almaktadır. Ergenlerin yaş değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Yaş değişkenine göre empatik eğilim açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p > 0,05$ =fark yok). Ortalamalara bakıldığında 18 yaş ve üstü olan ergenlerde ($65,83 \pm 14,58$) empatik eğilimin daha fazla olduğu görülmektedir.

Ergenlerin yaşları ile empatik eğilim ölçeği ortalama puanları karşılaştırıldığında 13 yaş ($62,26 \pm 9,40$) ve 18 yaş ($65,83 \pm 14,58$) üstü arasında yaşın artmasına bağlı olarak empatik eğilimin de arttığı görülmektedir. Literatür incelendiğinde empatinin ergenlerde yaşa bağlı olarak gelişimiyle ilgili birden çok kaynağın bulunduğu görülmektedir. Graaff vd. (2018) ergenlerde empatinin gelişimde cinsiyet ve yaş faktörünü incelediği çalışmasında erkek ergenlerde 14 yaşına kadar empati gelişiminin sabit kaldığını ve 14-17 yaş arasında hızlı bir gelişim

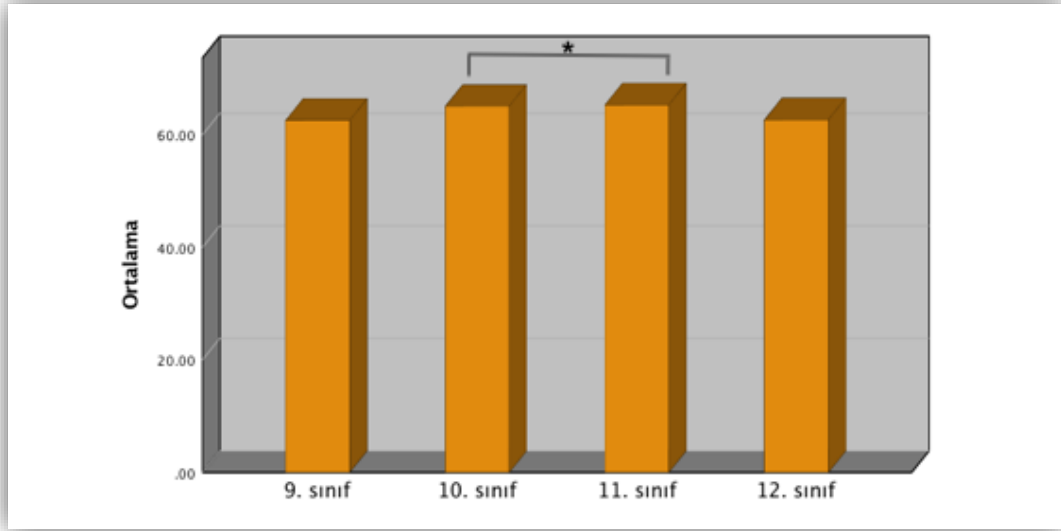
gösterdiğini bulmuştur. Kız ergenlerde de empatinin gelişiminin 16 yaşına kadar arttığı ve sonra azaldığını gözlemiştir. Yapılan çalışmalar ergenlerde empati gelişiminin önceden kazanılan sosyal davranışlarla ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu çalışmanın diğer bir değişkeni olan sınıf düzeyi ile empati verileri incelendiğinde 10. sınıfa devam eden ergen bireylerin 11. sınıfa devam eden ergen bireylerden daha empatik olduğu görülmüştür. Bu çalışmadaki sonuçlar yaşa bağlı olarak empatinin gelişmediği yönündeki bulgularla tutarlıdır.

Çizelge 22. Ergenlerin Sınıf Düzeyi Değişkeni İle Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Sınıf		n	Ortalama	ss	f	p
Empatik Eğilim Ölçeği	9. sınıf	78	64,99	7,86	4,076	,008*
	10. sınıf	71	67,31	8,52		
	11. sınıf	50	61,92	9,57		
	12. sınıf	54	64,30	8,15		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin sınıf düzeyi değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 22'de yer almaktadır. Ergenlerin sınıf düzeyi değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Sınıfı farklı olan ergen grupları arasında empatik eğilim açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (p<0,05=fark var, p=0,008). Puan ortalamaları incelendiğinde 10.sınıfa devam eden ergenlerde empatik eğilimin fazla (67,31±8,52) olduğu 11.sınıfa devam eden ergenlerde ise ortalama puanın az (61,92±9,57) olduğu gözlenmiştir.

Şekil 22. Ergenlerin Sınıf Düzeyleri ile Empatik Eğilim Ölçeği Puanları Arasındaki İlişki

Ergenlerin sınıf düzeyleri ile empatik eğilim ölçeği puanlarına ait istatistik verileri Şekil 22'de yer almaktadır. Ergenlerin sınıf düzeyi değişkenine göre empatik eğilim ölçek puanlarının hangi düzeyden kaynaklandığını belirlemek için Post-Hoc Tukey Testi yapılmıştır. İkili karşılaştırma için yapılan Post-Hoc Tukey Testine göre 10. sınıf ile 11.sınıfa devam eden ergenler arasında fark olduğu gözlenmiştir. 10.sınıfa devam eden ergenlerde empatik eğilimin daha fazla olduğu bulunmuştur. Sınıf düzeylerine göre empati gelişimi düşünüldüğünde bulguların yaşla orantılı bir şekilde çıkmaması ergenlerin 10. sınıfı tekrar okumaları ve akademik seviyelerinin düşük olmasıyla bağlantılı olabilir.

Çizelge 23. Ergenlerin Anne Meslek Kolları Değişkeni ile Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Anne Meslek		n	Ortalama	ss	f	p
Empatik Eğilim Ölçeği	Çalışmıyor	199	63,56	10,67	,621	,602
	Memur	8	64,00	9,53		
	İşçi	19	67,05	6,99		
	Serbest Meslek	27	63,59	12,94		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin anne meslek kolları değişkeni ile empatik eğilim ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 23’de yer almaktadır. Ergenlerin anne meslek kolları değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Anne meslek değişkeni farklı olan ergen grupları arasında empatik eğilim puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok). Ergenlerin anne meslek kollarına göre empatik eğilim puan ortalamaları incelendiğinde empatik eğilim puanının en fazla ($67,05\pm6,99$) annesi işçi konumunda çalışan ergenlerde olduğu gözlenmiştir. Annesi çalışmayan ergenlerin ise empati puanlarının ($63,56\pm10,67$) düşük olduğu bulunmuştur.

Uçmaz (2004), annelerin empati düzeyleri ve çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında profesyonel meslekte çalışan annelerin daha yüksek düzeyde empati yeteneğine sahip olduğunu belirtmiştir. Yapılan bir başka çalışmada ise çocuklarda empati gelişimi üzerinde anne empati becerisinin çocuğun empati gelişiminde bir katkısının olmadığı yönündedir (Lipsitt, 1993). Dolayısıyla bu çalışma annenin çalışıp çalışmama durumuna göre ergenlerde empatinin geliştiği yönündeki bulguları destekler niteliktedir.

Çizelge 24. Ergenlerin Baba Meslek Kolları Değişkeni ile Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Baba Meslek		n	Ortalama	ss	f	p
Empatik Eğilim Ölçeği	Çalışmıyor	15	60,80	11,52	1,845	,139
	Memur	36	61,19	11,39		
	İşçi	75	63,49	9,15		
	Serbest Meslek	127	65,16	11,05		

* $p<0,05$ = fark var; $p>0,05$ =fark yok

Ergenlerin baba meslek kolları değişkeni ile empatik eğilim ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 24’de yer almaktadır. Ergenlerin baba meslek kolları değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Baba meslek kolları değişkeni farklı olan gruplar arasında empatik eğilim ölçek puanı açısından

istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok). Baba meslek kolları değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puan ortalamaları incelendiğinde babası serbest meslekte çalışan ergenlerin empati puanının yüksek olduğu gözlenmiştir ($65,16\pm11,05$). Ayrıca empatik eğilim puanının babası çalışmayanlarda düşük çıktığı bulunmuştur ($60,80\pm11,52$).

Ailelerin mesleki kariyerlerinden ziyade ergenlerde empatinin gelişimi daha çok model alma davranışlarıyla gelişmektedir. Bu noktada anne ve baba tutumlarının önemli olduğu söylenebilir.

Çizelge 25. Ergenlerin Anne Öğrenim Değişkeni ile Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Anne Öğrenim Durumu		n	Ortalama	ss	f	p
Empatik Eğilim Ölçeği	Okuma Yazması Yok	10	58,90	6,20	1,676	,156
	İlkokul Mezunu	106	63,12	10,09		
	Ortaokul Mezunu	87	63,67	9,73		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	50	66,51	13,45		

* $p<0,05$ = fark var; $p>0,05$ =fark yok

Ergenlerin anne öğrenim değişkeni ile empatik eğilim ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 25’de yer almaktadır. Ergenlerin anne öğrenim değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puanları arasında farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Anne öğrenim değişkeni farklı olan gruplar arasında empatik eğilim puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok). Ergenlerin anne öğrenim düzeyleri ile empatik eğilim puan ortalamaları incelendiğinde anne öğrenim düzeyinin artmasına bağlı olarak (lise ve üzeri okul mezunu, $66,51\pm13,45$) empatik eğilim puanlarının da arttığı gözlenmiştir.

Empatik eğilimin annelerin öğrenim düzeylerine bağlı olarak artması annelerin çocuklarına karşı gösterdikleri nitelikli sosyal davranışlardan kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca Kuyucu (2012) yapmış olduğu araştırmada okul öncesi eğitim kurumlarının çocukların duyguları anlama düzeylerini etkilediği sonucuna

ulaşmıştır. Bilinçli annelerin çocukluktan itibaren ergen bireylere gösterdikleri bakım ve aldıkları eğitimler sayesinde ergen bireylerin empati becerileri gelişiyor olabilir. Literatür incelendiğinde Dereli ve Alpay (2012) ile Taner - Derman (2013) annelerin öğrenim düzeyinin artmasına bağlı olarak çocukların empatik eğilim düzeyinin de arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışma literatürdeki anne öğrenim düzeyinin artmasına bağlı olarak çocuklarda empatik eğilimin artması yönündeki bulguları destekler niteliktedir.

Çizelge 26. Ergenlerin Baba Öğrenim Değişkeni ile Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Baba Öğrenim Durumu		n	Ortalama	ss	f	p
Empatik Eğilim Ölçeği	Okuma Yazması Yok	6	69,33	8,45	,731	,534
	İlkokul Mezunu	76	63,01	10,25		
	Ortaokul Mezunu	86	63,76	10,85		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	85	64,28	10,97		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin baba öğrenim değişkeni ile empatik eğilim ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 26'da yer almaktadır. Ergenlerin baba öğrenim değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puanları arasında farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Baba öğrenim değişkeni farklı olan gruplar arasında empatik eğilim puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05=fark yok). Ergenlerin baba öğrenim düzeyleri ile empatik eğilim puan ortalamaları incelendiğinde, baba öğrenim düzeyinin artmasına bağlı olarak (lise ve üzeri okul mezunu, 64,28±10,97) empatik eğilim puanlarının da arttığı gözlenmiştir.

Çalışmanın sonuçlarına baktığımızda, ergenlerin anne öğrenim düzeyleri ve empatik eğilim ölçeği puan ortalamaları ile benzer olduğu görülür. Eğitim düzeyinin artmasına bağlı olarak çocuklara verilen bakımın kalitesinin artması ve bilinçli ebeveynlik süreci çocuklarda empatiyi artırıyor olabilir.

Çizelge 27. Ergenlerin Anne ve Baba Medeni Durum Değişkeni ile Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (T-Testi)

Anne ve Baba Medeni Durum		n	Ortalama	ss	t	p
Empatik Eğilim Ölçeği	Evli ve Birlikte Yaşıyorlar	225	65,11	8,53	,950	,343
	Ayrı Yaşıyorlar	28	63,46	9,36		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

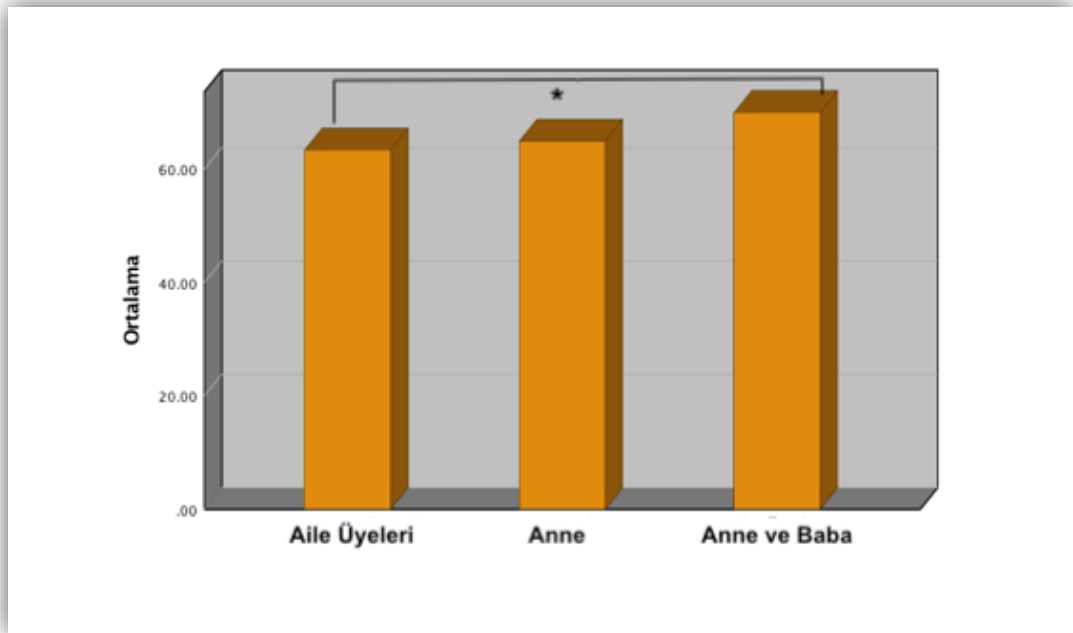
Ergenlerin anne ve baba medeni durum değişkeni ile empatik eğilim ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 27’de yer almaktadır. Ergenlerin anne ve baba medeni durum değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı T-Testi ile analiz edilmiştir. Anne ve baba medeni durum değişkeni farklı olan gruplar arasında empatik eğilim puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05=fark yok). Ergenlerin anne ve babalarının medeni durum değişkenine göre empati puan ortalamaları incelendiğinde, anneleri ve babaları evli ve birlikte yaşayan ergenlerin empati puanlarının (65,11±8,53), anneleri ve babaları ayrı yaşayan ergenlere göre yüksek olduğu gözlenmiştir. İlgili literatür incelendiğinde, aile ortamını güvenli ve sıcak olarak algılayan ergenlerin empati becerilerinin yüksek olduğu bulunmuştur (Bayraktar vd., 2009). Ailenin ergen bireyle ilgili olması ve gerektiğinde ergenin yaşadığı sorunlara hızlı bir şekilde geri dönüt vermesi ergenin, ailesini güvenli bir şekilde algılamasına neden olmuş bu durum da empatinin gelişimine neden olmuş olabilir.

Çizelge 28. Ergelerin Çalışmanın Yapıldığı Tarihte Yaşadıkları Kişi Değişkeni ile Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Ergen Bireylerin Çalışma Tarihinde Kiminle Yaşadıkları		n	Ortalama	ss	f	p
Empatik Eğilim Ölçeği	Anne ve Baba	222	65,38	8,54	4,073	,018*
	Anne	22	62,45	9,43		
	Aile Üyeleri	9	58,11	6,09		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin çalışmanın yapıldığı tarihte kiminle yaşadıkları değişkeni ile empatik eğilim ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 28’de yer almaktadır. Ergenlerin çalışmanın yapıldığı tarihte yaşadıkları kişi değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puanları arasında farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Çalışmanın yapıldığı tarihte ergenlerin yaşadıkları kişi farklı olan gruplar arasında empatik eğilim ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p < 0,05$ =fark var, $p = 0,018$). Puan ortalamaları incelendiğinde çalışmanın yapıldığı tarihte anne ve babasıyla birlikte yaşayan ergenlerde empatik eğilim puanının fazla olduğu bulunmuştur. Aile üyeleri ile birlikte yaşayan ergenlerde ise empatik eğilim puanının az olduğu gözlenmiştir.

Şekil 23. Ergenlerin Çalışma Tarihinde Yaşadıkları Kişi ile Empatik Eğilim Ölçeği Puanları Arasındaki İlişki

Ergenlerin çalışmanın yapıldığı tarihte yaşadıkları kişi değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puanlarına ait istatistik verileri Şekil 23’de yer almaktadır. Ergenlerin çalışma tarihinde yaşadıkları kişi değişkenine göre empatik eğilim ölçek puanları arasındaki ilişkinin hangi düzeyden kaynaklandığını belirlemek için Post-Hoc

Tukey Testi yapılmıştır. İkili karşılaştırma için yapılan Post-Hoc Tukey Testine göre çalışma tarihinde anne ve babasıyla yaşayan ergenler ile aile üyeleri ile birlikte yaşayan ergenler arasında fark olduğu bulunmuştur. Anne ve babasıyla birlikte yaşayan ergenlerde empatik eğilimin daha fazla olduğu bulunmuştur. Ailesini sıcak ilişkilerin olduğu, korunaklı bir yapı, güvenli bir üs olarak algılayan ergenlerin empati puanları da buna bağlı olarak yüksek çıkmıştır (Bowlby, 1979). Literatüre bakıldığında, Taner-Derman'ın (2013) da çalışmasında benzer sonuçların çıktığı görülmüştür. Anne ve babasıyla birlikte yaşayan ergenlerde empatik eğilimin daha fazla çıktığını bulmuştur. Dolayısıyla çalışma literatürde yer alan anne ve baba ile yaşamak çocuklarda empati düzeyini artırır bulgusuyla tutarlılık göstermektedir.

Çizelge 29. Ergenlerin Kardeş Sayısı Değişkeni İle Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Kardeş Sayısı	n	Ortalama	ss	f	p	
Empatik Eğilim Ölçeği	Tek Çocuk	10	65,00	8,71	,055	,983
	1- 2	127	63,66	10,62		
	3- 4	105	63,94	11,26		
	5+	11	64,00	7,21		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin kardeş sayısı değişkeni ile empatik eğilim ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 29'da yer almaktadır. Ergenlerin kardeş sayısı değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puanları arasında farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Kardeş sayısı değişkeni farklı olan gruplar arasında empatik eğilim ölçek puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (p>0,05=fark yok). Ergenlerin kardeş sayısı değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puan ortalamaları incelendiğinde tek çocuk olan ergenlerin empatik eğilim becerilerinin yüksek olduğu (65,00±8,71) görülmüştür. Taner -Derman (2013), yaşları 10 ile 11 arasında değişen 3199 çocukla yapmış olduğu çalışmasında, ailedeki kardeş sayısının empati düzeyini etkilemediği sonucuna ulaşmıştır.

Çizelge 30. Empatik Eğilim Ölçeği Puanlarının 0-1 Yaş Aralığında Bakım Veren Kişi Değişkenine Göre İncelenmesi (ANOVA)

0-1 Yaş Arasında Bakım Veren Kişi	n	Ortalama	ss	f	p	
Empatik Eğilim Ölçeği	Anne	135	64,01	8,15	1,513	,222
	Anne- Baba	102	65,80	9,20		
	Aile Üyeleri	16	66,38	8,41		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlere 0-1 yaş aralığında bakım veren kişi değişkeni ile empatik eğilim ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 30'da verilmiştir. Ergenlerin 0-1 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puanları arasında farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. 0-1 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni farklı olan gruplar arasında empatik eğilim ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır (p>0,05=fark yok). 0-1 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile empatik eğilim puan ortalamaları incelendiğinde empatik eğilim puanının en fazla (66,38±8,41) aile üyeleriyle yetişen ergenlerde olduğu, en az ise (64,01±8,15) annesinin bakım verdiği ergenlerde olduğu görülmüştür. Empati puanının en az annenin tek başına bakım verdiği tek ebeveynli ailelerde görülmesinin nedeni çocuğun tek yönlü empati becerisi geliştirmesinden kaynaklı olabilir. Çocukluk döneminde sadece anne ile iletişim kuran başka kimseyle iletişim kurma şansı yakalamayan ergenlerin bu nedenle empatik eğilim puanı düşmüş olabilir. Aile üyeleriyle birlikte yetişen çocuklarda ise birden fazla bakım veren kişinin olması çocuklarda empatinin gelişmesinde destek olmuş olabilir.

Erken yaşta çocuklara kazandırılacak empati becerilerinin gelişiminde aile tutumları önem taşımaktadır. Empatinin ilk belirtileri 0-1 yaş arasına kadar uzanmaktadır. Anne ve babalar çocuklarına karşı empatik davranır ve model olurlarsa çocuğun empatik becerilerinin gelişimine de büyük katkı sağlamış olurlar. Empatik olarak değerlendirilen anneler çocuklarının ihtiyaçlarına hızlı cevap verirler ve sıkıntılarının giderilmesine yardımcı olurlar çocuklarına karşı tutumlarında da bu becerilerinden yararlanarak aynı duygu durumunu çocuklarına geçirebilirler (Akbaş ve Temiz, 2015, s.107).

Çizelge 31. Empatik Eğilim Ölçeği Puanlarının 1-2 Yaş Aralığında Bakım Veren Kişi Değişkenine Göre İncelenmesi (ANOVA)

1-2 Yaş Arasında Bakım Veren Kişi	n	Ortalama	ss	f	p	
Empatik Eğilim Ölçeği	Anne	138	64,24	8,27	,878	,417
	Anne- Baba	101	65,71	9,20		
	Aile Üyeleri	14	65,46	7,94		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin 1-2 yaş arasında bakım veren kişi değişkenine ait veriler ile empatik eğilim ölçek puanlarına ait bilgiler Çizelge 31'de yer almaktadır. Ergenlerin 1-2 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile Empatik Eğilim Ölçeği puanları arasında farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. 1-2 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni farklı olan gruplar arasında empatik eğilim açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05=fark yok). 1-2 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile empatik eğilim puan ortalamaları incelendiğinde empatik eğilim puanının en fazla (65,71±9,20) anne ve babasıyla yetişen ergenlerde olduğu, en az ise (64,24±8,27) annesinin bakım verdiği ergenlerde olduğu görülmüştür.

0-1 yaş arasındaki bebeklerin diğer kişilerin üzüntülerine tepki verirler fakat üzüldüklerini anlayamazlar, 1-2 yaşındaki bebekler ise diğer kişilerin üzüntülerini de anlayabilirler (Akbaş ve Temiz, 2015, s.107). Dolayısıyla bu yaşlarda bakım veren kişinin niteliği empatinin gelişimi açısından önemli olabilir.

Çizelge 32. Ergenlere 2-5 Yaş Aralığında Bakım Veren Kişi Değişkeni İle Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

2-5 Yaş Arasında Bakım Veren Kişi	n	Ortalama	ss	f	p	
Empatik Eğilim Ölçeği	Anne	140	64,30	8,23	,741	,478
	Anne- Baba	100	65,63	9,21		
	Aile Üyeleri	13	65,67	8,56		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlere 2-5 yaş aralığında bakım veren kişi değişkeni ile empatik eğilim ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 32'de yer almaktadır. Ergenlerin 2-5 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile empatik eğilim ölçek puanları arasında farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. 2-5 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni farklı olan gruplar arasında empatik eğilim ölçeği açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok). 2-5 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile empatik eğilim puan ortalamaları incelendiğinde empatik eğilim puanının en fazla ($65,67\pm 8,56$) aile üyeleriyle yetişen ergenlerde olduğu, en az ise ($64,30\pm 8,23$) annesinin bakım verdiği ergenlerde olduğu görülmüştür. 2 ile 10 yaş arasındaki çocuklar diğer kişilerin duygularının kendi duygularından farklı olduğunu anlamaya başlarlar. Dolayısıyla bu dönemde ailenin çocuklar üzerinde rol model olması önem taşımaktadır. Çocuklarına empatik davranan anne ve babalar çocuklarda bu yaşta empatinin gelişimini desteklemektedirler (Akbaş ve Temiz, 2015, s.107; Cotton, 2001).

Çizelge 33. Ergenlerin Ailelerinin Gelir Düzeyi Değişkeni İle Empatik Eğilim Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Ailenin Aylık Geliri		n	Ortalama	ss	f	p
Empatik Eğilim Ölçeği	0-1500TL	48	65,68	10,52	1,282	,279
	1500-2500TL	90	62,66	10,18		
	2500TL ve Üstü	115	64,00	11,04		

* $p<0,05$ = fark var; $p>0,05$ =fark yok

Ergenlerin ailelerinin gelir düzeyi değişkeni ile empatik eğilim puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 33'de yer almaktadır. Ergenlerin ailelerinin aylık gelir değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puanları arasında farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Ailenin aylık gelir değişkeni farklı olan gruplar arasında empatik eğilim ölçeği puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok). Ergenlerin ailelerinin gelir düzeyi değişkeni ile empatik eğilim puan ortalamaları incelendiğinde empatik eğilim puanının en fazla ($65,68\pm 10,52$) düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ergen ailelerinde olduğu en az ise ($62,66\pm 10,18$) orta sosyo-ekonomik düzeydeki ergen

ailelerinde olduğu görülmüştür. Düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerde yaşayan ergenlerin empati becerilerinin yüksek olması birbirlerine zor süreçlerde yardım etmeleri ve destek olmalarından kaynaklanıyor olabilir.

3.2.5. Saldırganlık Ölçeği İstatistikleri

Çizelge 34. Saldırganlık Ölçeği Güvenirlik İstatistikleri

	n	Min	Maks	Ort	ss	Çarpıklık	Basıklık	Cronbach's Alpha
Fiziksel Saldırganlık	253	9,00	45,00	27,04	8,48	,033	-,777	,831
Öfke	253	7,00	35,00	20,80	6,96	,076	-,726	,802
Düşmanlık	253	8,00	40,00	24,69	6,88	-,014	-,574	,732
Sözel Saldırganlık	253	5,00	25,00	14,81	4,52	,243	-,520	,649
Saldırganlık Ölçeği	253	38,00	137,00	87,34	23,6	,056	-,729	,917

*p<0,05; p**<0,01=ilişki var; p>0,05=ilişki yok

Saldırganlık ölçeği alt boyut puan ortalamalarına göre güvenirlik istatistikleri incelendiğinde, fiziksel saldırganlık alt boyut puan ortalaması 27,04±8,48 güvenirlik katsayısı 0,831, öfke puan ortalaması 20,80±6,96 güvenirlik katsayısı 0,802, düşmanlık puan ortalaması 24,69±6,88 güvenirlik katsayısı 0,732, sözel saldırganlık puan ortalaması 14,81±4,52, güvenirlik katsayısı 0,649, saldırganlık ölçeği puan ortalaması 87,34±23,62, güvenirlik katsayısı ise 0,917'dir. Elde edilen ölçek alt boyut puan ortalamalarına göre boyutlar oldukça güvenilir bulunmuştur buna göre de ölçeğin çok güvenilir olduğu gözlenmiştir. Ölçek puanlarından elde edilen çarpıklık ve basıklık değerleri +3 ile -3 arasında olduğundan normal kabul edilmiş ve analizlerimizde parametrik olan test teknikleri kullanılmıştır.

3.2.6. Ergenlerin Sosyo-Demografik Verileri İle Saldırganlık Ölçeği İstatistikleri Arasındaki İlişkiler

Çizelge 35. Ergenlerin Cinsiyet Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (T-Testi)

Cinsiyet		n	Ortalama	ss	t	p
Fiziksel Saldırganlık	Kız	50	25,92	8,15	-1,042	,298
	Erkek	203	27,32	8,56		
Öfke	Kız	50	21,62	6,12	,927	,355
	Erkek	203	20,60	7,15		
Düşmanlık	Kız	50	25,46	6,57	,881	,379
	Erkek	203	24,50	6,96		
Sözel Saldırganlık	Kız	50	14,68	3,61	-,259	,796
	Erkek	203	14,84	4,73		
Saldırganlık Ölçeği	Kız	50	87,68	20,50	,126	,900
	Erkek	203	87,26	24,37		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin cinsiyet değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 35'de yer almaktadır. Ergenlerin cinsiyet değişkeni ile saldırganlık ölçeği puan ortalamaları arasında farkın anlamlı olup olmadığı T-Testi ile analiz edilmiştir. Cinsiyet değişkeni farklı olan gruplar arasında saldırganlık ölçeği puan ortalamaları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05=fark yok).

Araştırmada ergenlerin cinsiyetleri ile saldırganlık ölçeği puanları ve alt ölçek puanları karşılaştırıldığında fiziksel saldırganlık alt ölçek puan ortalamasının erkeklerde (27,32±8,56), kızlara göre (25,92±8,15) yüksek olduğu, öfke ve düşmanlık alt ölçek puan ortalamalarının ise kızlarda (öfke=21,62±6,12; düşmanlık=25,46±6,57), erkeklere (öfke=20,60±7,15; düşmanlık=24,50±6,96) göre yüksek olduğu görülmüştür.

Ergenlerde fiziksel saldırganlık davranışlarının fazla olmasında bazı sosyal ve biyolojik nedenler etkili olabilir. Biyolojik açıdan testosteron hem kadınlarda hem

de erkeklerde saldırganlık davranışlarıyla ilişkilidir. Birçok çalışma yüksek testosteron düzeyi ve saldırgan davranışlar arasında korelasyon olduğunu göstermektedir (Kartalçı, 2010). Sosyal açıdan kız ve erkek ergenler arasında saldırganlık davranışlarını değerlendirdiğimizde daha çok ataerkil bir yapıda yetişen erkek çocuklarının, ergen bireyler olduklarında aile içerisinde resmi olmayan bir hiyerarşiyi kurma adına şiddete ve saldırganlığa başvurabildiğini görmekteyiz. Saldırganlığın kız ve erkekler arasında farklı olmasının nedenlerinden bir diğeri de ergenler arasındaki ayrıcalık yarattığı duygusuyla birleşen popülerlik kazanma çabaları olabilir. Burada ön plana çıkan şey toplumsal roller, onaylanma ve özerklik çabalarıdır. Ayrıca geçmiş aile ve yakın çevre deneyimleri de erkek ergenlerde kızlara göre saldırganlığın daha fazla olmasının nedenlerini oluşturabilir.

Literatürdeki bulgular incelendiğinde kız ve erkeklerin saldırganlık ölçeği puanları ile alt ölçek puanları karşılaştırıldığında farklı bulgulara rastlanmaktadır. Tuzgöl, (1998), Gürsoy (2002), Eroğlu (2004) Ögel (2005), Yıldız ve Erci (2011), Kaplan ve Aksel (2013), çalışmalarında cinsiyetin saldırgan davranışlar üzerinde önemli bir farklılığa yol açtığına dair bulgulara yer verirken Ağlamaz (2006), saldırganlık davranışı açısından erkeklerle kızlar arasında önemli farklılıklar olmadığını ortaya koymuştur. Yıldız ve Erc (2011) erkek ergenlerin saldırganlık puanlarının kız ergenlere göre daha yüksek çıktığına dair bulgular elde etmişlerdir.

Saldırgan davranışlardan olan akran zorbalığıyla ilgili olarak yapılmış çalışmalarda erkeklerin kızlardan daha fazla zorbalık davranışına maruz kaldığı bulunmuştur (Boulton ve Underwood, 1992; Olweus, 1993). Bazı çalışmalarda da önemli bir cinsiyet farkı ayrımının yapılmadığı belirtilmiştir (Kapıkıran ve Fiyakalı, 2003). Bu araştırma bulguları, cinsiyetle saldırganlık davranışı arasında ilişki bulunmadığı yönündeki bulguları destekler niteliktedir.

Çizelge 36. Ergenlerin Yaş Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Yaş		n	Ortalama	ss	f	p
Fiziksel Saldırganlık	13-14	26	25,9615	7,88153	1,136	,323
	15-17	197	26,8680	8,67278		
	18+	30	29,1000	7,61283		
Öfke	13-14	26	19,0000	6,66933	1,775	,172
	15-17	197	20,7817	6,88596		
	18+	30	22,5000	7,50976		
Düşmanlık	13-14	26	22,4615	5,08512	7,091	,001**
	15-17	197	25,0000	6,17682		
	18+	30	28,8333	9,15794		
Sözel Saldırganlık	13-14	26	12,6154	3,76380	4,567	,011**
	15-17	197	14,8883	4,46617		
	18+	30	16,1667	4,94161		
Saldırganlık Ölçeği	13-14	26	80,42	20,81	4,003	,019**
	15-17	197	87,35	22,72		
	18+	30	97,33	25,25		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin yaş değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 36'da yer almaktadır. Ergenlerin yaş değişkeni ile saldırganlık ölçeği puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Yaş değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında saldırganlık ölçeği düşmanlık alt ölçek puanları ($p<0,05$ =fark var, $p=0,01$), sözel saldırganlık alt ölçek puanları ($p<0,05$ =fark var, $p=0,011$) ve saldırganlık ölçeği puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($p<0,05$ =fark var, $p=0,019$). Buna göre çalışmada ergenlerin yaşları ve saldırganlık ölçeği puanları ile saldırganlık alt ölçek puanları karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulgusu elde edilmiştir. Buna göre yaşı 18 ve üzerinde olan ergenlerde düşmanlığın daha fazla olduğu gözlenmiştir. Genel olarak ergen bireylerde yaşın artmasına bağlı olarak sözel saldırganlık ve saldırganlık puanlarının da arttığı gözlenmiştir.

Ergenlik döneminde yaşın artmasına paralel olarak yaşanan gelişimsel zorluklar, aileden, çevreden ve arkadaşlardan kaynaklanan sorunlarla birleşir. Ergen birey kendisini topluma kabul ettirmenin yolu olarak saldırganlık davranışlarını kullanabilir. Bu aynı zamanda ergen bireyin kimlik kazanımı ve özerklik kazanımıyla da paraleldir. Yaşa bağlı olarak düşmanlığın da artması, ergen bireylerin düşmanlıklarını gizlemeyerek tepkilerini açıkça ortaya koyduklarını göstermektedir. Sözel saldırganlık ve düşmanlık dolaylı açıdan gösterilen saldırganlık davranışlarıdır ve lise öğrencilerinin sosyalleşme sürecinde birbirinden öğrenme yoluya kazanılmaktadır. Ergen bireyler yaşa göre artan saldırganlıklarını düşmanlık ve sözel saldırganlıkla ortaya koyabilirler. İlimli bir okul iklimi ile dolaylı saldırganlığın azaltılabileceği söylenebilir.

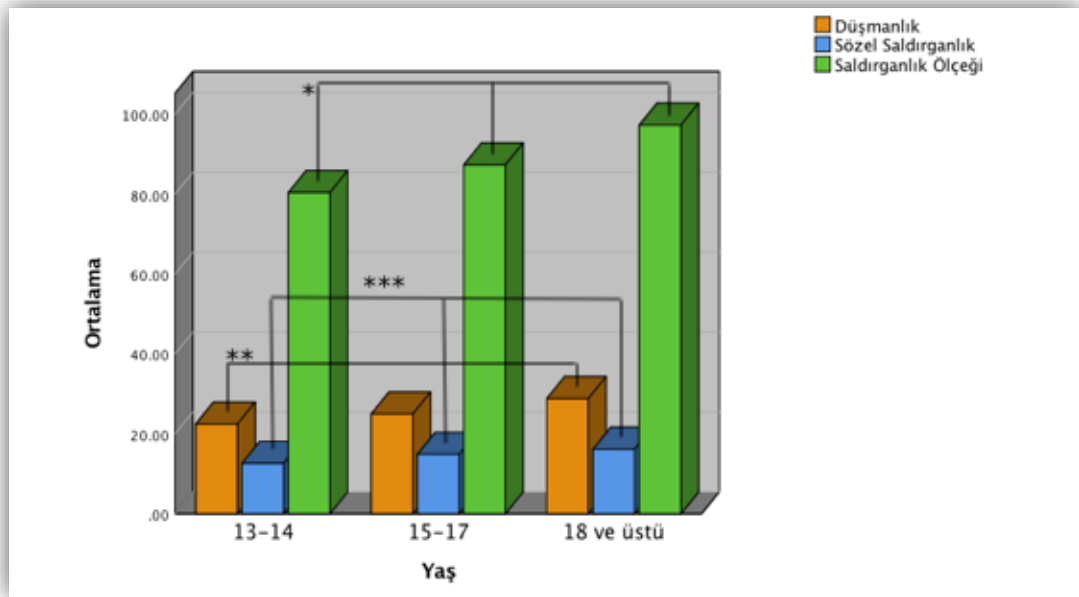
Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde farklı sonuçların olduğu görülmektedir. Tuzgöl (1998), Gümüş (2000), Demirhan (2001) ve Karataş (2001) ergenlerde yaş ve saldırganlık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Güner (1995), öğrencilerin yaşlarına göre saldırganlık ölçek puanlarının değiştiği sonucuna ulaşmıştır. Yıldız ve Erc (2011) ergenlerin yaşlarının artmasına bağlı olarak saldırganlık davranışlarının da arttığını bulmuşlardır. Kaplan ve Aksel (2013), ergenlerle yaptıkları çalışmalarında yaş ile saldırganlık arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Çalışmalarına göre yaşları daha büyük olan ergenlerin saldırganlık puanları da yüksek çıkmıştır.

Oskay (1990) 17 ile 20 yaş arasındaki ergenlerle yaptığı çalışmasında ergenlerin anne ve babalarıyla en fazla hangi yaş grubunda çatıştıklarını incelemiştir. Riski davranışlar grubunda yer alan karşı gelme ve çatışma davranışlarını incelediği bu çalışmasına göre 19 yaşındaki ergenlerin 17 ve altındaki yaş gruplarındaki ergenlere göre anne ve babalarıyla daha fazla çatışma yaşadıklarını saptamıştır.

Eroğlu (2009), lise ve üniversite öğrencileri arasında yaptığı çalışmasında saldırganlık ölçeği alt boyutlarından sözel saldırganlık alt ölçeğinin puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını fakat fiziksel saldırganlık, öfke ve düşmanlık alt ölçek puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu belirtmiştir. Yapılan çalışmada lise öğrencilerinin saldırganlık puan

ortalamalarının üniversite öğrencilerine oranla daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır. Üniversite öğrencilerinin daha sosyal olmaları ve yaptıkları davranışlar için sorumluluk hissetmeleri nedeniyle saldırganlık puanları ergenlere göre daha düşük çıkmış olabilir. Ögel (2004) yaptığı çalışmada ilk suç işleme yaşının ergenlerde 13 ile 15 yaşları arasında olduğunu ve 15 ile 16 yaşları arasında ise en yüksek seviyeye çıktığını belirtmiştir. Ayrıca ergen bireylerin 16 ile 17 yaşları arasında çetelere katılma riskinin de fazla olduğunu ifade etmiştir.

Olweus (1978) yaşları 7 ile 16 arasında değişen 130.000 okul çocuğu ile yaptığı çalışmasında öğrencilerin %5 ile 9'unun düzenli olarak saldırgan davranışlardan olan zorbalığa maruz kaldığı sonucuna ulaşmıştır (Akt. Özkan ve Gökçearslan Çifci, 2009, s. 31). İngiltere'de yapılan benzer bir çalışmada da yaşları 11 ile 16 arasında değişen 4700 öğrenciden %75'inin fiziksel zorbalığa maruz kaldığı bulunmuştur (Glover, Gough, Johnson ve Cartwright, 2000).

Şekil 24. Ergenlerin Yaş Değişkeni ile Saldırganlık Ölçeği Alt Puanları Arasındaki İlişki

Ergenlerin yaş değişkeni ile saldırganlık ölçeği alt puanları arasındaki ilişkiye ait istatistik verileri Şekil 24'de yer almaktadır. Ergenlerin yaş değişkenine göre saldırganlık alt ölçek puanlarından düşmanlık, sözel saldırganlık ve toplam

saldırıcılık arasındaki ilişkinin hangi düzeyden kaynaklandığını belirlemek için Post-Hoc Tukey Testi yapılmıştır. İkili karşılaştırmalar için yapılan Post-Hoc Tukey Testine göre ergenlerde yaş değişkeni ile düşmanlık alt puanı arasında yaş 18 ve üzerinde olan ergenlerde düşmanlığın daha fazla olduğu bulunmuştur.

Yaş değişkeni ile sözel saldırıcılık alt ölçek puanlarına bakıldığında 13 ile 14 yaş ve 15 ile 17 yaş arasında benzer şekilde de 13 ile 14 yaş ve 18 yaş üzerindeki ergenlerde yaşın artmasına bağlı olarak sözel saldırıcılığın da arttığı bulunmuştur. Yaş değişkeni ile saldırıcılık puanına bakıldığında 13 ile 14 yaş ve 18 yaş üzerindeki ergenler arasında yaş arttıkça saldırıcılık da artmıştır. Bu çalışmanın bulguları ergen bireylerde yaşın artmasına bağlı olarak saldırıcılığın, düşmanlığın ve sözel saldırıcılığın da arttığı sonucuna ulaştığı için, literatürdeki benzer çalışmalar ile tutarlılık göstermekte ve bu çalışmaları desteklemektedir.

Çizelge 37. Ergenlerin Sınıf Düzeyi Değişkeni ile Saldırıcılık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Sınıf Düzeyi		n	Ortalama	ss	f	p
Fiziksel Saldırıcılık	9. sınıf	78	27,37	8,78	1,718	,164
	10. sınıf	71	27,07	8,38		
	11. sınıf	50	28,68	9,04		
	12. sınıf	54	25,00	7,41		
Öfke	9. sınıf	78	20,73	7,33	4,057	,008*
	10. sınıf	71	20,51	6,57		
	11. sınıf	50	23,46	6,54		
	12. sınıf	54	18,83	6,71		
Düşmanlık	9. sınıf	78	23,41	6,66	3,195	,024*
	10. sınıf	71	24,76	6,71		
	11. sınıf	50	27,14	7,70		
	12. sınıf	54	24,19	6,16		
Sözel Saldırıcılık	9. sınıf	78	13,60	4,40	2,920	,035*
	10. sınıf	71	15,30	4,67		
	11. sınıf	50	15,72	4,62		
	12. sınıf	54	15,06	4,15		
Saldırıcılık Ölçeği	9. sınıf	78	85,12	24,33	2,625	,051
	10. sınıf	71	87,63	23,36		
	11. sınıf	50	95,00	24,77		
	12. sınıf	54	83,07	20,55		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

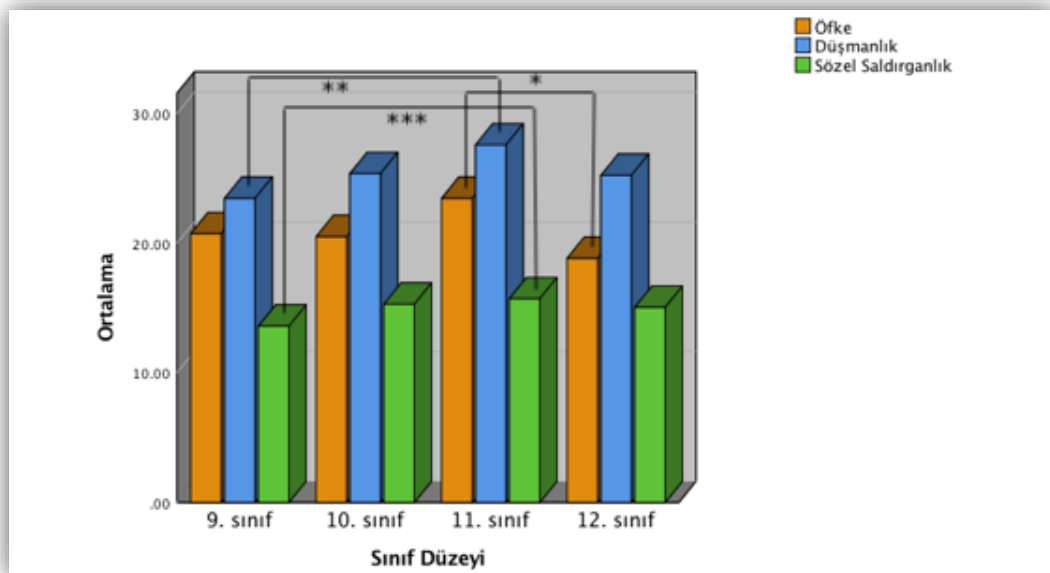
Ergenlerin sınıf düzeyi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 37’de yer almaktadır. Ergenlerin sınıf değişkeni ile saldırganlık ölçeği ve saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Sınıf değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında öfke alt ölçek puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p < 0,05 = \text{fark var}$, $p = 0,008$). Alt ölçek puan ortalamaları incelendiğinde ise 11.sınıfa devam eden ergenlerde öfke puanının fazla ($23,46 \pm 6,54$) olduğu, 12.sınıfa devam eden ergenlerde ise öfke puanının az ($18,83 \pm 6,71$) olduğu gözlenmiştir. Sınıfı farklı olan gruplar arasında düşmanlık alt ölçek puanı incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. ($p < 0,05 = \text{fark var}$, $p = 0,24$). Alt ölçek puan ortalamaları incelendiğinde ise düşmanlık puanının en fazla ($27,14 \pm 7,70$) 11.sınıfa devam eden ergenlerde olduğu, 9.sınıfa devam eden ($23,41 \pm 6,66$) ergenlerde ise en az olduğu gözlenmiştir. Sınıfı farklı olan gruplar arasında sözel saldırganlık açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p < 0,05 = \text{fark var}$, $p = 0,35$). Puan ortalamaları incelendiğinde 11.sınıfa devam eden ergenlerde, sözel saldırganlık alt ölçek puanının ($15,72 \pm 4,62$), 9. sınıfa devam eden ergenlerden ($13,60 \pm 4,40$) daha fazla olduğu bulunmuştur.

11. sınıfa devam eden ergenlerin saldırganlık puanlarının yüksek olması meslek seçimi ve sınav kaygısıyla ilgili olabilir. Sınav sistemine yönelik yaşadıkları stres ve 12. sınıfta okulun bitip yeni bir yaşama yelken açacak olma düşüncesi ergenlerde korku ve paniğe neden olabilir. 11. sınıf ergenlerin mesleki ilgi alanlarına göre farklı sınıflara dağıldıkları ve yeni bir ortama girmeleri ile yeni arkadaşlıklara başlamaları açısından önemlidir. Bu nedenle saldırgan tavırların hem yaşla birlikte hem de sınıf düzeyinin spesifik özellikleriyle ilgisi olabilir. Benzer şekilde 11. sınıfa devam eden ergenlerin ebeveyne yabancılaşma puanlarının da fazla çıkması kimlik kazanımlarının hızlandığı süreç olabilir.

Çalışma literatüle kıyaslandığında, Bolat ve Karataş (2002) ile Ağlamaz (2006) sınıf düzeyine göre ergenlerin saldırganlık alt ölçek puanlarının farklılaşmadığını ortaya koymuşlardır. Elfiti (2006) ise liseye devam eden ergenlerin sınıf düzeyleri ile saldırganlık puanlarını karşılaştırdığı çalışmasında 10. sınıfa devam eden

ergenlerin 9. ve 11. sınıfa devam eden ergenlere göre saldırganlık puanlarının daha düşük çıktığını bulmuştur. Karataş (2008) çalışmasında 11. sınıf öğrencilerinin 10. ve 9. sınıf öğrencilerine göre saldırganlık ve öfke puanlarının daha yüksek çıktığını belirtmiştir. Şahan (2007) çalışmasında benzer olarak saldırganlık puanlarının 11. sınıfa devam eden ergenlerde 9. ve 10. sınıfa devam eden ergenlere göre fazla olduğunu bulmuştur. Liselerde belli sınıfların diğerlerine göre daha riskli olabileceği bakış açısı ile bu sınıflara devam eden ergenlere yönelik okul psiko-sosyal ekibinin uygulamaları daha çok mesleki ve kariyer planlama, sınav başarısı üzerine yoğunlaşmış olabilir. Bu nedenle kritik bir sınıf olan 11. sınıf düzeyindeki ergenlerin kaygıları ve korkuları göz ardı edilebilir. Okul sosyal hizmet uygulamalarının belli sınıflara yönelik ihtiyaç belirleme ve müdahale çalışmalarının artırılması gerekir. Genellikle mezun olacağı düşüncesiyle karşı karşıya kalan ve ne yapacağını bilemeyen ergenlere ilgi gösterilmemesi ergenlerde dışlanmışlık duygularına sebebiyet verebilir.

Bu çalışma ergen bireylerde sınıf düzeyinin artmasına bağlı olarak saldırganlığın, düşmanlığın ve sözel saldırganlığın arttığı bilgisi ile literatürle tutarlılık göstermekte ve literatürdeki benzer bilgileri desteklemektedir.

Şekil 25. Ergenlerin Sınıf Düzeyi Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki

Ergenlerin sınıf düzeyi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanları arasındaki ilişkiye ait istatistik verileri Şekil 25’de yer almaktadır. Ergenlerin sınıf düzeyi değişkenine göre saldırganlık alt ölçek puanlarından öfke, düşmanlık ve sözel saldırganlık arasındaki ilişkinin hangi düzeyden kaynaklandığını belirlemek için Post-Hoc Tukey Testi yapılmıştır. İkili karşılaştırma için yapılan Post-Hoc Tukey testine göre 11. sınıfa devam eden ergenler ile 12.sınıfa devam eden ergenler arasında istatistiksel olarak fark olduğu bulunmuştur. Sınıfı farklı olan gruplar arasında öfke alt ölçek puan ortalaması incelendiğinde 11.sınıfa devam eden ergenlerde öfkenin daha fazla olduğu bulunmuştur. 11. sınıfa devam eden ergenlerin 9.sınıfa devam eden ergenlerden düşmanlık alt ölçek puanı daha fazla çıkmıştır. Ayrıca 11.sınıfa devam eden ergenlerde sözel saldırganlık alt puanının daha fazla olduğu bulunmuştur.

Çizelge 38. Ergenlerin Anne Meslek Kolları Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Anne Meslek		n	Ortalama	ss	f	p
Fiziksel Saldırganlık	Çalışmıyor	199	26,54	8,45	1,982	,117
	Memur	8	33,25	6,22		
	İşçi	19	28,73	8,83		
	Serbest Meslek	27	27,66	8,48		
Öfke	Çalışmıyor	199	20,37	6,98	1,653	,178
	Memur	8	22,75	6,67		
	İşçi	19	23,73	6,97		
	Serbest Meslek	27	21,33	6,57		
Düşmanlık	Çalışmıyor	199	24,92	6,60	1,028	,381
	Memur	8	28,75	5,28		
	İşçi	19	26,21	5,51		
	Serbest Meslek	27	25,40	7,95		
Sözel Saldırganlık	Çalışmıyor	199	14,57	4,50	1,726	,162
	Memur	8	16,50	5,68		
	İşçi	19	16,73	3,91		
	Serbest Meslek	27	14,62	4,48		
Saldırganlık Ölçeği	Çalışmıyor	199	86,32	23,00	2,066	,105
	Memur	8	101,62	19,05		
	İşçi	19	95,94	21,21		
	Serbest Meslek	27	89,11	24,80		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin anne meslek kolları değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 38'de yer almaktadır. Ergenlerin anne meslek kolları değişkeni ile saldırganlık ölçeği puan ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Ergenlerin anne meslek kolları değişkeni farklı olan gruplar arasında saldırganlık ölçeği alt puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok). Ergenlerin annelerinin çalıştıkları meslek kollarının saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları incelendiğinde annesi memur olan ergenlerin, fiziksel saldırganlık ($33,25\pm6,22$), düşmanlık ($28,75\pm5,28$) ve saldırganlık puanlarının ($101,62\pm19,05$) diğer meslek kollarına göre daha fazla olduğu gözlenmiştir. Ayrıca anneleri işçi sınıfındaki işlerde çalışan ergenlerin de öfke puan ortalamaları ($23,73\pm6,97$) diğer meslek kolları ile kıyaslandığında daha fazla çıkmıştır.

Temel bakım veren konumunda olan annelerin iş yaşantısına girmesi ile bakım verme süreçlerindeki azalma ergenlerde riskli davranışlara neden olabilir. Özellikle beyaz yakalılar grubuna dahil olan resmi ve özel işler daha yoğun emek gerektiren, mesai saatleri dışında da iş yükünün çoğu zaman eve taşınabildiği işler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle ergenler annelerinin yoğun iş yükünden dolayı onlarla daha fazla zaman geçirememekten şikayetçi olabilir ve ihtiyaçları olduğunda onları görememekten yakınabilirler. Tüm bu süreçler annelerine, akranlarına ve ailelerine karşı ergenlerde öfke, düşmanlık duyguları uyandırabilir. Anneleri işçi sınıfındaki işlerde çalışan ergenlerin de anneleri diğer meslek kollarında çalışan ergenlere göre öfke puanının fazla çıkması bu ergenlerin annelerinin uzun çalışma saatleri nedeniyle bedenen yorgun olmaları ve tükenmişlikleri ile açıklanabilir. Ayrıca bu grubun yoksul olduğu da göz önünde bulundurularak düşünüldüğünde annelerin aile bütçesine katkı sağlamak için bir ya da birden fazla işte yoğun olarak çalıştıkları söylenebilir.

Çizelge 39. Ergenlerin Baba Meslek Kolları Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Baba Meslek		n	Ortalama	ss	f	p
Fiziksel Saldırganlık	Çalışmıyor	15	25,86	8,87	1,483	,220
	Memur	36	24,47	7,74		
	İşçi	75	27,65	8,53		
	Serbest Meslek	127	27,54	8,56		
Öfke	Çalışmıyor	15	21,33	8,48	1,661	,176
	Memur	36	18,41	6,69		
	İşçi	75	21,13	7,02		
	Serbest Meslek	127	21,22	6,75		
Düşmanlık	Çalışmıyor	15	25,20	6,75	1,283	,281
	Memur	36	23,19	6,36		
	İşçi	75	25,49	6,17		
	Serbest Meslek	127	25,58	6,96		
Sözel Saldırganlık	Çalışmıyor	15	14,60	4,99	1,378	,250
	Memur	36	13,41	3,93		
	İşçi	75	15,05	4,55		
	Serbest Meslek	127	15,07	4,58		
Saldırganlık Ölçeği	Çalışmıyor	15	86,73	28,12	2,282	,080
	Memur	36	78,72	20,71		
	İşçi	75	89,14	22,40		
	Serbest Meslek	127	89,75	23,21		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin baba meslek kolları değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 39'da yer almaktadır. Ergenlerin baba meslek kolları değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanları arasında farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Baba meslek değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında saldırganlık alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05=fark yok). Baba meslek kollarına göre ortalama puanlar incelendiğinde, anne meslek kolları ile saldırganlık alt ölçek puanlarından farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Ergenlerin

babalarının çalıştıkları meslek kollarının ortalamaları incelendiğinde babası işçi sınıfındaki işlerde çalışan ergenlerde fiziksel saldırganlık puanının ($27,65 \pm 8,54$) fazla olduğu gözlenmiştir. Babaları herhangi bir meslekte çalışmayan ergenlerin öfke puan ortalamalarının ($21,33 \pm 8,48$) daha fazla olduğu gözlenmiştir. Babası serbest meslek kolundaki işlerde çalışan ergenlerde ise düşmanlık ($25,58 \pm 6,96$) sözel saldırganlık ($15,07 \pm 4,58$) ve saldırganlık ($89,75 \pm 23,21$) ortalamalarının daha fazla olduğu bulunmuştur.

Babası herhangi bir işte çalışmayan ya da iş kaybı yaşayan ergenlerde güven azaldığı için öfke puanı artıyor olabilir. Babası serbest meslek kollarında çalışan ergenlerde sözel saldırganlık ve düşmanlık puanlarının yüksek olması ergenlerin babalarıyla meslek üzerine çatışma yaşamalarından kaynaklı olabilir. Serbest meslekte çalışan babaların işleri kendilerine aitse bu mesleği ya da zanaatı oğlunun ya da kızının devam ettirmesini isteyebilir. Bu durum da ergen bireyin rol karmaşası yaşamasına neden olabilir ve kimlik kazanımı sürecindeyken zorlandığını hissedebilir. Bu noktada, okullarda farklı meslek gruplarından olan anne ve babaların da katılım gösterdiği meslek ve kariyer günleri planlanabilir ve aileleri bilgilendirici seminerler düzenlenebilir.

Çizelge 40. Ergenlerin Anne Öğrenim Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Anne Öğrenim Durumu		n	Ortalama	ss	f	p
Fiziksel Saldırganlık	Okuma Yazması Yok	10	25,20	7,75	,605	,659
	İlkokul Mezunu	106	26,83	8,41		
	Ortaokul Mezunu	87	26,90	8,23		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	49	28,24	9,29		
Öfke	Okuma Yazması Yok	10	18,40	6,31	,609	,657
	İlkokul Mezunu	106	20,60	6,96		
	Ortaokul Mezunu	87	21,04	7,18		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	49	21,40	6,77		
Düşmanlık	Okuma Yazması Yok	10	21,70	5,16	,734	,569
	İlkokul Mezunu	106	25,25	6,10		
	Ortaokul Mezunu	87	25,37	7,22		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	49	25,46	7,04		
Sözel Saldırganlık	Okuma Yazması Yok	10	13,90	3,51	1,052	,381
	İlkokul Mezunu	106	14,56	4,70		
	Ortaokul Mezunu	87	14,67	4,13		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	49	15,61	4,93		
Saldırganlık Ölçeği	Okuma Yazması Yok	10	80,00	20,58	,569	,686
	İlkokul Mezunu	106	87,31	23,22		
	Ortaokul Mezunu	87	87,91	22,58		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	49	90,65	24,65		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin anne öğrenim değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 40'da yer almaktadır. Ergenlerin anne öğrenim değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Anne öğrenim değişkeni farklı olan ergen grupları arasında saldırganlık alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05=fark yok). Ergenlerin annelerinin öğrenim düzeyi ortalamaları incelendiğinde annesi lise ve üzerinde öğrenim düzeyine sahip olan ergenlerin fiziksel saldırganlık

(28,24±9,29), öfke (21,40±6,77), sözel saldırganlık (15,61±4,93) ve toplam saldırganlık (90,65±24,65) puan ortalamalarının daha fazla olduğu görülmüştür.

Çalışmaya göre, ergenlerin annelerinin öğrenim düzeyinin artmasına bağlı olarak saldırgan davranışlarının ortalama puanlarının da arttığı gözlenmiştir. Ergenlerin annelerinin öğrenim düzeylerinin artmasına bağlı olarak saldırganlık davranışlarının da artması, annelerin daha yoğun işlere geçmesiyle birlikte destek unsurunun azalması olabilir. Literatürdeki benzer çalışmalar, aslında öğrenim düzeyi yüksek olan annelerin çocuklarına karşı daha bilinçli davrandıkları ve etkili bir iletişim kurdukları belirtilmiştir (Ağlamaz, 2006). Ergenlerin annelerinin daha bilinçli olmalarına karşın zamanlarını iş yoğunluklarına bağlı olarak etkili kullanamamaları ve çocuklarıyla yeterince iletişim kuramamaları saldırganlık davranışlarının meydana gelmesinde bir başlangıç noktası olabilir.

Literatür incelendiğinde Ağlamaz (2006) liseli ergenlerle yaptığı araştırmasında, anne öğrenim düzeyi ile ergenlerin saldırganlık düzeylerini incelemiştir. Çalışmasında, anne öğrenim düzeyi ortaokul olan öğrencilerin diğerlerine göre daha saldırgan olduğunu bulmuştur. Anne öğrenim düzeyi ilkokul olan öğrencilerin saldırganlık puanlarının daha az, anne öğrenim düzeyi üniversite olan öğrencilerin ise saldırganlık puanlarının daha fazla olduğunu gözlemlemiştir. Duncan (1999), ergenlerde anne-baba öğrenim düzeyinin kardeşler arasındaki saldırganlığı farklılaştırmadığı bulgusunu elde etmiştir. Literatürdeki diğer çalışmalar incelendiğinde, anne öğrenim düzeyinin arttıkça ergenlerin saldırganlık davranışlarının azaldığı yönünde bulguların yer aldığını görmekteyiz (Aral, Bütün, Türkmenler ve Akbıyık, 2004). Diğer taraftan Duncan (1999), Gürsoy (1995), Tuzgöl (1998) annenin öğrenim düzeyinin ergenlerin saldırganlık davranışlarını etkilemediği yönünde bulgular elde etmişlerdir. Bu çalışma, literatürdeki benzer çalışmaların sonuçları değerlendirildiğinde, yukarıda örnekleri verilen her iki gruptaki çalışmalardan farklı olarak anne öğrenim düzeyi arttıkça saldırganlık davranışlarının da arttığı yönündeki bulguları destekler niteliktedir.

Çizelge 41. Ergenlerin Baba Öğrenim Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Baba Öğrenim Durumu		n	Ortalama	ss	f	p
Fiziksel Saldırganlık	Okuma Yazması Yok	6	32,16	6,30608	,814	,487
	İlkokul Mezunu	76	26,56	8,51		
	Ortaokul Mezunu	86	26,98	8,53		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	85	27,15	8,54		
Öfke	Okuma Yazması Yok	6	22,00	5,96	,082	,970
	İlkokul Mezunu	76	20,67	6,49		
	Ortaokul Mezunu	86	20,93	7,10		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	85	20,70	7,37		
Düşmanlık	Okuma Yazması Yok	6	24,83	4,11	,046	,987
	İlkokul Mezunu	76	25,00	6,53		
	Ortaokul Mezunu	86	25,22	6,23		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	85	25,36	7,37		
Sözel Saldırganlık	Okuma Yazması Yok	6	15,83	2,71	,558	,643
	İlkokul Mezunu	76	14,35	4,77		
	Ortaokul Mezunu	86	14,75	4,34		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	85	15,18	4,58		
Saldırganlık Ölçeği	Okuma Yazması Yok	6	88,56	4,52	,326	,806
	İlkokul Mezunu	76	86,52	22,67		
	Ortaokul Mezunu	86	87,83	23,21		
	Lise ve Üzeri Okul Mezunu	85	88,42	23,95		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin baba öğrenim değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 41’de yer almaktadır. Ergenlerin baba öğrenim değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Baba öğrenim değişkeni farklı olan ergen grupları arasında saldırganlık alt ölçeği puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05=fark yok). Ergenlerin babalarının öğrenim düzeyi ortalamaları incelendiğinde babası okuma yazma bilmeyen ergenlerin saldırganlık puan ortalamasının (88,56±4,52) daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Ayrıca ortalamalar incelendiğinde babası okuma yazma bilmeyen ergenlerin fiziksel saldırganlık (32,16±6,3), öfke (22,00±5,96) ve sözel saldırganlık (15,83±2,71) puan ortalamalarının da diğer baba öğrenim kollarına göre yüksek olduğu bulunmuştur.

Baba öğrenim düzeyi düştükçe ergenlerin babaya duyduğu yabancılaşmaya bağlı olarak saldırganlık da artmış olabilir. Literatür incelendiğinde çok farklı bulguların elde edildiğini görmekteyiz. Güner (1995) ve Aral, Bütün, Türkmenler ve Akbıyık (2004) ve Ağlamaz (2006) babanın öğrenim düzeyi arttıkça ergenlerin saldırganlık düzeylerinin azaldığı yönünde bulgular elde etmişlerdir. Tuzgöl (1998) ve Gürsoy (2002) ise baba öğrenim düzeyinin ergenlerdeki saldırganlık davranışını etkilemediği yönünde bulgular elde etmişlerdir. Ayrıca Yıldız ve Erc (2011) baba eğitim düzeylerinin anne ve baba tutumunu algılamada etkili olduğunu gözlemlemişlerdir. Yaşları 15 ile 18 arasında değişen 525 ergenle yaptıkları çalışmada baba eğitim düzeyi arttıkça demokratik tutum algılamalarının da arttığı bulunmuştur. Demokratik tutuma sahip ergenlerin ise saldırganlık eğilimlerinin düşük olduğu belirtilmiştir. Aile tutumlarının ergen bireylerin saldırgan davranışları üzerindeki etkisi düşünüldüğünde okullarda anne ve babalara yönelik olarak tutum eğitimleri ve seminerlerin verilmesi, aile çalışmalarının desteklenmesi saldırganlık davranışlarının azaltılmasında etkili olabilir. Bu çalışmadaki ortalama puanlar ergenlerin babalarının öğrenim düzeyi azaldıkça saldırganlık davranışının arttığı yönündeki diğer çalışmalarla tutarlıdır. Ergenlerin anne ve baba medeni durum değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 42’de yer almaktadır.

Çizelge 42. Ergenlerin Anne ve Baba Medeni Durum Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (T-Testi)

Anne ve Baba Medeni Durum		n	Ortalama	ss	t	p
Fiziksel Saldırganlık	Evli ve Birlikte Yaşıyorlar	225	26,67	8,62	-1,030	,304
	Ayrı Yaşıyorlar	28	28,43	7,25		
Öfke	Evli ve Birlikte Yaşıyorlar	225	20,37	7,00	-2,154	,032*
	Ayrı Yaşıyorlar	28	23,36	6,11		
Düşmanlık	Evli ve Birlikte Yaşıyorlar	225	24,16	6,81	-2,664	,008*
	Ayrı Yaşıyorlar	28	27,79	6,49		
Sözel Saldırganlık	Evli ve Birlikte Yaşıyorlar	225	14,50	4,48	-2,174	,031*
	Ayrı Yaşıyorlar	28	16,46	4,60		
Saldırganlık Ölçeği	Evli ve Birlikte Yaşıyorlar	225	85,71	23,81	-2,201	,029*
	Ayrı Yaşıyorlar	28	96,04	19,50		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin anne ve baba medeni durum değişkeni ile saldırganlık puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı T-Testi ile analiz edilmiştir. Anne ve baba medeni durum değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında saldırganlık toplam puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p < 0,05$ =farklılık var, $p=0,029$). Anne ve babasının medeni durumu farklı olan gruplar arasındaki puan ortalamaları incelendiğinde, öfke ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,32$), düşmanlık ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,08$) ve sözel saldırganlık alt ölçek puanları ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,31$) açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların bulunduğu gözlenmiştir. Saldırganlık ölçeği puan ortalamaları incelendiğinde ise anne ve babası ayrı yaşayan ergenlerin ($96,04 \pm 19,50$) görece anne ve babası birlikte yaşayan ergenlere göre ($85,71 \pm 23,81$) saldırganlık puanlarının daha fazla çıktığı bulunmuştur. Anne ve babası boşanmış olan ergenlerde düşmanlık alt ölçek puanı anne ve babası evli birlikte yaşayan ergenlere göre daha fazla çıkmıştır. Ebeveynleri boşanmış olan ergenlerin saldırganlıklarının fazla olmasının yanında özellikle sözel saldırganlıklarının ($16,46 \pm 4,60$) anne ve babası evli ve birlikte yaşayan ergenlere ($14,50 \pm 4,48$) göre daha fazla olduğu bulunmuştur.

Bilinçli anne ve babalar sağlıklı bir ergenin gelişimini desteklemek için birlikte hareket ederler. Büyüme çağındaki bireyin gereksinim duyduğu standartları, sınırları ve ilkeleri koyarken ergen bireye de öz güvenini geliştirecek fırsatlar verirler ve kısıtlayıcılık ile bağımsızlık arasında sağlıklı bir denge kurarlar. Anne babası birlikte yaşamayan ya da boşanmış olan ergenler genellikle tek bir ebeveynin himayesi altında büyümeye devam eder. Anne ve baba için de bir kriz süreci olan boşanma sırası ve sonrasında süreçlerde ergen bireyin ihtiyaçları anne ve babanın ihtiyaçları ön planda olduğu için giderilmeyebilir. Ergen birey bu durumda ihmal edilebilir. Anne ve babanın boşanması ile daha önceden çözülememiş problemler ve çekişmeler de aile içerisinde yaşanmaya devam edebilir. Ergen birey bu çekişme neticesinde her iki tarafa da öfke duyabilir.

Tek bir ebeveynle yaşamak zorunda kalan ergenler bazen anne ya da babalarının da etkisiyle karşı tarafa öfke duyabilir. Bu da ergeni yaşadığı ebeveynine daha bağlı yaparak diğer ebeveynine karşı düşmanca tavırlar

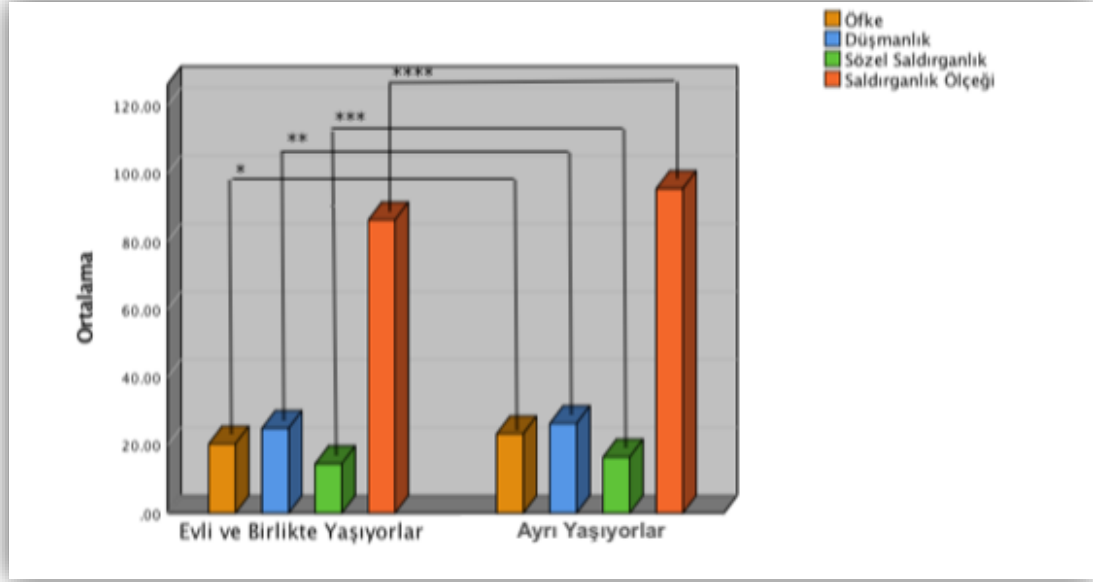
beslemesine ya da öfke hissetmesine neden olabilir. Su süreç ergeni anne ya da baba figüründen mahrum bırakır ve ona gerekli olan sıcak bir yuva ortamını vermez.

İlgisiz, ihmalkâr ya da istismar eden anne ve babaların başkalarına karşı, öfke, fiziksel istismar gibi farklı davranış sorunlarına yol açarak ergenin ruh sağlığına ve gelişimine zararlı etkilerinin olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur (Akt. Çok,2013 ss. 159-60). Yetkili anne ve babalar her ne kadar ayrı yaşalar ya da boşansalar da sıcak bir ana baba çocuk ilişkisine devam ederler. Bu süreçte ergenler anne ve babalarıyla daha sıcak ilişkiler kurar ve gelişimleri de olumlu yönde desteklenir. Süreç sıcak ilişkilere dayalı şekliyle yürütüldüğünde ergenler de anne ve babalarının yıkıcı etkilerine daha az maruz kalırlar.

İlgili literatür incelendiğinde, doğumlarından yetişkinliklerine kadar izlenen bir grup İngiliz ergen birey arasında yapılan çalışmaya göre, anne ve babası boşanmış olan yedi yaşındaki bireylerin, anne ve babası boşanmamış olan bireylere göre ergenliklerinde daha çok eğitsel ve davranışsal problem yaşadıkları belirtilmiştir (Cherlin, Chase-Lansdale ve McRae, 1998). Ergen bireyler boşanma sürecinde maruz kaldıkları evlilik çatışmaları nedeniyle daha çok zarar görmektedirler. Özellikle fiziksel şiddete dayalı düşmanca ve korkutucu deneyimler yaşayan ergenler için bu süreç yıkıcı sonuçlar doğurabilir (Akt. Çok, 2013; Buehler vd., 1998). Evlilik çatışması saldırganlık, suç işleme ve dışa yönelik diğer davranış türleri dahil birçok ergen sorunuyla ilişkilendirilmiştir (Harold ve Conger, 1997). Kaplan ve Aksel (2013), ebeveynleri iyi geçinen grup ile kötü geçinen grubun saldırganlık puanlarını inceledikleri çalışmalarında, ebeveynlerin iyi geçinmeleri ile ebeveyne bağlanmanın her ikisinin de saldırganlık davranışı üzerinde etkili olduğunu bulmuşlardır. Ebeveynleri iyi geçinen ve ailelerine güvenli bağlanan ergenlerin saldırganlık puanlarının daha düşük olduğunu gözlemişlerdir.

Boşanmanın ergen birey üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkilerine göre bireysel temelli müdahale planları da bu sürecin daha uyumlu ve çatışmasız geçirilmesini sağlayabilir. Özellikle bu süreçlerin birey tarafından dışa dönük davranış

problemleri ile okula yansıtılmasının önüne geçmek amacıyla okul sosyal hizmet uzmanı diğer psiko-sosyal ekip üyeleriyle birlikte koordineli çalışmalar gerçekleştirmelidir. İlgili müdahale planları öneriler de sunulmuştur.

Şekil 26. Ergenlerin Anne ve Baba Medeni Durum Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki

Ergenlerin anne ve baba medeni durum değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarına ait istatistik verileri Şekil 26'da yer almaktadır. Ergenlerin anne ve babalarının medeni durum düzeyi değişkenine göre saldırganlık alt ölçek puanlarından öfke, düşmanlık, sözel saldırganlık ve toplam saldırganlık arasındaki ilişkinin hangi düzeyden kaynaklandığını belirlemek için Post-Hoc Tukey Testi yapılmıştır. Puan ortalamaları incelendiğinde anne ve babası boşanmış olan ergenlerde saldırganlık toplam puanının diğer alt ölçek puanlarına oranla (öfke, düşmanlık ve sözel saldırganlık) daha fazla olduğu görülmüştür.

Çizelge 43. Ergenlerin Çalışma Tarihinde Yaşadıkları Kişi Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

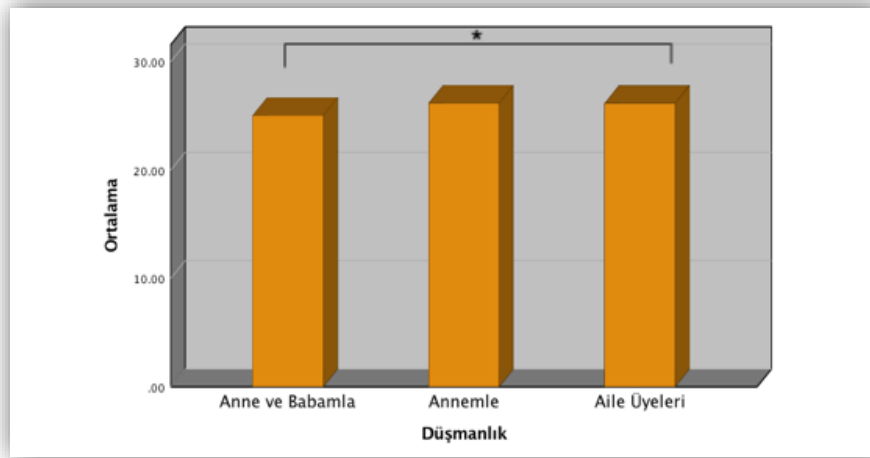
Ergenlerin Çalışmanın Yapıldığı Tarihte Kiminle Yaşadıkları		n	Ortalama	ss	f	p
Fiziksel Saldırganlık	Anne ve Baba	218	26,82	8,69	1,010	,366
	Anne	22	26,59	7,11		
	Aile Üyeleri	9	30,89	6,88		
Öfke	Anne ve Baba	218	20,44	7,06	1,522	,220
	Anne	22	21,77	6,09		
	Aile Üyeleri	9	24,11	4,31		
Düşmanlık	Anne ve Baba	218	24,22	6,88	3,471	,033*
	Anne	22	26,82	6,89		
	Aile Üyeleri	9	29,11	4,83		
Sözel Saldırganlık	Anne ve Baba	218	14,63	4,52	,878	,417
	Anne	22	15,32	4,53		
	Aile Üyeleri	9	16,44	4,45		
Saldırganlık Ölçeği	Anne ve Baba	218	86,10	24,10	1,891	,153
	Anne	22	90,50	19,72		
	Aile Üyeleri	9	100,56	17,10		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin çalışmanın yapıldığı tarihte kiminle yaşadıkları değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarına ait bulgular Çizelge 43'de yer almaktadır. Ergenlerin çalışma tarihinde kiminle yaşadıkları değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları arasında farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Çalışma tarihinde ergenlerin yaşadıkları kişi değişkeni farklı olan gruplar arasında düşmanlık alt ölçek puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (p<0,05=fark var, p=0,033). Saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları incelendiğinde, aile üyeleriyle birlikte yaşayan ergenlerde anne ve baba ile birlikte yaşayan ve yalnız anne ile yaşayan ergenlere göre fiziksel saldırganlık (30,89±6,88), öfke (24,11±4,31), düşmanlık (29,11±4,83) ve sözel saldırganlık (16,44±4,45) puan ortalamalarının fazla çıktığı gözlenmiştir.

Ergenlik döneminde her ne kadar ile ilişkiler zayıflasa da anne ve babaya olan bağlanma davranışı devam etmektedir. Aile üyeleriyle iyi ilişkiler geliştiremeyen ergen birey anne ve babasına karşı bağlanmadan da doğan eksiklikler doğrultusunda öfke ve düşmanlık duyabilir bunu da dışarıda saldırganlık davranışları olarak yansıtır olabilir. Aile üyeleri yanında kalan ergenlerde her ne kadar yaşam

koşulları iyi olsa dahi anne veya babanın eksikliği kendisini saldırgan davranışlar şeklinde gösterebilir. Evdeki otoritenin eksikliği ya da ergene karşı belli bir tutum düzeninin olmaması ergen bireylerde dışarıya karşı bir güvensizlik yaratabilir ya da kimlik gelişimleri sürecinde olan ergenler, aile üyelerinden gerekli desteği almakta güçlük çekiyor olabilirler. Yıldız ve Erc (2011), anne baba tutumları ile saldırgan davranışlar arasında ilişki bulmuşlardır. Dolayısıyla evdeki anne baba tutumunun gerektirdiği davranışlar, aile üyeleri tarafından sağlanamıyorsa bu durum da saldırgan davranışların oluşmasına neden olabilir. Ayrıca çocukluk sürecinde de anne baba yokluğu ya da farklı sebeplerden güvenli bir bağlanma gerçekleştiremeyen ergen bireyler bu süreci aile üyeleriyle daha da zor atlatıyor olabilir ve kendi içlerinde yalnızlık duygusu yaşayabilirler. İlgili literatür incelendiğinde Demirli (2007) ve Haliloğlu (2008) güvenli bağlanma ve yalnızlık arasında ters yönlü bir ilişki bulmuştur. Anne ve baba eksikliğinin ergenlerde yalnızlığı artırmasının sonucu saldırgan davranışlarda da artış olabilir.

Şekil 27. Ergenlerin Çalışmanın Yapıldığı Tarihte Yaşadıkları Kişi Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki

Ergenlerin çalışmanın yapıldığı tarihte yaşadıkları kişi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanları arasındaki ilişki Şekil 27’de yer almaktadır. Ergenlerin çalışmanın yapıldığı tarihte yaşadıkları kişi değişkenine göre saldırganlık alt ölçek puanları arasındaki ilişkinin hangi düzeyden kaynaklandığını belirlemek için Post-Hoc Tukey Testi yapılmıştır. İkili karşılaştırma için yapılan Post-Hoc Tukey

Testine göre çalışmanın yapıldığı tarihte aile üyeleri ile birlikte yaşayan ergenler ve anne-babasıyla yaşayan ergenler arasında saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları açısından fark olduğu görülmüştür. Aile üyeleriyle birlikte yaşayan ergenlerde düşmanlık alt ölçek puanının daha fazla olduğu bulunmuştur. Literatür incelendiğinde, ailede anne ve baba dışından gelen bakım desteğinin özellikle tek anababalı evlerde büyüyen kentli ergenler için önemli bir kaynak olduğuna vurgu yapılmaktadır (Taylor, 1996). Ergen bireyin yaşadığı süreçler ebeveynleri açısından sıkıntılı ve bakım vermede yetersizse ergen bireylerin özellikle aile üyeleriyle birlikte yaşaması bireyin yanlış davranma olasılığını azaltmaktadır.

Çizelge 44. Ergenlerin Kardeş Sayısı Değişkeni İle Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Kardeş Sayısı	n	Ortalama	ss	f	p	
Fiziksel Saldırganlık	Tek Çocuk	10	28,00	9,55	2,356	,072
	1- 2	127	26,15	8,54		
	3- 4	105	27,40	8,26		
	5+	11	32,90	7,09		
Öfke	Tek Çocuk	10	21,00	7,36	1,378	,250
	1- 2	127	20,48	7,24		
	3- 4	105	20,74	6,60		
	5+	11	24,90	6,20		
Düşmanlık	Tek Çocuk	10	22,90	5,58	1,929	,125
	1- 2	127	24,65	6,15		
	3- 4	105	25,69	6,69		
	5+	11	28,72	10,88		
Sözel Saldırganlık	Tek Çocuk	10	15,30	3,56	,854	,466
	1- 2	127	14,38	4,66		
	3- 4	105	15,14	4,44		
	5+	11	16,00	4,40		
Saldırganlık Ölçeği	Tek Çocuk	10	87,10	22,73	1,925	,126
	1- 2	127	85,67	22,92		
	3- 4	105	88,97	23,16		
	5+	11	102,36	22,31		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin kardeş sayısı değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 44'de yer almaktadır. Ergenlerin kardeş sayısı değişkeni ile saldırganlık alt ölçeği puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Kardeş sayısı değişkeni

farklı olan ergen gruplar arasında saldırganlık puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok). Saldırganlık alt ölçeğinin ortalamaları incelendiğinde kardeş sayısı beş ve daha fazla olan ergenlerde fiziksel saldırganlık ($32,90\pm7,09$), öfke ($24,90\pm6,20$), düşmanlık ($28,72\pm10,88$), sözel saldırganlık ($16,00\pm4,40$) ve toplam saldırganlık puanlarının ($102,36\pm22,31$) daha fazla olduğu gözlenmiştir.

Genellikle kardeş ilişkileri diğer aile ilişkilerinden (ergenler ve anne babaları gibi) ve akran ilişkilerinden farklı niteliklere sahiptir. Kardeş ilişkileri dostluk ve önem açısından anne babalığa; güç, yardım ve doyum açısından ise arkadaşlığa daha benzer olarak nitelendirilmiştir. Ergenlerin küçük kardeşleri ile ilişkileri daha çok eşitlikçi ancak daha uzak duygusal açıdan daha az yoğundur (Çok, 2013). Dolayısıyla kardeş sayısının fazla olması ergenler için anne ve babanın yanında ayrı bir destek olarak nitelendirilebilir. Çalışmanın ortalama puanları incelendiğinde ise kardeş sayısının artması ergenlerde saldırganlığı da arttırmıştır. Dolayısıyla fazla çocuğa sahip aileler, ergen çocuklarına yeterince ilgi gösteremiyor olabilir.

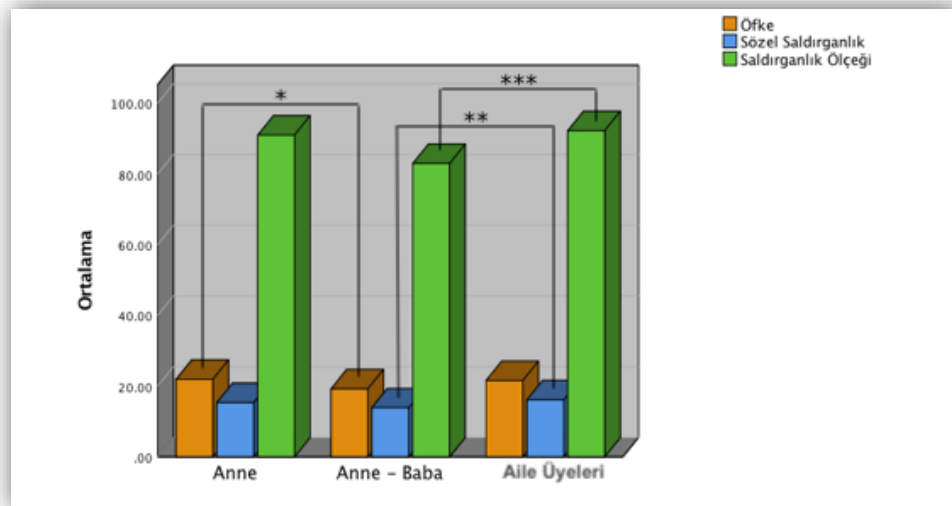
Çizelge 45. Ergenlere 0-1 yaş aralığında bakım veren kişi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarının incelenmesi (ANOVA)

0-1 Yaş Arasında Bakım Veren Kişi		n	Ortalama	ss	f	p
Fiziksel Saldırganlık	Anne	135	27,85	8,46	2,789	,063
	Anne- Baba	102	25,59	8,26		
	Aile Üyeleri	16	29,44	9,16		
Öfke	Anne	135	21,90	6,94	4,525	,012*
	Anne- Baba	102	19,23	6,72		
	Aile Üyeleri	16	21,56	7,17		
Düşmanlık	Anne	135	25,39	6,94	2,902	,057
	Anne- Baba	102	23,48	6,59		
	Aile Üyeleri	16	26,56	7,34		
Sözel Saldırganlık	Anne	135	15,33	4,74	3,715	,026*
	Anne- Baba	102	13,90	3,90		
	Aile Üyeleri	16	16,13	5,52		
Saldırganlık Ölçeği	Anne	135	90,47	23,83	4,296	,015*
	Anne- Baba	102	82,20	22,09		
	Aile Üyeleri	16	93,69	26,50		

* $p<0,05$ = fark var; $p>0,05$ =fark yok

Ergenlere 0-1 yaş aralığında bakım veren kişi ile saldırganlık alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 45'de yer almaktadır. Ergenlerin 0-1 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile saldırganlık ölçeği alt ölçek puan ortalamaları arasında farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. 0-1 yaş arasında bakım veren değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında öfke ($p < 0,05 = \text{fark var}$, $p = 0,012$), sözel saldırganlık ($p < 0,05 = \text{fark var}$, $p = 0,026$), saldırganlık toplam puanları ($p < 0,05 = \text{fark var}$, $p = 0,015$) açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Ayrıca saldırganlık puan ortalamaları incelendiğinde kendilerine 0-1 yaş arasında aile üyelerinin baktığı ergenlerde fiziksel saldırganlık ($29,44 \pm 9,16$), düşmanlık ($26,56 \pm 7,34$), sözel saldırganlık ($16,13 \pm 5,52$) ve toplam saldırganlık ($93,69 \pm 26,50$) puanları yüksek çıkmıştır.

0 ile 2 yaş arası dönem bağlanma açısından önemli bir süreçtir (Bowlby, 1979). Bu süreçte bir bağlanma figürü ile olumlu ilişkilerin geçirilmesi ilerideki süreçlerde geliştirilecek olumlu ve olumsuz davranışlar açısından etkilidir. Çocuğun özellikle biyolojik ebeveynleri ile birlikte yaşaması güvenli bağlanmasında önemli bir kriter olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla biyolojik ebeveynler yerine diğer aile üyeleriyle birlikte büyüyen ve bağlanma açısından güvenli bir ilişki süreci geçiremeyen ergenler bu nedenle saldırganlık davranışı gösteriyor olabilir.

Şekil 28. Ergenlere 0-1 Yaş Arasında Bakım Veren Kişi Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki

Ergenlere 0-1 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarına ait bulgular Şekil 28'de yer almaktadır. Ergenlere 0-1 yaş arasında bakım veren kişi değişkenine göre saldırganlık alt ölçek puanlarından öfke, sözel saldırganlık ve toplam saldırganlık arasındaki ilişkinin hangi düzeyden kaynaklandığını belirlemek için Post-Hoc Tukey Testi yapılmıştır. İkili karşılaştırma için yapılan Post-Hoc Tukey testine göre ergen bireylere sadece annesi bakanlar ile anne ve babası beraber bakanlar arasında saldırganlık alt ölçek ortalama puanları açısından fark olduğu bulunmuştur. Annesi tarafından bakım gören ergen bireylerde öfke, sözel saldırganlık alt ölçek puanları ile saldırganlık toplam puanının fazla olduğu gözlenmiştir.

Şahin, Cevher ve Nilgün (2007) son yıllarda yapılan çalışmaların ailenin çocukla iletişim kalitesinin çocuğun sosyal gelişimi açısından önemine vurgu yapmışlardır. Tek ebeveynli ailelerde yetişen ergen bireyler ebeveynlerinden birinin eksikliğinde diğerine öfke ve düşmanlık gösteriyor olabilir.

Çizelge 46. Ergenlere 1-2 yaş aralığında bakım veren kişi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarının incelenmesi (ANOVA)

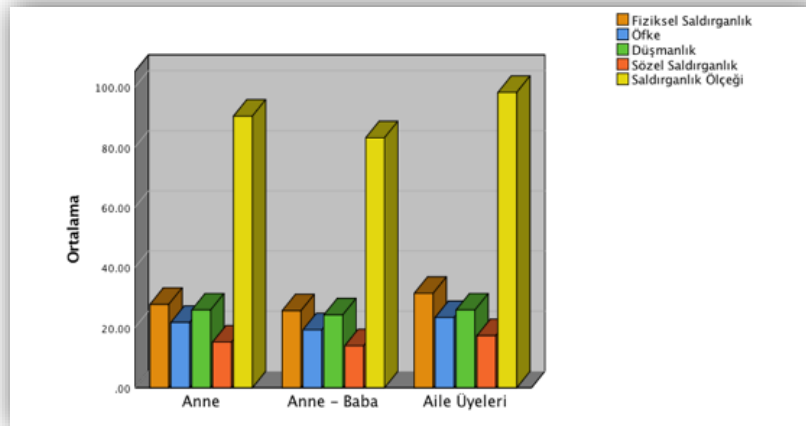
1-2 Yaş Arasında Bakım Veren Kişi	n	Ortalama	ss	f	p	
Fiziksel Saldırganlık	Anne	138	27,73	8,39	3,681	,027*
	Anne- Baba	101	25,60	8,30		
	Aile Üyeleri	14	31,38	9,24		
Öfke	Anne	138	21,70	7,04	4,557	,011*
	Anne- Baba	101	19,29	6,72		
	Aile Üyeleri	14	23,38	6,13		
Düşmanlık	Anne	138	25,25	6,97	3,233	,041*
	Anne- Baba	101	23,56	6,57		
	Aile Üyeleri	14	27,85	7,23		
Sözel Saldırganlık	Anne	138	15,20	4,82	4,365	,014*
	Anne- Baba	101	13,96	3,87		
	Aile Üyeleri	14	17,31	5,02		
Saldırganlık Ölçeği	Anne	138	89,88	24,02	4,985	,008*
	Anne- Baba	101	82,42	22,08		
	Aile Üyeleri	14	99,92	24,20		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlere 1-2 yaş aralığında bakım veren kişi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 46'da yer almaktadır. Ergenlerin 1-2 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile saldırganlık ölçeği ortalama puanları arasında farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz

edilmiştir. 1-2 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında fiziksel saldırganlık ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,027$), öfke ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,011$), düşmanlık ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,041$), sözel saldırganlık ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,014$), saldırganlık toplam puanları ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,008$) açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Saldırganlık ölçeği ortalama puanları incelendiğinde kendilerine 1-2 yaş arasında kendilerine aile üyelerinin baktığı ergenlerde fiziksel saldırganlık ($31,38 \pm 9,24$), öfke ($23,38 \pm 6,13$), düşmanlık ($27,85 \pm 7,23$), sözel saldırganlık ($17,31 \pm 5,02$) ve saldırganlık ortalamalarının ($99,92 \pm 24,20$) da fazla olduğu gözlenmiştir.

0-1 yaş arasında kendilerine aile üyelerinin baktığı ergenlerle benzer şekilde 1-2 yaş aralığında da kendilerine aile üyelerinin baktığı ergenlerde saldırganlık puanlarının fazla çıktığı gözlenmiştir. 0-1 arasındaki yakın ilgi ve bakım gereksinimi 1-2 yaş arasında da devam etmektedir. Bağlanma ömür boyu süren bir içsel çalışan modeldir (Bowlby, 1979) fakat 2 yaşına kadar temelleri atıldığı için bu yaştaki yakın ve sevgi dolu bir bakım gelecekteki ilişkileri de belirleyeceğinden önemlidir.

Şekil 29. Ergenlere 1-2 Yaş Arasında Bakım Veren Kişi Değişkeni ile Saldırganlık Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişki

Ergenlere 1-2 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile saldırganlık ölçeği alt puanlarına ait istatistik verileri Şekil 29'da yer almaktadır. Ergenlere 1-2 yaş arasında bakım veren kişi değişkenine göre saldırganlık alt ölçek puan

ortalamaları açısından fiziksel saldırganlık, öfke, düşmanlık, sözel saldırganlık ve toplam saldırganlık arasındaki ilişkinin hangi düzeyden kaynaklandığını belirlemek için Post-Hoc Tukey Testi yapılmıştır. İkili karşılaştırma için yapılan Post-Hoc Tukey Testine göre kendisine aile üyelerinin bakım sağladığı ergenler ile kendisine anne ve babasının birlikte bakım sağladığı ergenler arasında fark bulunmuştur. Kendisine aile üyelerinin baktığı ergenlerde fiziksel saldırganlık, düşmanlık, sözel saldırganlık daha fazla çıkmıştır. 1-2 yaş arasında kendisine annesinin baktığı ergenler ile anne ve babasının beraber baktığı ergenler arasında da fark bulunmuştur. İkili karşılaştırma için yapılan Post-Hoc Tukey testine göre, kendisine annesi bakan ergenlerde öfke alt ölçek puanı daha fazla bulunmuştur. Ayrıca kendisine 1-2 yaşları arasında anne ve babasının beraber baktığı ergenlerde saldırganlık toplam puanının daha az olduğu bulunmuştur. 0-1 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile benzer sonuçların görülmesi bağlanma sürecinin bu dönemde de aktif olmasından kaynaklı olabilir. Bu süreçte aile üyeleriyle yaşayan ve onlardan yeterince bakım ve ilgi göremeyen ergenlerin saldırganlık davranışlarının fazla olduğu söylenebilir.

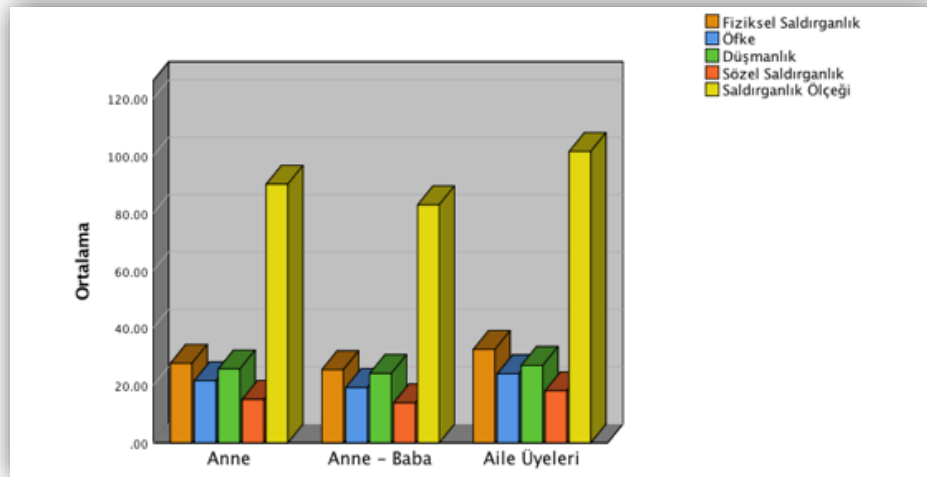
Çizelge 47. Ergenlere 2-5 yaş aralığında bakım veren kişi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarının incelenmesi (ANOVA)

2-5 Yaş Arasında Bakım Veren Kişi		n	Ortalama	ss	f	p
Fiziksel Saldırganlık	Anne	140	27,71	8,34	4,784	,009*
	Anne- Baba	100	25,50	8,28		
	Aile Üyeleri	12	32,58	9,33		
Öfke	Anne	140	21,66	7,00	4,985	,008*
	Anne- Baba	100	19,26	6,75		
	Aile Üyeleri	12	24,08	6,02		
Düşmanlık	Anne	140	25,21	6,94	3,689	,026*
	Anne- Baba	100	23,55	6,60		
	Aile Üyeleri	12	28,50	7,14		
Sözel Saldırganlık	Anne	140	15,14	4,81	5,722	,004*
	Anne- Baba	100	13,94	3,88		
	Aile Üyeleri	12	18,17	4,43		
Saldırganlık Ölçeği	Anne	140	89,73	23,90	6,010	,003*
	Anne- Baba	100	82,25	22,13		
	Aile Üyeleri	12	103,33	23,13		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlere 2-5 yaş aralığında bakım veren kişi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 47'de yer almaktadır.

Ergenlerin 2-5 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile saldırganlık ölçeği puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. 2-5 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni farklı olan ergen grupları arasında fiziksel saldırganlık ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,009$), öfke ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,008$), düşmanlık ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,026$), sözel saldırganlık ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,004$), saldırganlık toplam puanları ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,003$) açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Saldırganlık ölçeği puan ortalamaları incelendiğinde kendilerine 2 ile 5 yaş arasında aile üyelerinin baktığı ergenlerde fiziksel saldırganlık ($32,58 \pm 9,33$), öfke ($24,08 \pm 6,32$), düşmanlık ($28,50 \pm 7,14$), sözel saldırganlık ($18,17 \pm 4,43$) ve saldırganlık toplam puanlarının ($103,33 \pm 23,13$) fazla olduğu gözlenmiştir. 2 ile 5 yaş arasındaki dönem çocukların sosyal ilişki süreçlerine başladığı bir dönemdir. Bu dönem arkadaş kazanımı ve paylaşım ile birlikte çocukların artık tek bağlanma figüründen yavaş yavaş uzaklaştığı ve dış dünyayı keşfetmeye başladığı sürece denk gelmektedir. Bu süreçte ebeveyn desteği güvenli bir üs olması açısından önemlidir (Bowlby, 1979). Aile üyeleriyle büyüyen çocuklar bu ebeveyn desteğinden mahrum olabilir sonuç olarak da büyüdüklerinde saldırgan davranışlar sergileyebilirler.

Şekil 30. Ergenlere 2-5 Yaş Arasında Bakım Veren Kişi Değişkeni ile Saldırganlık Ölçeği Alt Puanları Arasındaki İlişki

Ergenlere 2-5 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile saldırganlık ölçeği alt puanlarına ait bulgular Şekil 30'da yer almaktadır. Ergenlere 2-5 yaş arasında

bakım veren kişi değişkenine göre saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları açısından fiziksel saldırganlık, öfke, düşmanlık, sözel saldırganlık ve toplam saldırganlık arasındaki ilişkinin hangi düzeyden kaynaklandığını belirlemek için Post-Hoc Tukey Testi yapılmıştır. İkili karşılaştırma için yapılan Post- Hoc Tukey Testine göre 2-5 yaş arasında kendilerine bakım veren kişi değişkenine göre, aile üyeleri tarafından bakılan ergenler ile kendisine anne ve babasının beraber baktığı ergenler arasında fark olduğu gözlenmiştir. Kendisine aile üyeleri tarafından bakılan ergenlerde fiziksel saldırganlığın, düşmanlığın ve sözel saldırganlığın daha fazla olduğu gözlenmiştir. Ayrıca kendisine bakım veren kişisi annesi olan ergenler ile anne ve babasının birlikte baktığı ergenler arasında fark olduğu gözlenmiştir. Kendisine 2-5 yaş arasında annesi bakan ergenlerde öfke alt ölçek puanının daha fazla olduğu bulunmuştur. Kendisine anne ve babasının birlikte baktığı ergenlerde saldırganlık toplam puanı kendisine aile üyelerinin baktığı ergenlere göre daha az çıktığı gözlenmiştir.

Çizelge 48. Ergenlerin Ailelerinin Gelir Düzeyi Değişkeni İle Saldırganlık Alt Ölçek Puanlarının İncelenmesi (ANOVA)

Aile Gelir Düzeyi		n	Ortalama	ss	f	p
Fiziksel Saldırganlık	0-1500TL	48	25,52	7,65	1,007	,367
	1500-2500TL	90	27,16	8,84		
	2500TL ve Üstü	115	27,57	8,52		
Öfke	0-1500 TL	48	21,27	6,15	,144	,866
	1500-2500TL	90	20,61	7,19		
	2500TL ve Üstü	115	20,75	7,14		
Düşmanlık	0-1500 TL	48	24,93	6,38	,092	,912
	1500-2500TL	90	25,08	6,32		
	2500TL ve Üstü	115	25,38	7,05		
Sözel Saldırganlık	0-1500 TL	48	14,35	4,55	,571	,566
	1500-2500TL	90	15,17	4,23		
	2500TL ve Üstü	115	14,70	4,73		
Saldırganlık Ölçeği	0-1500 TL	48	86,00	22,64	,187	,830
	1500-2500TL	90	88,11	23,50		
	2500TL ve Üstü	115	88,36	23,17		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Ergenlerin ailelerinin gelir düzeyi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puanlarının incelenmesine ilişkin bulgular Çizelge 48'de yer almaktadır. Ergenlerin ailelerinin

aylık gelir düzeyi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları arasında farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA Testi ile analiz edilmiştir. Aylık gelir düzeyi değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında saldırganlık puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok). Ortalama alt ölçek puanları incelendiğinde ise düşük ekonomik gelir düzeyinde yaşayan ergenlerin daha fazla öfke ($21,27\pm6,15$) duydukları gözlenmiştir.

Ekonomik gelirdeki değişimler ekonomik stresi de beraberinde getirerek hem aile ortamını hem de ergenleri birçok açıdan risk altına sokar. Mali stres ebeveynleri depresyona sokarak evlilikleri kötüye götürebilir. Bu nedenle de hem ergen hem de anne ve babalar arasında tartışmalar çıkabilir. Bu tartışmalar anne ve baba kalitesini aşağıya çekerek kaba, ilgisiz ve tutarsız ebeveynler ortaya çıkar. Ergenler sürekli tekrarlanan bir biçimde çözümlenemeyen evlilik çatışmalarına maruz kaldıklarında daha saldırgan ve depresif olurlar (Akt. Çok, 2013; Cummings, Ballard, El-Sheikh ve Lake, 1991).

Yoksulluk içerisinde büyümek ergenlerin ruh sağlıklarını olumsuz etkilemektedir. Yapılan çalışmalar yoksul çocukların şiddete maruz kalma, okula yabancılaşma, olasılıklarını arttırmaktadır (Whitbeck, Hoyt ve Bao, 2000). Güncel literatür incelendiğinde ise saldırganlık ve sosyo-ekonomik düzey arasındaki ilişkide Şahan (2007) istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulamamıştır. Diğer taraftan Eroğlu (2009) da üst sosyo-ekonomik düzeydeki liseli ergenlerin alt sosyo-ekonomik düzeydeki ergenlere göre daha saldırgan olduklarını bulmuştur. Ayrıca üst sosyo-ekonomik düzeydeki liseli ergenler, alt sosyo-ekonomik düzeydeki ergenlere göre daha fazla fiziksel saldırganlık davranışını göstermektedirler. Hatunoğlu (1994) ise alt sosyo-ekonomik düzeydeki bireylerin üst ve orta sosyo-ekonomik düzeydeki bireylere göre daha saldırgan davranışlar gösterdikleri sonucuna ulaşmıştır. Doğan (2001) ekonomik sorunların ergenleri olumsuz etkilediğini bu yüzden de düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ergenlerin daha fazla saldırgan davranışlar sergilediğini söylemiştir.

Çuhadaroğlu vd. (2004), düşük sosyo ekonomik düzeydeki ergenlerin akran zorbalığına %85 oranında daha fazla maruz kaldığını buna karşın, yüksek sosyo-

ekonomik düzeydeki ergenlerin akran zorbalığına daha az maruz kaldığını belirtmiştir. Benzer şekilde, yüksek ekonomik düzeydeki bir ailede yaşayan kız ergenlerin %56 oranda daha az akran zorbalığına maruz kaldığını tam tersi düşük sosyo ekonomik düzeydeki bir aileyle yaşayan erkek ergenlerin ise yüksek seviyede akran zorbalığına maruz kaldığını ifade etmiştir. Özkan ve Gökçearsan-Çifci (2010) 295 öğrenci ile yapmış oldukları çalışmalarında özellikle düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip okullarda akran zorbalığının yaygın olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip anne ve babaların öğrenim düzeylerinin de düşük olduğu ve bu anne babaların aile içerisinde çocuklarına yönelik de şiddet uyguladıklarını bulmuşlardır.

Farklılığın nedeni saldırganlığın tek bir boyut gibi görülmesi olabilir oysa alt ölçekler arası farklılıklar incelendiğinde üst sosyo-ekonomik düzeydeki ergenlerin daha çok fiziksel saldırganlık, alt ve orta sosyo-ekonomik düzeydeki ergenlerin ise öfke, düşmanlık ve sözel saldırganlık davranışları gösterdiği görülmektedir (Doğan, 2011).

Aile gelirinin ekonomi odaklı tanımı olan yoksulluk çocuk çağı yoksulluğu olarak bireyin eğitim yaşamını uzun süreli olarak etkilemektedir. Olumsuz sonuçlarına bakıldığında ise suça yönelme, okul terki ve saldırganlığın ön plana çıktığı görülmektedir. Yoksulluk çeken ya da ekonomik durumu dengesiz ailelere ilişkin olarak okul sosyal hizmetinin devreye girdiği eğitim programları hazırlanabilir (Jarolmen, 2017, s. 175).

Bu çalışmada anlamlı bir farklılığın görülmemesinin nedeni liseli ergenlerin daha çok, alt sosyo-ekonomik açıdan aynı düzeyde olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Bu nedenle çalışma literatürdeki diğer çalışmalarla tutarlılık göstermektedir.

3.2.7. Ergenlerin Anne ve Babaya Bağlanma Değişkenine İlişkin Bulgular

Araştırma hipotezlerinden ilki ebeveynine güvenli bağlanan liseli ergenlerin saldırganlıkları ve empatik eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı üzerine kurulmuştur. Örneklem grubundaki ortalamalar kıyaslanarak aralarında anlamlı bir fark olup olmadığı “Bağımsız Örneklem T-Testi” ile analiz edilmiştir.

T-Testi sonucunda elde edilen önemlilik değerlerinin 0,05'ten küçük olması durumunda H0 hipotezi ret, H1 hipotezi kabul edilmiştir. Tam tersi önemlilik değerinin 0,05'ten büyük olması durumunda H0 hipotezi kabul ve H1 hipotezi ret edilmiştir. Birinci grup hipotezler aşağıdaki gibi kurulmuştur.

H0: Ebeveynine güvenli bağlanan liseli ergenlerin saldırganlıkları ve empatik eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H1: Ebeveynine güvenli bağlanan liseli ergenlerin saldırganlıkları ve empatik eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Çizelge 49. Anneye Bağlanma Şekli Açısından Empatik Eğilim ve Saldırganlığın İncelenmesi (T-Testi)

Anneye Bağlanma		n	Ortalama	ss	t	p
Empatik Eğilim Ölçeği	Güvensiz Bağlanma	72	61,82	8,54	-4,680	,000*
	Güvenli Bağlanma	99	67,84	8,13		
Fiziksel Saldırganlık	Güvensiz Bağlanma	72	27,69	8,05	0,257	,797
	Güvenli Bağlanma	99	27,34	9,33		
Öfke	Güvensiz Bağlanma	72	20,99	6,48	-0,487	,627
	Güvenli Bağlanma	99	21,52	7,37		
Düşmanlık	Güvensiz Bağlanma	72	25,53	7,10	0,674	,502
	Güvenli Bağlanma	99	24,80	6,91		
Sözel Saldırganlık	Güvensiz Bağlanma	72	14,50	4,83	-1,763	,080
	Güvenli Bağlanma	99	15,77	4,50		
Saldırganlık Ölçeği	Güvensiz Bağlanma	72	88,71	23,33	-0,191	,849
	Güvenli Bağlanma	99	89,42	24,74		

*p<0,05= fark var; p>0,05=fark yok

Anneye bağlanma şekli açısından empatik eğilim ve saldırganlığın incelenmesine ait bulgular Çizelge 49'da verilmiştir. Annesine güvenli bağlanan ergenlerin empatik eğilim puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (p<0,05=fark var, p=0,000). Bu sonuca göre 1. grupta yer alan H1 hipotezi kabul edilmiştir. Puan ortalamaları incelendiğinde annesine güvenli şekilde bağlanan ergenlerin empatik eğilimlerinin fazla olduğu gözlenmiştir. Annesine bağlanma şekli güvenli olan gruplar arasında fiziksel saldırganlık

($p=0,797>0,05$), öfke ($p=0,627>0,05$), düşmanlık ($p=0,502>0,05$), sözel saldırganlık ($p=0,08>0,05$) ve saldırganlık ölçeği toplam puanları ($p=0,849>0,05$) açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuçların her biri için 1. grupta yer alan H0 hipotezi kabul edilmiştir.

Çizelge 50. Babaya Bağlanma Şekli Açısından Empatik Eğilim ve Saldırganlığın İncelenmesi (T-Testi)

Babaya Bağlanma		n	Ortalama	ss	t	p
Empatik Eğilim Ölçeği	Güvensiz Bağlanma	72	60,96	8,22	-5,649	,000*
	Güvenli Bağlanma	99	68,35	8,61		
Fiziksel Saldırganlık	Güvensiz Bağlanma	72	28,22	7,76	1,254	,212
	Güvenli Bağlanma	99	26,59	8,88		
Öfke	Güvensiz Bağlanma	72	21,53	5,66	1,186	,237
	Güvenli Bağlanma	99	20,37	6,70		
Düşmanlık	Güvensiz Bağlanma	72	26,14	6,61	2,236	,027*
	Güvenli Bağlanma	99	23,86	6,57		
Sözel Saldırganlık	Güvensiz Bağlanma	72	14,54	4,14	-0,910	,364
	Güvenli Bağlanma	99	15,15	4,46		
Saldırganlık Ölçeği	Güvensiz Bağlanma	72	90,43	20,30	1,307	,193
	Güvenli Bağlanma	99	85,97	23,22		

* $p<0,05$ = fark var; $p>0,05$ =fark yok

Babaya bağlanma şekli açısından empatik eğilim ve saldırganlığın incelenmesine ait bulgular Çizelge 50'de verilmiştir. Babasına güvenli bağlanan ergenlerde empatik eğilim puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$ =fark var, $p=0,000$). Bu sonuca göre 1. grupta yer alan H1 hipotezi kabul edilmiştir. Babasına güvenli bağlanan ergenlerin empatik eğilimlerinin de yüksek olduğu gözlenmiştir.

Babasına güvenli bağlanan ergenlerde düşmanlık puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$ =fark var, $p=0,027$). Bu sonuca göre 1.grupta yer alan H1 hipotezi kabul edilmiştir. Babasına bağlanma şekli güvenli olan gruplar arasında fiziksel saldırganlık ($p=0,212>0,05$), öfke ($p=0,237>0,05$), sözel saldırganlık ($p=0,364>0,05$) ve saldırganlık ölçeği toplam puanları

($p=0,193>0,05$) açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuçların her biri için 1. grupta yer alan H0 hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırma hipotezlerinden bir diğeri de ebeveynine güvensiz bağlanan liseli ergenlerin saldırganlıkları ve empatik eğilimleri arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı üzerinedir. Örneklem grubundaki ortalamalar kıyaslandığında aralarında anlamlı bir farkın olup olmadığı “Bağımsız Örneklem T-Testi” ile analiz edilmiştir. T-Testi sonucunda elde edilen önemlilik değerleri 0,05’ten küçük olması durumunda H0 hipotezi ret, H1 hipotezi kabul edilmiştir. Tam tersi önemlilik değerinin 0,05’ten büyük olması durumunda H0 hipotezi kabul ve H1 hipotezi ret edilmiştir. İkinci grup hipotezler aşağıdaki gibi kurulmuştur.

H0: Ebeveynine güvensiz bağlanan liseli ergenlerin saldırganlıkları ve empatik eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H1: Ebeveynine güvensiz bağlanan liseli ergenlerin saldırganlıkları ve empatik eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Çizelge 51. Anneye Bağlanma Şekli Ayrımında Empatik Eğilim ve Saldırganlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Korelasyon)

		Anneye Güvensiz Bağlanma	Anneye Güvenli Bağlanma
		Empatik Eğilim Ölçeği	Empatik Eğilim Ölçeği
Fiziksel Saldırganlık	r	-0,044	-0,012
	p	,712	,903
Öfke	r	-,022	-,163
	p	,855	,106
Düşmanlık	r	,013	-,272
	p	,911	,007*
Sözel Saldırganlık	r	,094	,069
	p	,431	,499
Saldırganlık Ölçeği	r	,002	-,117
	p	,985	,250

* $p<0,05$; $p>0,05$ =ilişki yok

Anneye bağlanma şekli ayrımında empatik eğilim ve saldırganlık arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik korelasyon bulguları Çizelge 51’de verilmiştir. Annesine güvensiz bağlanan ergenlerin saldırganlık ve alt ölçek puanları ile empatik eğilim puanları arasında istatistiksel olarak ilişki bulunmamıştır

($p>0,05$ =fark yok). Buna göre 2. grupta yer alan H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Annesine güvenli bağlanan ergenlerde düşmanlık ile empatik eğilim arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki ($r=-,272$) bulunmuştur. Annesine güvenli bir şekilde bağlanan ergenlerde empati arttıkça düşmanlık azalmıştır.

Bağlanma ilişkileri, gelişimsel süreç boyunca, özellikle stresli dönemler ve ergenlik ile yetişkinliğe geçiş dönemlerinde duygusal destek ve rahatlama hissi vermektedir. Ergen bağlanması adölesan ve ebeveyn ilişkilerini yeniden yorumlama sürecidir. Özellikle de sosyal, bilişsel ve duygusal temelde bağlanma ergenlik döneminde yeniden inşa edilir. Çocukluktaki gibi fiziksel bir koruma gerekli olmadığından ebeveyn ile geçirilen süre daha az önemlidir. Ergenlerin ebeveynlerine güvenmeleri ve ihtiyaç duydukları zaman erişilebilir olmaları bu dönemdeki güvenli bağlanmanın temellerini oluşturmaktadır (Comtois-Dubois, Cyr, Pascuzzo, Lessard ve Poulin, 2013).

Kültürel açıdan empatinin gelişimine bakacak olursak bu gelişimin daha çok ailede başladığını görürüz. Bu nedenle ailesine güvenli bağlanan ergenlerde prososyal davranış gelişimi de daha fazla gözlenmektedir. Laible (2007) ergenlerin güvenli bağlandıkları durumlarda empati düzeylerinin arttığını bulmuştur.

Çizelge 52. Babaya Bağlanma Şekli Ayrımında Empatik Eğilim ve Saldırganlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Korelasyon)

		Babaya Güvensiz Bağlanma	Babaya Güvenli Bağlanma
		Empatik Eğilim Ölçeği	Empatik Eğilim Ölçeği
Fiziksel Saldırganlık	r	-,016	-,098
	p	,896	,333
Öfke	r	-,053	-,193
	p	,660	,055
Düşmanlık	r	-,128	-,267
	p	,283	,008
Sözel Saldırganlık	r	,066	,055
	p	,579	,591
Saldırganlık Ölçeği	r	-,049	-,158
	p	,683	,117

* $p<0,05$ ilişki var; $p>0,05$ =ilişki yok

Ergenlerin babaya bağlanma şekli ayrımında empatik eğilim ve saldırganlık arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik korelasyon bulguları Çizelge 52'de yer almaktadır. Babasına güvensiz bağlanan ergenlerde saldırganlık ve alt ölçek puanları ile empatik eğilim arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok). Buna göre 2. grupta yer alan H0 hipotezi kabul edilmiştir. Babasına bağlanma şekli güvenli olan ergenlerde düşmanlık ile empatik eğilim arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki ($r=-,267$) bulunmaktadır. Babasına güvenli bağlanan ergenlerde empatik eğilim arttıkça düşmanlık azalmaktadır.

Yapılan çalışmalarda güvenli bağlanan ergenlerin düşük düzeyde risk alma davranışları gösterdiği bulgusu elde edilmiştir (Akt.Morsünbül ve Çok, 2011, s. 565; Cooper vd., 1998). Ayrıca bağlanmanın kendi içerisindeki stillerinde de riskli davranışlara göre farklılaşmalar saptanmıştır (Morsünbül, 2009). Higgins, Jennings ve Mahoney (2009) çalışmalarında, ebeveyn bağlanmasındaki düşüşün ergenlerde şiddet davranışlarını da içeren riskli davranışları arttığını bulmuşlardır. Ergen bireyler bu aşamada ebeveyn kurallarını içselleştirerek hem ebeveynlerine bağlı kalmayı istemekte hem de ebeveynleriyle arasına sınır koymaktadır.

Kaplan ve Aksel (2013), yaşları 13 ile 19 arasında değişen ve liseye devam eden 1424 ergen ile yaptıkları çalışmalarında, ebeveynlerine güvenli bağlanan ergenlerin empati becerilerinin daha yüksek olduğunu gözlemlemiştir. Ayrıca ebeveynlerine olan güvensiz bağlanma arttıkça ergenlerin saldırganlık puanları da artmıştır. Çalışmalarındaki diğer bir bulgu ise empati becerisinin artmasına bağlı olarak saldırganlık davranışlarının azalmasıdır. Bu çalışmanın bulguları literatüdeki güvensiz bağlanan ergenlerin güvenli bağlanana oranla daha yüksek saldırganlık puanı aldıklarını ve empati düzeylerinin de düşük olduğu bilgisi ile tutarlılık göstermekte ve diğer çalışmaları da desteklemektedir (Laible vd., 2000; Arbona ve Power, 2003). Dolayısıyla ebeveyn davranışlarının, ergen bireyin saldırgan davranışlarının gelişiminde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

3.3. EBEVEYNE BAĞLANMA, EMPATİK EĞİLİM VE SALDIRGANLIK ÖLÇEĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN KORELASYON İNCELEMESİ

Çizelge 53. Babaya Bağlanma, Anneye Bağlanma, Empatik Eğilim ve Saldırganlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Korelasyon)

		a	b	c	d	e	f	h	i	EEÖ
e	r	,449**	,219**	-,236**	,394**	1	,636**	-,431**	,876**	,328**
	p	,000	,001	,000	,000		,000	,000	,000	,000
f	r	,300**	,459**	-,062	,387**	,636**	1	-,195**	,808**	,283**
	p	,000	,000	,331	,000	,000		,002	,000	,000
h	r	-,188**	,058	,611**	-,303**	-,431**	-,195**	1	-,664**	-,226**
	p	,003	,362	,000	,000	,000	,002		,000	,000
i	r	,398**	,283**	-,367**	,463**	,876**	,808**	-,664**	1	,356**
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000		,000
EEÖ	r	,247**	,191**	-,210**	,288**	,328**	,283**	-,226**	,356**	1
	p	,000	,002	,001	,000	,000	,000	,000	,000	
FS	r	,026	,150*	,274**	-,027	-,045	,034	,229**	-,093	-,122
	p	,683	,017	,000	,667	,483	,597	,000	,144	,053
Öfke	r	,028	,203**	,274**	,001	-,035	,086	,275**	-,083	-,194**
	p	,661	,001	,000	,986	,588	,179	,000	,195	,002
Dü	r	-,053	,203**	,419**	-,093	-,097	,054	,371**	-,161*	-,244**
	p	,403	,001	,000	,141	,129	,401	,000	,011	,000
SöS	r	,091	,302**	,225**	,099	,043	,220**	,167**	,055	,037
	p	,149	,000	,000	,116	,496	,000	,008	,387	,553
SÖ	r	,019	,231**	,345**	-,017	-,046	,095	,303**	-,094	-,165**
	p	,758	,000	,000	,782	,469	,136	,000	,139	,009

Kısaltmalar: anneye güven=a, anne ile iletişim=b, anneye yabancılaşma=c, anneye bağlanma=d, babaya güven=e, baba ile iletişim=f, babaya yabancılaşma=h, babaya bağlanma=i, EEÖ=empatik eğilim ölçeği, FS=fiziksel saldırganlık, Dü=düşmanlık, SöS=sözel saldırganlık, SÖ=saldırganlık ölçeği

Ergenlerin babaya bağlanma, anneye bağlanma, empatik eğilim ve saldırganlık arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik korelasyon bulguları Çizelge 53'de yer almaktadır. Babaya bağlanma, anneye bağlanma, empatik eğilim ve saldırganlık arasındaki ilişkinin korelasyon tablosuna ait bulgulara ve ilgili yorumlara baktığımızda:

-Babaya güven ile anneye güven arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,449$); anne ile iletişim arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,219$); anneye yabancılaşma arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki ($r=-,236$); anneye bağlanma arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,394$); empatik eğilim arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,328$) bulunmaktadır.

Korelasyon bulgularını yorumladığımızda, anneye güvenen ergenlerin babaya da güvendiklerini görmekteyiz. Babaya güvenen ergenlerin ayrıca empatik eğilimlerinin de fazla olduğu gözlenmiştir. Literatürdeki bulgular incelendiğinde bağlanma ve bağlanma alt ölçek boyutları ile empati arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

-Baba ile iletişim ile anneye güven arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,300$); anne ile iletişim arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,459$); anneye bağlanma arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,387$); empatik eğilim arasında ise pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,283$) bulunmaktadır.

Korelasyon bulgularını yorumladığımızda, anneye güvenen ergenlerin baba ile iletişimlerinin de olumlu yönde etkilendiği gözlenmiştir. Anne ile iyi ilişkiler kuran ergen bireyler aynı zamanda baba ile de iyi ilişkiler kurmaktadır. Baba ile iletişimi güçlü olan bireylerin empatik yeteneklerinin de attığı gözlenmiştir. Burada temel bağlanma objesi olan annenin aslında babaya bağlanma noktasında da önemli bir figür olduğu görülebilir. Ergen bireylerin daha çok çatışma yaşadıkları otoriter baba figürü ile sıcak ilişkilerin desteklenmesinde anne figürünün ön plana çıktığı ayrıca söylenebilir.

Strohschein ve Matthew (2015), ergenlerle yaptıkları çalışmalarında aile desteği alan ergenlerin ailelerine daha az karşı çıktıklarını bulmuşlardır. Ebeveynler ve ergenler arasındaki bu tarzda bir etkileşimin ergenlerin ailelerinin desteğini hissettikleri bir bağlanma örüntüsüyle pekiştirildiğinde oluşabildiğini belirtmişlerdir.

-Babaya yabancılaşma ile anneye güven arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=-,188$); anneye yabancılaşma arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki ($r=,611$); anneye bağlanma arasında negatif yönlü orta bir ilişki ($r=-,303$); empatik eğilim arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki ($r=-,226$) bulunmaktadır.

Korelasyon bulgularını yorumladığımızda, temel bağlanma nesnesi olan anneye yabancılaşan ergen bireylerin babaya da yabancılaştıklarını görmekteyiz. Babaya yabancılaşma arttıkça ergenlerin anneye bağlanma durumlarında da azalma olduğunu, benzer şekilde babaya olan yabancılaşmanın arttıkça ergenlerin empatik eğilimlerinin de azaldığını görmekteyiz. Burada yine birincil anne figürünün ergenlerin baba ile olan etkileşimlerinde ön plana çıktığını görmekteyiz. Bağlanma alt boyutlarından olan yabancılaşmanın artmasına bağlı olarak empatik eğilim azalması bulgusu literatürdeki diğer bulgularla uyumludur.

-Babaya bağlanma ile anneye güven arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,398$); anne ile iletişim arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,283$); anneye yabancılaşma arasında negatif yönlü orta bir ilişki ($r=-,367$); anneye bağlanma arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,463$); empatik eğilim arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,356$) bulunmaktadır.

Korelasyon bulgularını yorumladığımızda, anneye güvenen, anne ile iletişimi olumlu olan ve anneye bağlanan ergen bireylerin babalarına da bağlandıklarını görmekteyiz. Benzer şekilde babasına bağlı olan ergenlerin anneye yabancılaşması da azalmıştır. Babaya olan bağlanmanın artması ergen bireylerde empatik eğilimi de arttırmıştır. Bulgular literatürdeki bağlanmanın artması ile empatik eğilimin de arttığı yönündeki bulguları destekler niteliktedir. Empatinin gelişiminde okulların önemli bir yeri vardır. Ergenler okullarda akranlarıyla aynı eğitim sürecinden geçerken daha çok etkileşim yaşayarak empati becerilerinin gelişimine katkıda bulunmaya devam ederler. Empati eğitim programları farklı yaş ve sınıflardaki ergenlere uygulanarak empati becerilerinin gelişimi sağlanarak bu sayede riskli davranışların da önüne geçilebilir (Akt.Özkan, Gökçearsan-Çıfci, 2009).

-Empatik eğilim ile anneye güven arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,247$); anne ile iletişim arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,191$); anneye yabancılaşma arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki ($r=-,210$); anneye bağlanma arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,288$) bulunmaktadır.

Korelasyon bulgularını yorumladığımızda, annesine güvenen, anne ile iletişimi olumlu, anneye bağlanan ergen bireylerin empatik eğilimlerinin de fazla olduğu gözlenmiştir. Ayrıca empatik eğilimi fazla olan ergenlerin anneye daha az yabancılaştıkları da bulunmuştur. Bulgular literatür ile uyumlu ve desteleyecek niteliktedir. Çalışmalar incelendiğinde empati ile olumlu sosyal davranışlar arasında pozitif bir ilişki bulunmakta ve bireyin yaşamı boyunca da sabit kalmaktadır (Laible vd., 2004). Ebeveyn ile iletişimin olumlu olduğu ailelerde yetişen ergen bireyler akranlarıyla da benzer şekilde olumlu ilişkiler kurmaktadır. Yapılan çalışmalar bağlanma ilişkisindeki yetersizliklerin, güven ve yakınlık duygusu veren ebeveyn desteğinden yoksun olmanın ergenlerde duygusal yalnızlığa yol açtığını göstermiştir (Akt.Karakuş, 2012, s. 37). Sosyal yalnızlık yaşayan ergen bireyler sıkıntı yaşarlar ve çoğu zaman kaygı ve terk edilmişlik duyguları ile başetmeye çalışırlar. Bu yüzden aile içi iletişim sosyal ilişkiler açısından da önemlidir.

-Fiziksel saldırganlık ile anne ile iletişim arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,150$); anneye yabancılaşma arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,274$); babaya yabancılaşma arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,229$) bulunmaktadır.

Korelasyon bulgularını yorumladığımızda, ergenlerde fiziksel saldırganlığın artmasına bağlı olarak anneye ve babaya olan yabancılaşma da artmıştır. Saldırgan davranışlar gösteren ergenlerin aileleriyle olan iletişimlerinde de kopukluklar görülmekte ve bağlanma gelişiminin de zayıf olduğu gözlenmektedir. Bazı araştırmacılara göre ergenlik dönemindeki riskli davranışlar aslında sürecin seyirinde normaldir. Özellikle anne ve babadan uzaklaşarak özerkliğini sağlamaya çalışan ergenin kimlik gelişimine de katkı sağlamaktadır. Diğer grup araştırmacılara göre ise saldırganlık gibi davranışlar normal değildir, hastalık ya

da yaşamsal açıdan tehlike oluşturabilecek davranışlar olabilir (Akt.Morsünbül ve Çok, 2011, s.564).

-Öfke ile anne ile iletişim arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,203$); anneye yabancılaşma arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,274$); babaya yabancılaşma arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,275$); empatik eğilim arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki ($r=-,194$) bulunmaktadır. Düşmanlık ile anne ile iletişim arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,203$); anneye yabancılaşma arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,419$); babaya yabancılaşma arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,371$); empatik eğilim arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki ($r=-,244$) bulunmaktadır.

Korelasyon bulgularını yorumladığımızda, öfke duyan ergenlerde empatik eğilim düzeyinin az olduğu ve anne ile babaya daha fazla yabancılaştıkları gözlenmiştir. Anne ile iletişimi kuvvetli olan ergenlerin düşmanlıklarının az olduğu gözlenmiştir. Düşmanlık arttıkça anneye ve babaya yabancılaşma da artmaktadır. Ayrıca düşmanlığın artmasına bağlı olarak empatik eğilim de azalmıştır. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde yüksek empati seviyesinin pro-sosyal davranışları arttırdığını saldırgan ve dışa yönelim davranış problemlerini azalttığı yönünde bulgular elde edilmiştir (Mehrabian, 1997; Kaukiainen vd., 1999). Yapılan çalışmalar saldırganlık davranışlarından özellikle zorbalık ve pro-sosyal davranışlar arasındaki empati puanlarına dikkat çekmektedir. Cinsiyet farkı açısından incelendiğinde ergen kızlarda zorbalık davranışının düşük empatik eğilim becerilerinin ise yüksek olduğu bulunmuştur (Gini, Albiero, Benelli ve Altoe, 2007).

Saldırgan davranışların azaltılmasına yönelik olarak empati becerisi iki farklı mekanizma ile düşünülebilir. Bunlar bilişsel ve duygusal empatidir. Bilişsel empati yeteneğinde birey diğer insanların bakış açılarına uygun düşünebilir, onları anlayabilir ve diğerlerini tolere edebilir bu nedenle saldırgan davranışlar daha geri planda kalır. Ancak bazı durumlarda erken çocukluk çağında ebeveynleriyle sağlıklı ilişki kuramamış ya da bağlanma örüntüleri güvensiz olan çocukların bilişsel açıdan bir başkasının zihninden geçenleri tahmin ederek bu yeteneğinin

kendi çıkarları doğrultusunda şiddet ya da zorbaca davranışlar yapması için kullandığını anlatan çalışma ve araştırma bulgularına da rastlanmıştır (Perry ve Szalavitz, 2017). Duygusal empati yeteneğinde ise kişiler durumların neden olduğu stresten kaçma yeteneği gösterirler bu sayede saldırganlık seviyeleri de otomatik olarak azalır (Akt. Özkan ve Gökçearslan-Çifci; Feshbach, 1978). Önemli olan bilişsel açıdan empati yeteneğine sahip olmanın yanı sıra duygusal empati yeteneğine de sahip olarak bunu olumlu yönde kullanmaktır. Ergenlerde empati becerisinin yüksek olması pro-sosyal davranışların da kazanımı ile daha kaliteli arkadaşlıklar kurulmasına yardımcı olmaktadır (Baldry, 2004). Ergenler için önemli olan akran ilişkileri kaliteli arkadaşlıklar ile daha yumuşak bir ergenlik sürecinin geçirilmesini de kolaylaştıracaktır.

- Sözel saldırganlık ile anne ile iletişim arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,302$); anneye yabancılaşma arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,225$); baba ile iletişim arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,220$) babaya yabancılaşma arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,167$) bulunmaktadır. Saldırganlık ile anne ile iletişim arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,231$); anneye yabancılaşma arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,345$); babaya yabancılaşma arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,303$) bulunmaktadır.

Korelasyon bulgularını yorumladığımızda, sözel saldırganlığı fazla olan ergenlerin anne ve babalarına daha fazla yabancılaştıklarını görmekteyiz. Anne ve babaya bağlanma, empatik eğilim ve saldırganlık arasındaki ilişkiye ait sonuçları incelediğimizde, anneye ve babaya bağlanmanın fazla olduğu ergenlerde empatik eğilimin de anlamlı olarak fazla olduğu bulunmuştur. Anneye ve babaya bağlanmanın fazla olduğu ergenlerde de saldırganlığın anlamlı olarak düşük olduğu bulunmuştur. Ergenlik döneminde aile ile ilişkilerin önemi korunmaktadır fakat zamanla akranlara olan yönelim daha fazla artmakta bu da anne ve babaya yabancılaşmaya neden olmaktadır. Bu dönemdeki ergenler zamanlarının çoğunu okulda geçirmektedirler. Kaplan ve Aksel (2013) çalışmalarında yakın bir arkadaşına sahip olmanın saldırganlık puanlarını anlamlı bir şekilde farklılaştırmadığını ancak akran grubuna sahip olmanın saldırgan davranışları arttırdığı bulgusunu elde etmişlerdir. Literatürde bu dönemde akran

ilişkilerinin olumlu olduğunu destekleyen çalışmalar da yer almaktadır. Bu dönemde özellikle riskli davranış sergileyen akranlar ile birlikte olmak ergen bireylerdeki saldırganlık davranışlarını arttırıyor olabilir. Bu bulgu literatürdeki birçok çalışmayla tutarlılık göstermektedir (Bayraktar vd., 2009).

Saldırganlık ile empatik eğilim arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki ($r=-,165$) bulunmuştur. Ergenlerde saldırganlık arttıkça empatik eğilim azalmıştır. Ayrıca ebeveyne bağlanmanın güvenli olmasıyla empati arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki, ebeveyne bağlanmasının güvensiz olmasıyla da saldırganlık arasında negatif yönlü güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

Korelasyon bulgularını yorumladığımızda, saldırganlığın başka birisine isteyerek zarar verme davranışı olduğunu söyleyebiliriz. Empatik olarak karşısındakine zarar verdiğini düşünen birisi onun acı çekeceğini ya da ona zarar geleceğini düşündüğünden bu durumu içselleştirebilir. Saldırganlığın kuramsal çerçevede de açıklanan birçok nedeni olmasına karşın empati yeteneğinin olumsuz olan bu davranışı azaltması yönünde yapılacak çalışmalar zarar veren bireyin, olumsuz olan bu durumu içselleştirmesini sağlayabilir.

Lovett ve Sheffield (2007) özellikle çocuklarda ve ergenlerde duygusal empati ile saldırgan veya suçlu davranışlar arasındaki ilişkiyi inceleyen 17 çalışmayı gözden geçirmişler ve ergenlerde duygusal empati ile saldırganlık davranışları arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır. Pouw ve arkadaşları (2013) 9-15 yaş aralığındaki çocuk ve ergenlerle yapılan bir araştırmada hem reaktif hem de proaktif saldırganlığın düşük duygusal empati ile ilişkili olduğu bulmuşlardır. Shechtman (2003), saldırgan olan ve saldırgan olmayan ergen erkek çocuklarla yaptığı çalışmasında önemli bir farklılık yakalamıştır. Duygusal empati seviyelerine bakılan ergen erkek çocuklarında, saldırgan davranışlar göstermeyen çocukların saldırgan davranış gösteren çocuklara göre neredeyse iki katı seviyede yüksek bir duygusal empati seviyesi bulunmuştur. Eisenberg (2005) duygusal empati ve saldırganlık arasındaki ilişki üzerinde yapılan çalışmaları derlemiş ve saldırganlık ile mizaca bağlı empati arasında anlamlı

derecede ters ilişki bulunurken, durumsal empati açısından bulunan ilişkinin anlamlı olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Özellikle saldırganlık son zamanlarda okullarda daha fazla karşımıza çıkmaktadır (Jarolmen, 2017). Okullardaki saldırganlık ve şiddet içerikli davranışların azaltılabilmesi için öğretmenleri ve okul psiko-sosyal ekibini destekleyici müdahale planlarının uygulanması gerekebilir. Özellikle öğrenci başarılarının artmasına yönelik, empati gelişimini destekleyen, pozitif okul ve sınıf ortamına yönelik müdahaleler baskıcı ve cezalandırıcı müdahalelerin yerini alabilir. Bağlanma empatinin gelişimi ile pozitif yönlü bir ilişki içerisindedir. Dolayısıyla saldırgan davranış sergileyen ergen bireyler için okullarda profesyonel ekiple birlikte yapılacak bağlanma terapileri, empati becerisi eğitimleri ve sosyal projeler ile ergenlerin empati yeteneklerinin de gelişimini destekleyebilir.

IV. BÖLÜM

SONUÇ ve ÖNERİLER

4.1. SONUÇ

Bu bölümde araştırmanın sonuçları ‘ergenlerin sosyo-demografik özellikleri’, ‘ergenlerin sosyo-demografik verileri ile ebeveyne bağlanma envanteri ölçek istatistikleri arasındaki ilişki’, ‘ergenlerin sosyo-demografik verileri ile empatik eğilim ölçeği istatistikleri arasındaki ilişki’, ‘ergenlerin sosyo-demografik verileri ile saldırganlık ölçeği istatistikleri arasındaki ilişki’, ‘ergenlerin anne ve babaya bağlanma değişkenine ilişkin bulgular’ ve son olarak ‘ebeveyne bağlanma, empatik eğilim ve saldırganlık ölçeği arasındaki ilişkilerin korelasyon bulguları’ alt başlıklarında incelenmiştir.

4.1.1. Ergenlerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Ergenlere İlişkin Bulgular: Ergenlerin %19,8’i kızlar %80,2 ‘sini ise erkekler oluşturmaktadır. Yaş ortalamaları 1,17 sapma ile 16,11’dir. Ergenlerin %30,8’i 9. sınıfa, %28,1’i 10. sınıfa, %19,8’i 11. sınıfa ve %21,3’ü ise 12. sınıfa devam etmektedir. Ergen bireyler çalışmanın yapıldığı aylar olan Ekim, Kasım, Aralık 2018 döneminde %86,2’si anne ve babasıyla, %8,7’si annesiyle ve %3,6’sı ise aile üyeleriyle yaşamaktadır. Ergenlerin %86,2’sinin anne-babası evli ve birlikte yaşamakta, %13,8’inin anne ve babası ise ayrı yaşamaktadır. Ergenlerin %49,4’ünün 1 ya da 2 kardeşi, %41,8’inin 3 ya da 4 kardeşi, %4,3’ünün 5 ya da daha fazla kardeşi, %4,0’ünün ise kardeşi bulunmamaktadır.

Ergenlere 0-1 yaş arasında bakım veren kişiler incelendiğinde annelerinin bakım verdiği ergenlerin oranı %53,4, anne ve babasının birlikte bakım verdiği ergenlerin oranı %40,3 ve aile üyelerinin bakım verdiği ergenlerin oranının ise %6,3 olduğu bulunmuştur. 1-2 yaş arasında kendilerine annelerinin bakım verdiği ergenlerin oranı %54,5, anne ve babasının birlikte bakım verdiği ergenlerin oranı %39,9, aile

üyelerinin bakım verdiği ergenlerinin oranının ise %5,5 olduğu bulunmuştur. Annelerin bakım verme oranları 0-1 yaş ile kıyaslandığında %1,18 oranında artmıştır. 2-5 yaş arasında kendilerine annelerinin bakım verdiği ergenlerin oranı %55,3, anne ve babasının birlikte bakım verdiği ergenlerin oranı %39,5, aile üyelerinin bakım verdiği ergenlerin oranının ise %5,1 olduğu görülmüştür. Annelerin bakım verme oranları 1-2 yaş ile kıyaslandığında %0,7 oranında artmıştır.

Ergenlerin ailelerinin aylık gelir düzeyleri incelendiğinde aileleri 0-1500 TL arasında aylık gelire yaşayan ergenlerin oranı %19,0, aileleri 1500- 2500 TL arasında aylık gelire yaşayan ergenlerin oranı %35,57, aileleri 2500 TL ve üzerinde aylık gelire yaşayan ergenlerin oranının ise %44,26 olduğu bulunmuştur.

Ergen Bireylerin Annelerine İlişkin Bulgular: Ergen annelerinin %78,7'si herhangi bir işte çalışmamaktadır, %12,6'sı işçi sınıfındaki işlerde, %5,5'i serbest meslek kategorisindeki işlerde ve %3,2'si ise memur sınıfındaki işlerde çalışmaktadır. Ergen bireylerin annelerinin öğrenim durumlarına ilişkin bulgular incelendiğinde %41,9' u ilkokul mezunu, %34,4'ü ortaokul mezunu, %19,7'si lise ve üzeri okul mezunu, %4,0'ünün annesi ise okuma ve yazma bilmemektedir.

Ergen Bireylerin Babalarına İlişkin Bulgular: Ergen babalarının %52,9'u işçi statüsündeki mesleklerde, %26,9'u serbest meslek grubundaki işlerde, %14,2'si memur statüsündeki farklı meslek gruplarında ve %6,0'si herhangi bir işte çalışmamaktadır. Ergen bireylerin babalarının öğrenim durumlarına ilişkin veriler incelendiğinde %34,0'ü ortaokul mezunu, %33,5'i lise ve üzeri okul mezunu, %30,0'u ilkokul mezunu, %2,4'ü ise okuma yazma bilmemektedir.

4.1.2. Ergenlerin Sosyo-Demografik Verileri İle Ebeveyne Bağlanma Envanteri Ölçek İstatistikleri Arasındaki İlişki

Ergenlerin cinsiyet değişkeni ile ebeveyne bağlanma envanteri anne ve baba formları alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, her iki grupta da anlamlı istatistiksel bir farklılığın olmadığı bulunmuştur ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlerin yaş değişkeni ile ebeveyne bağlanma envanteri anne ve baba formları alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, alt ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlerin sınıf düzeyi değişkeni ile ebeveyne bağlanma envanteri anne ve baba formları alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, ebeveyne bağlanma alt ölçek boyutları olan anneye güven, anne ile iletişim, anneye yabancılaşma, baba ile iletişim, babaya güven ile ergenlerin sınıf düzeyi arasında anlamlı istatistiksel bir farklılığın olmadığı bulunmuştur ($p>0,05$ =fark yok).

Ebeveyne bağlanma alt ölçeği olan babaya yabancılaşma ile ergenlerin sınıf düzeyi arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmiştir ($p<0,05$ =fark var, $p=0,038$). 11. sınıfa devam eden ergenlerde babaya yabancılaşma ve anneye yabancılaşma alt ölçek puan ortalamalarının 12. sınıfa devam eden ergenlere göre daha fazla olduğu bulunmuştur. 9. sınıfa devam eden ergenlerin ebeveyne bağlanma ortalama puanları incelendiğinde, anneye güven, anne ile iletişim, anneye yabancılaşma ve anneye bağlanma puan ortalamalarının yüksek olduğu görülmektedir. 10. sınıfa devam eden ergenlerin 11. sınıfa devam eden ergenlere göre, 11. sınıfa devam eden ergenlerin de 12. sınıfa devam eden ergenlere göre anneye güven, anne ile iletişim, anneye yabancılaşma ve anneye bağlanma alt ölçek puanlarında sırasıyla azalma gözlenmiştir.

Ergenlerin anne meslek kolları değişkeni ile ebeveyne bağlanma ölçeği alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, anne mesleği farklı olan ergen grupları arasında ebeveyne bağlanma ve alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlerin baba meslek kolları değişkeni ile ebeveyne bağlanma ölçeği alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, baba mesleği farklı olan ergen grupları arasında ebeveyne bağlanma ve alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlerin anne öğrenim düzeyi değişkeni ile ebeveyne bağlanma ölçeği alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, ebeveyne bağlanma alt ölçek

puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlerin baba öğrenim düzeyi değişkeni ile ebeveyne bağlanma ölçeği alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, baba öğrenim düzeyi farklı olan ergen gruplar arasında ebeveyne bağlanma ve alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlerin anne ve baba medeni durum değişkeni ile ebeveyne bağlanma envanteri anne ve baba formları alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, ebeveyne bağlanma ve alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlerin çalışmanın yapıldığı tarihte yaşadıkları kişi değişkeni ile ebeveyne bağlanma envanteri anne ve baba formları alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, çalışmanın yapıldığı tarihte ergen bireylerin yaşadığı kişi farklı olan ergen gruplar arasında anneye yabancılaşma ($p<0,05$ =fark var, $p=0,042$), babaya güven ($p<0,05$ =fark var, $p=0,035$), baba ile iletişim ($p<0,05$ =fark var, $p=0,040$), babaya yabancılaşma ($p<0,05$ =fark var, $p=0,046$) ve babaya bağlanma ($p<0,05$ =fark var, $p=0,005$) puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Bu farklılıklara göre aile üyeleri ile birlikte yaşayan ergenlerde anneye yabancılaşmanın daha fazla olduğu, anne ve babasıyla birlikte yaşayan ergenlerde babaya güvenin daha fazla olduğu, annesi ile birlikte yaşayan ergenlerde baba ile iletişimin az olduğu, anne ve babasıyla birlikte yaşayan ergenlerde babaya bağlanmanın daha fazla olduğu bulunmuştur.

Ergenlerin kardeş sayısı değişkeni ile ebeveyne bağlanma envanteri anne ve baba formları alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, kardeş sayısı farklı olan ergen gruplar arasında ebeveyne bağlanma anne formu ve alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Kardeş sayısı farklı olan ergen gruplar arasında ebeveyne bağlanma baba formu alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlere 0-1 yaş aralığında bakım veren kişi değişkeni ile ebeveyne bağlanma envanteri anne ve baba formları alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, 0-1 yaş arasında bakım veren kişisi farklı olan ergen gruplar arasında ebeveyne bağlanma ve alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlere 1-2 yaş aralığında bakım veren kişi değişkeni ile ebeveyne bağlanma envanteri anne ve baba formları alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, 1-2 yaş arasında bakım veren kişisi farklı olan ergen gruplar arasında ebeveyne bağlanma alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlere 2-5 yaş aralığında bakım veren kişi değişkeni ile ebeveyne bağlanma envanteri anne ve baba formları alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, 2-5 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında ebeveyne bağlanma alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok). Ergenlere 1-2 yaş arasında bakım veren kişi değişkenine göre puan ortalamaları karşılaştırıldığında anne bakım veren kişisinde %0,7 oranda artış olduğu gözlenmiştir.

Ergenlerin ailelerinin gelir düzeyi değişkeni ile ebeveyne bağlanma envanteri anne ve baba formları alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, ailenin gelir düzeyi farklı olan ergen gruplar arasında ebeveyne bağlanma puanı ve anneye yabancılaşma alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur ($p<0,05$ =fark var, $p=0,004$). Bu farklılığa göre ergenlerin ailelerinin gelir düzeyi düştükçe ergenlerin anneye yabancılaşma puanlarının da arttığı gözlenmiştir.

4.1.3. Ergenlerin Sosyo-Demografik Verileri İle Empatik Eğilim Ölçeği İstatistikleri Arasındaki İlişki

Ergenlerin cinsiyet değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, kız ile erkek ergenler arasında empatik eğilim ölçeği ortalama puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok). Ortalamalara bakıldığında erkeklerin empatik eğilim puanlarının kızlardan daha fazla olduğu gözlenmiştir.

Ergenlerin yaş değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, yaş değişkenine göre empatik eğilim puan ortalamaları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlerin sınıf düzeyi değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, sınıfı farklı olan ergen gruplar arasında empatik eğilim açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$ =fark var, $p=0,008$). Farkın hangi sınıf düzeylerinden kaynaklandığı incelendiğinde, 10. sınıf ile 11.sınıfa devam eden ergenler arasında ilişki olduğu gözlenmiştir. 10.sınıfa devam eden ergenlerde empatik eğilimin daha fazla olduğu bulunmuştur.

Ergenlerin anne meslek kolları değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, anne meslek değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında empatik eğilim puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlerin baba meslek kolları değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, baba meslek kolları değişkeni farklı olan ergen grupları arasında empatik eğilim ölçek puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlerin anne öğrenim değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, anne öğrenim değişkeni farklı olan ergen grupları arasında empatik eğilim puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlerin baba öğrenim değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, baba öğrenim değişkeni farklı olan ergen grupları arasında empatik eğilim puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlerin anne ve babalarının medeni durum değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, anne ve baba medeni durum değişkeni farklı olan ergen grupları arasında empatik eğilim puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlerin çalışmanın yapıldığı tarihte yaşadıkları kişi değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, çalışmanın yapıldığı tarihte ergenlerin yaşadıkları kişi farklı olan ergen grupları arasında empatik eğilim ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$ =fark var, $p=0,018$). Bu farklılık çalışma tarihinde anne ve babasıyla yaşayan ergenler ile aile üyeleri ile birlikte yaşayan ergenler arasındadır ve anne babasıyla birlikte yaşayan ergenlerde empatik eğilimin daha fazla olduğu gözlenmiştir.

Ergenlerin kardeş sayısı değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, kardeş sayısı değişkeni farklı olan ergen grupları arasında empatik eğilim ölçek puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlere 0-1 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, 0-1 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni farklı olan ergen grupları arasında empatik eğilim ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlere 1-2 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, 1-2 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni farklı olan ergen grupları arasında empatik eğilim açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlere 2-5 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, 2-5 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni farklı olan ergen grupları arasında empatik eğilim ölçeği açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlerin ailelerinin gelir düzeyi değişkeni ile empatik eğilim ölçeği puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, ailenin aylık gelir değişkeni farklı olan ergen grupları arasında empatik eğilim ölçeği puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

4.1.4. Ergenlerin Sosyo-Demografik Verileri İle Saldırganlık Ölçeği İstatistikleri Arasındaki İlişki

Ergenlerin cinsiyet değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, cinsiyet değişkeni farklı olan grupları arasında saldırganlık ölçeği puan ortalamaları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlerin yaş değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, Yaş değişkeni farklı olan ergen grupları arasında saldırganlık ölçeği düşmanlık alt ölçek puanları ($p<0,05$ =fark var, $p=0,01$), sözel saldırganlık alt ölçek puanları ($p<0,05$ =fark var, $p=0,011$) ve saldırganlık ölçeği puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($p<0,05$ =fark var, $p=0,019$). Yaş değişkeni ile düşmanlık alt puanı arasındaki farka bakıldığında, yaşı 18 ve üzerinde olan ergenlerde düşmanlığın daha fazla olduğu bulunmuştur. Yaş değişkeni ile sözel saldırganlık alt ölçek puanlarına bakıldığında 13 ile 14 yaş ve 15 ile 17 yaş arasında benzer şekilde de 13 ile 14 yaş ve 18 yaş üzerindeki ergenlerde yaşın artmasına bağlı olarak sözel saldırganlığın da arttığı bulunmuştur. Yaş değişkeni ile saldırganlık puanına bakıldığında 13 ile 14 yaş ve 18 yaş üzerindeki ergenler arasında yaş arttıkça saldırganlığın da arttığı gözlenmiştir.

Ergenlerin sınıf düzeyi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, sınıf değişkeni farklı olan ergen grupları arasında

öfke ($p < 0,05 = \text{fark var}$, $p = 0,008$), düşmanlık ($p < 0,05 = \text{fark var}$, $p = 0,24$), sözel saldırganlık ($p < 0,05 = \text{fark var}$, $p = 0,35$) alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Alt ölçek puan ortalamaları incelendiğinde ise 11.sınıfa devam eden ergenlerde öfke puanının fazla olduğu, 12.sınıfa devam eden ergenlerde ise öfke puanının az olduğu, düşmanlık puanının en fazla 11.sınıfa devam eden ergenlerde olduğu, 9.sınıfa devam eden ergenlerde ise en az olduğu gözlenmiştir. 11.sınıfa devam eden ergenlerde, ise sözel saldırganlık alt ölçek puanının 9. sınıfa devam eden ergenlerden daha fazla olduğu bulunmuştur.

Ergenlerin anne meslek kolları değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, ergenlerin anne meslek kolları değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında saldırganlık ölçeği alt puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p > 0,05 = \text{fark yok}$).

Ergenlerin baba meslek kolları değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, baba meslek değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında saldırganlık alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p > 0,05 = \text{fark yok}$).

Ergenlerin anne öğrenim değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, anne öğrenim değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında saldırganlık alt ölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p > 0,05 = \text{fark yok}$).

Ergenlerin baba öğrenim değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, baba öğrenim değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında saldırganlık alt ölçeği puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p > 0,05 = \text{fark yok}$).

Ergenlerin anne baba medeni durum değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, anne ve baba medeni durum değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında saldırganlık toplam puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p < 0,05 = \text{farklılık var}$,

$p=0,029$). Anne ve babasının medeni durumu farklı olan ergen gruplar arasındaki puan ortalamaları incelendiğinde, öfke ($p<0,05$ =fark var, $p=0,32$), düşmanlık ($p<0,05$ =fark var, $p=0,08$) ve sözel saldırganlık alt ölçek puanları ($p<0,05$ =fark var, $p=0,31$) açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların bulunduğu gözlenmiştir. Saldırganlık ölçeği puan ortalamaları incelendiğinde ise anne ve babası ayrı yaşayan ergenlerin, görece anne ve babası birlikte yaşayan ergenlere göre saldırganlık puanlarının daha fazla çıktığı bulunmuştur. Anne ve babası boşanmış olan ergenlerde düşmanlık alt ölçek puanı anne ve babası evli birlikte yaşayan ergenlere göre daha fazla çıkmıştır. Ebeveynleri boşanmış olan ergenlerin saldırganlıklarının fazla olmasının yanında özellikle sözel saldırganlıklarının da anne ve babası evli ve birlikte yaşayan ergenlere göre daha fazla olduğu bulunmuştur.

Ergenlerin çalışmanın yapıldığı tarihte yaşadıkları kişi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, çalışma tarihinde ergenlerin yaşadıkları kişi değişkeni farklı olan gruplar arasında düşmanlık alt ölçek puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$ =fark var, $p=0,033$). Saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları incelendiğinde, aile üyeleriyle birlikte yaşayan ergenlerde anne ve baba ile birlikte yaşayan ve yalnız anne ile yaşayan ergenlere göre fiziksel saldırganlık, öfke, düşmanlık ve sözel saldırganlık puan ortalamalarının fazla çıktığı gözlenmiştir.

Ergenlerin kardeş sayısı değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, kardeş sayısı değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında saldırganlık puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Ergenlere 0-1 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, 0-1 yaş arasında bakım veren değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında öfke ($p<0,05$ =fark var, $p=0,012$), sözel saldırganlık ($p<0,05$ =fark var, $p=0,026$), saldırganlık toplam puanları ($p<0,05$ =fark var, $p=0,015$) açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Ayrıca saldırganlık puan ortalamaları incelendiğinde kendilerine 0-

1 yaş arasında aile üyelerinin baktığı ergenlerde fiziksel saldırganlık, düşmanlık, sözel saldırganlık ve toplam saldırganlık puanlarının yüksek olduğu görülmüştür. Annesi tarafından bakım gören ergen bireylerde öfke, sözel saldırganlık alt ölçek puanları ile saldırganlık toplam puanının fazla olduğu gözlenmiştir.

Ergenlere 1-2 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, 1-2 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında fiziksel saldırganlık ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,027$), öfke ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,011$), düşmanlık ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,041$), sözel saldırganlık ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,014$), saldırganlık toplam puanları ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,008$) açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Saldırganlık ölçeği ortalama puanları incelendiğinde kendilerine 1-2 yaş arasında aile üyelerinin baktığı ergenlerde fiziksel saldırganlık, öfke, düşmanlık, sözel saldırganlık ve saldırganlık ortalamalarının da fazla olduğu gözlenmiştir.

Ergenlere 2-5 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, 2-5 yaş arasında bakım veren kişi değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında fiziksel saldırganlık ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,009$), öfke ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,008$), düşmanlık ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,026$), sözel saldırganlık ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,004$), saldırganlık toplam puanları ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,003$) açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Saldırganlık ölçeği puan ortalamaları incelendiğinde kendilerine 2 ile 5 yaş arasında aile üyelerinin baktığı ergenlerde fiziksel saldırganlık, öfke, düşmanlık, sözel saldırganlık ve saldırganlık toplam puanlarının fazla olduğu gözlenmiştir.

Ergenlerin ailelerinin gelir düzeyi değişkeni ile saldırganlık alt ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, aylık gelir düzeyi değişkeni farklı olan ergen gruplar arasında saldırganlık puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p > 0,05$ =fark yok).

4.1.5. Ergenlerin Anne ve Babaya Bağlanma Değişkenine İlişkin Bulgular

Annesine güvenli bağlanan ergenlerin empatik eğilim puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,000$). Puan ortalamaları incelendiğinde annesine güvenli şekilde bağlanan ergenlerin empatik eğilimlerinin fazla olduğu gözlenmiştir.

Annesine bağlanma şekli güvenli olan gruplar arasında fiziksel saldırganlık ($p=0,797 > 0,05$), öfke ($p=0,627 > 0,05$), düşmanlık ($p=0,502 > 0,05$), sözel saldırganlık ($p=0,08 > 0,05$) ve saldırganlık ölçeği toplam puanları ($p=0,849 > 0,05$) açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Babasına güvenli bağlanan ergenlerde empatik eğilim puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,000$). Babasına güvenli bağlanan ergenlerin empatik eğilimlerinin de yüksek olduğu gözlenmiştir.

Babasına güvenli bağlanan ergenlerde düşmanlık puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p < 0,05$ =fark var, $p=0,027$).

Babasına bağlanma şekli güvenli olan gruplar arasında fiziksel saldırganlık ($p=0,212 > 0,05$), öfke ($p=0,237 > 0,05$), sözel saldırganlık ($p=0,364 > 0,05$) ve saldırganlık ölçeği toplam puanları ($p=0,193 > 0,05$) açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Annesine güvensiz bağlanan ergenlerin saldırganlık ve alt ölçek puanları ile empatik eğilim puanları arasında istatistiksel olarak ilişki bulunmamıştır ($p > 0,05$ =fark yok).

Annesine güvenli bağlanan ergenlerde düşmanlık ile empatik eğilim arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki ($r=-,272$) bulunmuştur. Annesine güvenli bir şekilde bağlanan ergenlerde empati arttıkça düşmanlık azalmıştır.

Babasına güvensiz bağlanan ergenlerde saldırganlık ve alt ölçek puanları ile empatik eğilim arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p>0,05$ =fark yok).

Babasına bağlanma şekli güvenli olan ergenlerde düşmanlık ile empatik eğilim arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki ($r=-,267$) bulunmuştur.

4.1.6. Ebeveyne Bağlanma, Empatik Eğilim Ve Saldırganlık Ölçeği Arasındaki İlişkilerin Korelasyon Bulguları

Babaya güven ile anneye güven arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,449$); anne ile iletişim arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,219$); anneye yabancılaşma arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki ($r=-,236$); anneye bağlanma arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,394$); empatik eğilim arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,328$) bulunmuştur.

Baba ile iletişim ile anneye güven arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,300$); anne ile iletişim arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,459$); anneye bağlanma arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,387$); empatik eğilim arasında ise pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,283$) bulunmuştur.

Babaya yabancılaşma ile anneye güven arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=-,188$); anneye yabancılaşma arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki ($r=,611$); anneye bağlanma arasında negatif yönlü orta bir ilişki ($r=-,303$); empatik eğilim arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki ($r=-,226$) bulunmuştur.

Babaya bağlanma ile anneye güven arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,398$); anne ile iletişim arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,283$); anneye yabancılaşma arasında negatif yönlü orta bir ilişki ($r=-,367$); anneye bağlanma arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,463$); empatik eğilim arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,356$) bulunmuştur.

Empatik eğilim ile anneye güven arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,247$); anne ile iletişim arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,191$); anneye yabancılaşma arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki ($r=-,210$); anneye bağlanma arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,288$) bulunmuştur.

Fiziksel saldırganlık ile anne ile iletişim arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,150$); anneye yabancılaşma arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,274$); babaya yabancılaşma arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,229$) bulunmuştur.

Öfke ile anne ile iletişim arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,203$); anneye yabancılaşma arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,274$); babaya yabancılaşma arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,275$); empatik eğilim arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki ($r=-,194$) bulunmuştur.

Düşmanlık ile anne ile iletişim arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,203$); anneye yabancılaşma arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,419$); babaya yabancılaşma arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,371$); empatik eğilim arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki ($r=-,244$) bulunmuştur.

Sözel saldırganlık ile anne ile iletişim arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,302$); anneye yabancılaşma arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,225$); baba ile iletişim arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,220$) babaya yabancılaşma arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,167$) bulunmuştur.

Saldırganlık ile anne ile iletişim arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=,231$); anneye yabancılaşma arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,345$); babaya yabancılaşma arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($r=,303$) bulunmuştur.

Saldırganlık ile empatik eğilim arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki ($r=-,165$) bulunmuştur.

4.2. ÖNERİLER

Bu bölümde araştırma sonuçları doğrultusunda liseli ergenlerde empati ile güvenli bağlanmayı arttırmak ve saldırganlığı azaltmak üzerine öneriler sunulmuştur. Bu öneriler 'okul odaklı koruyucu önleyici müdahale önerileri', 'okul odaklı rehabilite edici müdahale önerileri', 'aile odaklı müdahale önerileri', 'toplum odaklı müdahaleler' alt başlıklarında verilmiştir.

4.2.1. Okul Odaklı Koruyucu Önleyici Müdahale Önerileri

-Saldırganlık davranışlarının okullarda günden güne artması okul odaklı koruyucu ve önleyici müdahalelerin de yeniden şekillenmesinde etkili olmuştur. Okullarda içe ve dışa yönelim davranış problemleri yaşayan ergenler riskli grupta sayılmaktadır. Dışa dönük davranış problemlerinden olan saldırganlığın önlenmesine yönelik olarak okul danışmanlığı hizmetlerinin kalitesinin de artırılması gerekmektedir. Okulda rehberlik öğretmenleri dışında okul psikologları ve okul sosyal hizmet uzmanlarının bulunması öğrencilerin eğitim haklarından yararlanmaları noktasında başarılarının önündeki engellerin ortadan kaldırılması ve aile iş birliğinin de geliştirilmesi açısından önemlidir. Çok fazla mevcudu olan okullarda okul rehberlik öğretmenlerinin her bir öğrenciyle tek tek ilgilenmesi her birinin tüm sorunlarına çare araması maalesef tek başına yetersiz olmaktadır. Dolayısıyla rehberlik öğretmenleriyle birlikte koordineli çalışacak bir okul sosyal hizmet uzmanı ekolojik sistem perspektifinden hareketle öğrencilerin en yüksek iyilik hali için çalışacaktır (Özkan, 2017).

-Okullarda ergenlere yönelik koruyucu ve önleyici kapsamda yer alan ve içerisinde öfke ile başetme, hayır diyebilme, iletişim becerileri, problem çözme, çatışma çözme, kendini tanıma, duyguları anlama, empati gelişimi vb. alt eğitim modüllerinin yer aldığı "Temel Yaşam Becerileri" eğitimleri verilmelidir. Bu eğitimler adından da anlaşılacağı gibi ergen bireylere günlük hayatlarında karşılaşılabilecekleri olumsuz durumları olumluya çevirmek için fırsat sunar. Örneğin sık sık öfke problemi yaşayan bir ergen için, öfke yönetimi eğitimiyle

temel nefes teknikleri öğretilerek öfkesinden kısa sürede uzaklaşması ve dikkatini derslerine yöneltebileceği bir zaman yaratılabilir.

- Okul çağı çocukluğu ve en önemlisi ergenlik döneminde aidiyet duygusunun olumlu olarak pekiştirilmesi dikkat edilmesi gereken önemli bir diğer konudur. Bu nedenle okul aidiyeti, okul iklimi ve okul kültürü üzerinde durmak gerekecektir. Öğrenmeyi ve ergenlikte psiko-sosyal gelişimi etkileyen okul ile ilgili etkenlerden en önemlisi okul ve sınıftaki yakın çevredir. Okul ikliminin gençlerin öğrenmesi ve eğitim süreçlerinde başarılı olmalarında önemli etkileri vardır. Özellikle daha duyarlı ve fazla çalışma gerektiren okullara devam eden gençlerin daha başarılı ve daha etkin oldukları bilinmektedir (Çok, 2013). Okul iklimiyle birlikte kültürünün ön plana çıkarılması, baskıcı ve sıkı disiplin içeren cezalardan kaçınılması liseye devam eden ergenler için önemlidir. Öğrenciler okulda öğretmenleri destekleyen ancak sıkı olduklarında ve yüksek iyi belirlenmiş davranış ve akademik çalışma standartları sürdürdüklerinde okullarına daha güçlü bir şekilde bağlanırlar. Okul iklimiyle birlikte öğrencilerde sorumluluk ve değer duygularının ön plana çıkarılması da öğrencileri okula devam etme konusunda özendirilecektir. Okul aidiyetine yönelik çalışmaların yapılması da öğrencilerin okula seyerek devam etmesini sağlayabilir. Okulların da ergenler için güvenli bir üs ve güvenli bir sığınak olduğu düşünüldüğünde ergenlerin okulu sabote eden değil, yeri geldiğinde ailesi gibi okula sahip çıkan davranışları geliştirdikleri sıcak bir ortam olabilir. Ayrıca öğrencileri hapishanedeymiş gibi hissettiren aşırı korumacı ve koruyucu önlemlerden de vazgeçilmelidir. Saldırganlık davranışı öğrenilmiş davranışlar olduğu için sıkı denetimli, güvenlik önlemleri sadece bu davranışı kısa süre bastırır, uzun süreli ile saldırganlık davranışından vazgeçmeye neden olmaz. Kısa süreli eylem planları yerine uzun vadeli eylem planları geliştirilmelidir. Kısa süreli önlemler cezalarken uzun süreli önlemler aile ve bireyle yapılacak grup toplantılarını içerebilir. Okul sosyal hizmet uzmanı ve rehberlik öğretmeni ergenlerin tek tek üzerinde durmalı ve sorunlarına yönelik olarak uzun vadeli süreçleri düşünmelilerdir.

- Öğretmenlerin sorumluluğu sadece ders anlatmak değil öğrencilere aynı zamanda bir mentor olarak her anda yanlarında olup davranışlarındaki en ufak

değişimi farkederek psiko-sosyal ekibini uyaraktır. Yapılan araştırmalar, öğretmenlerin bu sorumluluklardan kaçtığını ya da bu potansiyellerinin farkında olmadıklarını göstermektedir. Öğretmenlerin okullardaki riskli davranışları gözlemleyerek okul psiko-sosyal ekibiyle iş birliği yapması gerekmektedir.

- Okullarda riskli davranışlara yönelik olarak grup çalışmaları yapılabilir. Özellikle konu odaklı gruplar oluşturularak destek çalışmaları artırılabilir. Bu süreçte katılımcıların güçlü yanları ön plana çıkarılarak etkili baş etme becerileri okul sosyal hizmet uzmanları tarafından grup üyelerine kazandırılabilir.

4.2.2. Okul Odaklı Rehabilit Edici Müdahale Önerileri

- Okullarda özellikle riskli davranış sergileyen ergenler için bu davranışların altında yatan nedenler aranmalı ve ebeveyne bağlanma ile ilgili sıkıntılar tespit edildiğinde okul psiko-sosyal ekibi (okul rehberlik öğretmeni, psikolog, okul sosyal hizmet uzmanı) tarafından bağlanma temelli terapiler yapılmalıdır. Bu çalışmanın sonuçlarından hareketle, ebeveyne güvensiz bağlanmanın saldırganlık davranışlarını arttırdığı bulgusu ergen bireylerin tekrarlanan bağlanma örüntülerinin yeniden gözden geçirilmesine sebebiyet verir. Eğer ergen birey güvensiz bağlanma sorunu yaşıyor ve bu nedenle saldırgan davranışlara başvuruyorsa bağlanma terapileriyle bu sıkıntı kolayca ortadan kaldırılabilir. Bu terapiler ile ergenler için okulda güvenli bir bağlanma ortamı oluşturulur ve okul ortamında güvenli hisseden ergenler, birincil figürden ayrıldıktan sonra keşfetme davranışları için, akranlarına esnek bir şekilde geri dönebilmektedirler. Bu sayede okul ortamını güvenli olarak algılayan ergenler akranlarının da okulda bulunması ve onlarla kurdukları yakın ilişkiler sayesinde en az endişe ve stresle okula devam edebilirler. Bağlanma terapi müdahalesinde, okul sosyal hizmet uzmanı birincil zayıflamış bağlanma oluşumlarını daha uygun olanlar ile değiştirilmesi için öğretmenlerin çocuklara uygun bir şekilde yanıt vermesine yardımcı olup rehberlik etmelidir (Akt. Özkan, 2017; Jarolmen, 2017).

-Saldırganlık davranışlarının önlenmesine ve bu davranışların ortadan kaldırılmasına yönelik şiddet önleyici müdahale programları geliştirilmelidir.

Çalışmanın sonuçlarından hareketle, saldırganlık davranışlarının empatik eğilimle negatif bir ilişki içerisinde olduğu düşünüldüğünde okul sosyal hizmeti açısından varolan müdahale planlarına ek olarak oluşturulacak yeni müdahale planları daha çok empatik becerileri arttırmaya yönelik terapiler ile desteklenmelidir. Empatik becerilerin artışı okullarda saldırganlık davranışlarının da zalmasına neden olacağı için, liselerde hali hazırda bir ders saati içerisinde verilen rehberlik derslerinin içeriği öğretmenler ve okul psiko-sosyal ekibi tarafından zenginleştirilebilir. Rehberlik derslerinin içerisinde bulunan değerler eğitiminde öğrencilerin empati becerilerini artırıcı daha çok etkinliğe ve uygulamaya yer verilebilir. Liseli ergenlere empati becerilerini zenginleştirici ilgili filmlerin izlettirilmesi, sınıf içerisinde empati gelişimini destekleyen rol oyunlarına yer verilmesi ve öğrencilerin yakın takibi ile gelişimlerinin izlenmesi gerekmektedir. Gerektiği takdirde bu vb. çalışmaların tekrarı empatik beceriyi arttırarak saldırganlık davranışlarının azalmasında etkili olabilir.

-Ergenler sorunlarıyla yalnız başlarına bırakılmamalıdır. Yapılan çalışmalar ergenlerin yakın çevrelerinden destek almalarının önemine vurgu yapmaktadır. Ergenlerin sorunlarının çözümü ve okula devamları noktasında psiko-sosyal ekibin içerisinde yer alacak bir okul sosyal hizmet uzmanına ihtiyaç duyulmaktadır. Okul sosyal hizmet uzmanı ergenlerin akademik başarılarının kazanımına yönelik olarak hazırlayacağı uygulama planlarında kaynaklar ile ihtiyaçları buluşturarak bir arabulucu gibi çalışacaktır.

4.2.3. Aile Odaklı Müdahale Önerileri

-Özellikle aile tutumlarının ergenlerin bağlanma stillerini etkilediği düşünülerek ailelere yönelik olarak yapılacak okul temelli aile odaklı müdahale çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Okul sosyal hizmet uzmanı aile, okul ve öğrenci arasında bu ihtiyaca bağlı olarak köprü kuracak birincil kişidir. Okul temelli olarak yapılacak bu çalışmalar bilgilendirme ve uygulamaya yönelik olarak sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı bölgelerde yapılabilir ve daha çok baba katılımının arttırılması teşvik edilebilir.

-Ebeveynlerin ergen bireylerle iyi ilişkiler içerisinde olmaları ergenleri güvenli olan sıcak aile içerisinde tutmak için birebirdir. Aileleriyle sıcak ilişkiler kuramayan ergenler çoğu zaman dışarıya yönelir ve yalnızlık, depresyon, madde kullanımı, saldırganlık vb. gibi sıkıntılar yaşamaya başlar. Bu noktada okul psiko-sosyal ekibi aile ile ergen arasındaki ilişkileri güçlendirerek ergen bireyin yeniden iyi ilişkiler geliştirmesini sağlamalıdır. Bu noktada uygulanabilecek terapilerden birisi ebeveyn-ergen terapisi'dir. Bu terapinin amacı, ergenlere ve ailelerine yönelik olarak yeni bir ilişki deneyim sunmaktır. Temelleri bağlanma terapisine dayanan bu terapi ailelerin ergen çocuklarıyla daha sağlıklı ve güvenli bir ilişki geliştirmeleri için onlara yardım edebilir (Dubois-Comtois, 2013, s.5).

- Yapılan çalışmalar empatinin gelişiminde ailenin rol model olma etkisini ortaya koymaktadır. Yapılacak empati çalışmaları ve eğitimlerine ailelerin de katılımının artırılması gerekir. Empati becerilerinin daha çok ailede kazanıldığı düşünüldüğünde aileler için ve ergenler için ayrı ayrı eğitim programları hazırlanabilir. Okul sosyal hizmet uzmanı okullarda yapılacak sosyal sorumluluk projelerine öncülük edebilir bu sayede hem değerler eğitimi hem de empati eğitimleri aileler ve ergenler ile birlikte de uygulanmış olur. Ergenlerin bu projelere katılımının sağlanması için farklı yarışmalar değerlendirilebilir. Özellikle okullarda saldırganlık davranışları sergileyen ergenlerin bu projelere aileleri ile katılımları desteklenebilir. Gönüllülük esasıyla yardım eden gençlerin ve ailelerin hem empati becerileri gelişir hem de yardım etme, sevgi, hoşgörü vb. gibi temel değerleri kazanmaları sağlanır.

- Anne ve babası ayrı yaşayan, aile çatışmasına maruz kalmış, anne ve babasının boşanma süreçlerinde psikolojik açıdan olumsuz yönde etkilenmiş olan ve riskli gruba dahil edilebilecek ergen bireyler için müdahale planları geliştirilmelidir. Yapılan çalışmalar çatışmanın yaşandığı bir ortamdan gelen ergenlerin çevrelerinde de yıkıcı faaliyetleri devam ettirdiklerini göstermiştir (Çok, 2013). Bu nedenle okullarda, okul temelli aile hizmetleri verilebilir. Ailelere yönelik olarak bu sürecin etkilerini içeren eğitim ve seminerler konulabilir. Bilinçli ebeveynler yetişirse ergen bireyler de bu süreçte daha az zarar görerek ılımlı okul iklimini

devam ettirebilirler. Ayrıca bu hizmetlerin içerisinde okul odaklı, toplum odaklı ve birey odaklı daha detaylı hazırlanabilecek hizmetler de yer alabilir.

- Boşanma gibi gelir düzeyindeki azalma da anababalıkta uyum bozukluklarıyla bir arada görülür. Bu durumda ergenlerin özgüven kaybı, duygusal gerilim, okulda ve kişilerarası ilişkilerde sorun ve suça yatkınlık gibi zorluklar yaşamasına yol açar. Aile gelir düzeyinin ekonomik açıdan düşük olduğu ergenlere yönelik Çocuk Ebeveyn Programı gibi müdahale programlarına bu nedenle ihtiyaç duyulmaktadır (Jarolmen, 2017, s. 175). Yoksulluk içinde büyümek ergenlerin ruh sağlıklarını başka biçimlerde de etkiler. Yoksul çocukların şiddete mağruz kalma, okula yabancılaşma, yüksek düzeyde strese mağruz kalma olasılıkları da yüksektir (Çok, 2013, s.182).

4.2.4. Toplum Odaklı Müdahale Önerileri

- Literatürdeki benzer sonuçlarla değerlendirildiğinde 11. sınıfa ve 12. sınıfa devam eden ergenlere yönelik öfke ile başetme, stres ile başetme, problem çözme, zaman yönetimi, öz yeterlik becerileri, öz değerlendirme becerileri vb. çalışmaları içeren grup çalışmaları ya da seminerler sık sık tekrarlanabilir. Bu süreçlerde okul sosyal hizmet uzmanı ihtiyaçların belirlenmesi noktasında ön planda ve psiko-sosyal ekibe destek olarak çalışmalıdır. Malesef okullarda öğrencilerin en fazla akademik başarıları üzerinde durulmakta bununla birlikte mesleki ve kariyer gelişimleri aileler dahil olmak üzere en çok konuşulan konu arasında bulunmaktadır. Oysa okul bilginin yanı sıra sosyalleşme sürecinde bireyin kimlik kazanmasında başka bir değişle de bireyin sağlıklı bir yapıyı geliştirmesinde en önemli alanlardan birini oluşturmaktadır. Genellikle artık mezun olacağı düşüncesiyle bu gruba ilgi gösterilmemesi ergenlerde saldırganlık ve dışlanmışlık davranışlarına neden olabilmektedir. Buradan hareketle okul çağı çocukluğu hatta anaokulu öncesinde çocukların sağlıklı birer birey olarak yetişmelerinde gelişimlerine uygun bir müfredat geliştirilmesi çocuklara, ailelere ve topluma yönelik destekleyici rehberlik hizmetlerinin sunulması gerekmektedir. Bu program uygulama ve hizmetlerin geliştirilebilmesi için uygun bilimsel çalışma

ve araştırma üretilmesi için yine çeşitli kamu kurumları ve üniversitelere büyük görevler düşmektedir.

- Bu araştırmanın çalışma kümesinin çoğunu erkek ergenler oluşturmaktadır. Cinsiyet ayrımına göre yapılacak ebeveyn bağlanma, empatik eğilim ve saldırganlık çalışmaları için daha çok kız birey aynı tarzda bir çalışmaya dahil edilip örneklem geniş tutularak yeniden karşılaştırma yapılabilir.

-Ebeveyne bağlanma, empati ve saldırganlık çalışmaları yetiştirme yurdunda kalan ve aileleriyle yaşayan ergenlerin kıyaslanmasına yönelik olarak da daha büyük bir örneklem grubunda tekrarlanabilir. Ayrıca sosyal hizmet merkezleri ile de ortak çalışma yapılabilir.

-- Akademik başarıyı destekleyici okul dışı aktiviteler artırılmalıdır. Ergenlerin özellikle ders dışı zamanlarını akranlarıyla birlikte verimli bir şekilde kullanabilecekleri toplumsal alanların artırılması ergenlerin ruhsal gelişimini de olumlu yönde desteklemektedir. Yapılan çalışmalar spor ve sosyal aktivitelerle uğraşan ergenlerin daha az saldırganlık davranışı gösterdiğini belirtmiştir (Pekince, 2012; Uluişik ve Pepe, 2015; Yönet vd., 2016; Vural, Çoruh ve Bayram, 2018).

-Ülkemizin genç nüfuslu bir ülke olduğu göz önüne alındığında ergen bireyleri toplumsal açıdan destekleyen bazı devlet kurumlarının başarılı çalışmalarının yanı sıra ergenlerin saldırgan davranışlarının azaltılmasına yönelik olarak da aile ve toplum temelli bağlanma ve empati çalışmalarıyla desteklenebilir. T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü'nün Çocuk ve Ergen Sağlığı Dairesi, T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın Gençlik Merkezleri, T.C. Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve yerel yönetimlerin gençlik ve çocuk birimleri ile gençlik ve çocuk alanında çalışan sivil toplum örgütleri ile ortak çalışmalar ve projeler yapılabilir. Aile, ergen ve toplum temelli yapılacak çalışmalar, ergen bireyi ailesi içerisinde güçlendirir, ailelerine güvenli bağlanmalarında yardımcı olur ve onları topluma yararlı birer birey olmaya sevkeder.

KAYNAKLAR

- Abay, E., Tuğlu, C. (2000). Şiddet ve Agresyonun Nörobiyolojisi. Klinik Psikiyatri, 3:21-26.
- Ağlamaz, T. (2006). Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Puanlarının Kendini Açma Davranışı, Okul Türü, Cinsiyet, Sınıf Düzeyi, Anne-Baba Öğrenim Düzeyi Ve Ailenin Aylık Gelir Düzeyi Açısından İncelenmesi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Samsun.
- Ahioglu-Lindberg, E. N. (2011) Piaget ve Ergenlikte Bilişsel Gelişim. Kastamonu Eğitim Dergisi, 19(1), 1-10.
- Altınbaş, K., Gülöksüz, S., Özçetinkaya, S., Oral, T. (2010). Empatinin Biyolojik Yönleri. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 2(1).
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters E. ve Wall, S. (1978). Patterns Of Attachment: A Psychological Study Of The Strange Situation. Hillsdole, NJ: Erlbaum.
- Ainsworth, M. O. S. (1973). The Development Of İnfant-Mother Attachment. In B. M. Caldwell & H. N. Ricciuti (Eds.), Review ofchild development research III. (pp.1-94). Chicago: University ofChicago Press.
- Ainsworth, M. O. S., Bell, S. M., &Stayton, O. J. (1974). Infant-Mother Attachment And Social Development: Socialization As A Product Of Reciprocal Responsiveness To Signals. In M. P. Richards (Ed.), The integration q(a child into a social world. (pp. 99-136). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Akbaş, B., Temiz, G. (2015). 60-66 Aylık Çocukların Empati Beceri Düzeylerinin Anne Empati Beceri Düzeyi Açısından İncelenmesi. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(2):106-112.

- Akdeniz, B. (2018). 14-16 Yaş Aralığındaki Ergenlerin, Bağlanma Stilleri, Gözlerden Sihin Okuma Becerileri Ve Ruhsal Sorunları İle İnternet Bağımlılığı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: İstanbul İli Örneği. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Alisinanoğlu, F. (2002). Gençlik Dönemi Özellikleri ve Genç Anne-Baba İletişimi. Eğitim ve Bilim Dergisi, 27 (123): 62-63.
- Anderson, C. A., ve Huesmann, L. R. (2003). Human Aggression: A Social-Cognitive View (pp. 296-323). In M. A. Hogg ve J. Cooper (Eds.) The Handbook of Social Psychology, Revised Edition. London: Sage Publications. (2007). Reprinted in M. A. Hogg & J. Cooper (Eds.) (ss. 259-287). The Sage Handbook of Social Psychology, London: Sage Publications.
- Arbona, C., Power, T., G. (2003). Parental Attachment, Self-Esteem, And Antisocial Behaviors Among African American, European American, And Mexican American Adolescents. Journal of Counseling Psychology 50(1):40-51. Doi: 10.1037/0022-0167.50.1.40
- Armsden, G., C.& Greenberg, M., T. (1987). The Inventory Of Parent And Peer Attachment: Individual Differences And Their Relationship To Psychological Well-Being In Adolescence. Journal Of Youth And Adolescence, 16, ss. 427-451.
- Arslan, E. (2008). Bağlanma Stilleri Açısından Ergenlerde Erikson'un Psikososyal Gelişim Dönemleri ve Ego Kimlik Süreçlerinin İncelenmesi. Yayınlanmış doktora tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atalar, S. D., Atalay, A. A. (2018). Ergenlik Döneminde Duygu Düzenleme ve Ruh Sağlığı: Ana-Babanın ve Mizacın Rolü. Bildik, T., editör. Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Bozukluklar. Ankara: Türkiye Klinikleri; s.84-90.

- Atik, E. L. (2013). Liseli Ergenlerde Bağlanma Stilleri ve Psikolojik Sağlık Düzeyleri Arasındaki İlişkide Öz-Yansıtma Ve İçgörünün Rolü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Bilim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Avcı, D., Kelleci, M. (2015). Lise Öğrencilerinde Öfke, Saldırganlık ve Ruhsal Belirtiler Arasındaki İlişki. *Psikiyatri, Nöroloji, Davranış Bilimleri Dergisi*, 36,1(5).
- Ayan, S. (2007). Aile İçinde Çocuğa Yönelik Şiddet (Sivas İlköğretim İkinci Kademe Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme), Yayınlanmamış doktora tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, H. B. (2004). Çocuk Ruh Sağlığı. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Aydoğmuş, N.,E., Zabcı, N. (2017). Ergenlik Kriziyle Ortaya Çıkan Nesne Kaybına Terapötik Bir Bakış: Olgu Sunumu. *Uluslararası Hakemli Psikiyatri ve Psikoloji Araştırmaları Dergisi*, 8. Doi: 10.17360/UHPPD.2017.1.002.
- Barth, R. P. (1988). Social Work Practice To Reduce Underachievement, *Urban Education*.22, 460 – 475.
- Bağcı, B. (2015). Çocuk ve Yetişkin Prososyallik Ölçeklerinin Geçerlik Güvenirlik Çalışması ve Çocuk ile Anne-Baba Prososyal Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bartholomew, K. ve Horowitz, L. M. (1991). Attachment Styles Among Young Adults: A Test Of A Four-Category Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226-244. Doi: <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.61.2.226>
- Barth, R. P. (1988). Social work practice to reduce underachievement *Urban Education*.22, 460 – 475.

- Başar, F. (1996). Üvey Ebeveyne Sahip Olan ve Olmayan 10-11 Yaş Grubundaki Çocukların Saldırganlık Eğilimleri ve Kendilerini Algılama Biçimlerinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bayraktar F., Sayıl, M. ve Kumru A. (2009). Liseli Ergenler Ve Üniversiteli Gençlerde Benlik Saygısı: Ebeveyn Ve Akranı Bağlanma, Empati Ve Psikolojik Uyum Değişkenlerinin Rolü. Türk Psikoloji Dergisi, 24 (63), 48-63.
- Bayraktar, F. (2007). Olumlu ergen gelişiminde ebeveyn/akran ilişkilerinin önemi. Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 14(3), 157-166.
- Bee, H. & Boyd, D. (2009). Çocuk Gelişim Psikolojisi. (Çev.Gündüz, O.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Bifulco, A., Thomas, G. (2012). Understanding Adult Attachment In Family Relationships: Research, Assessment And Intervention. Abingdon, U.K: Routledge, 352.
- Bolat-Karataş, Z. (2002). Anne Baba Saldırganlığı İle Lise Öğrencilerinin Saldırganlığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adana.
- Bowlby, J. (1969). Attachment, attachment and loss, Vol. 1. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). Separation: Anxiety and anger, attachment and loss, Vol. 2. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1979). The Making & Breaking Of Affectional Bonds. London: Tavistock Publications.
- Bowlby, J. (1980). Loss, attachment and loss, Vol. 3. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (2012). Bağlanma. Çeviren: Tuğrul Veli Soylu, Pinhan Yay., İstanbul.
- Bretherton, I. (1992). The Origins Of Attachment Theory: John Bowlby And Mary Ainsworth. Developmental Psychology 28, s: 759-775.

- Bretherton, I., Munholland, K., A. (1999). Internal working models in attachment relationships. A construct revisited. In Handbook of Attachment. Theory, Research and Clinical Applications. New York, Guilford.
- Buist, K., L., Dekovic, M., Meeus, W. & van Aken, M., A., G. (2004). The Reciprocal Relationship Between Early Adolescent Attachment And Internalizing And Externalizing Problem Behavior. Journal of Adolescence, 27, s.251-266.
- Buss, A., H., Durkee, A. (1957). An inventory for assessing different kinds of hostility. J. Consult Psych, 21, s.343-9.
- Buss, A., H., Perry, M.(1992). The Agression Questionnaire. J. Pers. Soc. Psych, 63: 452-9.
- Buss, A. H. (1961). The Psychology Of Aggression. Hoboken, NJ, US: John Wiley Sons Inc. Doi: <http://dx.doi.org/10.1037/11160-000>
- Cotton, K. (2001). Developing Empathy In Children And Youth. School Improvement Research Series,13.
- Crowell, J. A., Fraley, R. C. & Shaver, P., R. (1999). Measures Of Individual Differences In Adolescent And Adult Attachment: Theory, Research And Clinical Applications, s. 434-465, New York: Guilford.
- Crawford, T. N., Shaver, P. R., Cohen, P., Pilkonis, P. A., Gillath, O. ve Kasen, S. (2006). Self-reported attachment, interpersonal aggression, and personality disorder in a prospective community sample of adolescents and adults. Journal of Personality Disorders, 20, 331-351.
- Cüceloğlu, D. (2016). İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları. 28. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi A. S.
- Çelen, N. (1999). Öğrenme Psikolojisi. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Demir, Y., Atli, A. ve Kış, A. (2018). Medeni Duruma Göre Empatinin Meta-Analitik Olarak İncelenmesi. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 8(2), 431- 440.

- Demirdağ, F., M. (2017). Bağlanma Teorisi'nin Kökenleri: John Bowlby ve Mary Ainsworth .Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(2): 76-90
- Deniz, M., E. (2006). Ergenlerde bağlanma stilleri ile çocukluk istismarları ve suçluluk-utanç arasındaki ilişki. Eurasian Journal of Educational Research, 22:89-99.
- Dodge, K. A., Lochman, J. E., Harnish, J. D., Bates, J. E., & Pettit, G. S. (1997). Reactive And Proactive Aggression İn School Children And Psychiatrically Impaired Chronically Assaultive Youth. Journal of Abnormal Psychology, 106(1), 37-51. Doi: <http://dx.doi.org/10.1037/0021-843X.106.1.37>
- Doğan, T. (2016). Ergenlerde Ana-Babaya Bağlanma: Türkiye Profili. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 8(4):406-419. Doi: 10.18863/pgy.253446.
- Dollard, J., Doob, L., Miller, N., Mowrer, O., ve Sears, R. (1939). Frustration And Aggression. New Haven, CT: Yale University Press.
- Doyle, A., D., Lawford, H, Markiewicz,. D. (2009) Attachment Style With Mother, Father, Best Friend, And Romantic Partner During Adolescence. J. Res. Adolesc., 19: 690–714.
- Dökmen, Ü. (1988). Empatinin yeni bir modele dayandırılarak ölçülmesi ve psikodrama ile geliştirilmesi. Ankara Üniversitesi Eğitim bilimleri Fakültesi Dergisi, 2(1-2); 155-190.
- Dökmen, Ü. (2011). İletişim Çalışmaları ve empati. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Dupper, R.D. (2013). Okul Sosyal Hizmeti, Etkin Uygulamalar İçin Beceri ve Müdahaleler. Çeviren ve Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Yasemin ÖZKAN ve Doç. Dr. Elif Gökçearslan ÇİFCİ, Kapital Medya Hizmetleri A.Ş., İstanbul.
- Ekşi, H. (2006). Bilişsel Ahlak Gelişimi Kuramı: Kohlberg ve Sonrası. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6 (1), 29-38.

- Elfiti, E. (2006). Ortaöğretim Kurumlarında Okuyan Öğrencilerin Saldırganlık Ve Denetim Odağı'nın Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. Yayınlanmış Doktora Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Eisenberg, N., Mussen, P. (1985). The Roots Of Prosocial Behavior İn Children. Cambridge University Press, New York.
- Erikson, E., H. (1968) Identity, Youth And Crisis. New York: W. W. Norton Company, 14(2) s:154-159 Doi: <https://doi.org/10.1002/bs.3830140209>
- Eroğlu, E., S. (2009). Saldırganlık Davranışının Boyutları ve İlişkili Olduğu Faktörler: Lise ve Üniversite Öğrencileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C:21.
- Ersoy, G., E., Köger, F. (2006). Empati Tanımı ve Önemi. Osmangazi Tıp Dergisi, 38 (2): 9-17. Doi: <http://dx.doi.org/10.20515/otd.33993>
- Erözkan, A. (2011). Lise Öğrencilerinin Sosyal Karşılaştırma ve Depresyon Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(13), 1-18.
- Fiyakalı, N., C. (2008). Anne-Babası Boşanmamış Ve Boşanmamış Lise Öğrencilerinin Sürekli Öfke Düzeyleri Ve Öfke İfade Tarzlarının Bazı Değişkenler Açısından Karşılaştırılması. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Ferguson, C., Miguel, C., S., Kilburn, J., C., Sanchez, P. (2007). The Effectiveness of School-Based Anti-Bullying Programs A Meta-Analytic Review. Criminal Justice Review, 32 (4): 401-414.
- Flanagan, C. (1999). Early Socialisation: Sociability and Attachment (Routledge Modular Psychology), Taylor and Francis Group Company, New York.
- Fonagy, P. (1999). Memory And Therapeutic Action (Guest Editorial). International Journal of Psychoanalysis 80:215-223.

- Fox., N., A. (1978). Attachment of Kibbutz Infants to Mother and Metapelet. *Child Development*, 48(4):1228-39. Doi: 10.2307/1128480
- Frey, A. J., & Dupper, D. R. (2005). A Broader Conceptual Approach To Clinical Practice For The 21st Century. *Children & Schools*, 27, 33–44.
- Fraley, R., C., Shaver, P., R. (2000). Adult Romantic Attachment: Theoretical Developments, Emerging Controversies And Unanswered Questions. *Review Of General Psychology*, 4, 132-154.
- Gençtan, E. (2017). *Psikanaliz ve Sonrası*. Remzi Kitabevi A. S. İstanbul.
- Goldfarb, W. (1945). Psychological Privation in Infancy and Subsequent Achievement, *American Journal of Orthopsychiatry*, 51:247-55.
- Göka, E., Yüksel, V.F., Göral, S.F. (2006). İnsan İlişkilerinde Yansıtımlı Özdeşim. *Türk Psikiyatri Dergisi* 2006; 17(1):46-54.
- Gönen, M., Özer, G. (2016). Anaokulu Çocuklarının Çizdikleri Resimlere Yönelik Anlatımları Yoluyla Empatik Becerilerinin İncelenmesi, *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 1(1).
- Gülay, H. (2008). 5-6 Yaş Çocuklarına Yönelik Akran İlişkileri Ölçeklerinin Geçerlik Güvenirlik Çalışmaları Ve Akran İlişkilerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gün, Z., Bayraktar, F. (2008). Türkiye'de İç Göçün Ergenlerin Uyumundaki Rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi*,19(2):167-176
- Günaydın, G., Selçuk, E., Sümer, N., Uysal, A. (2005).Ebeveyn ve Arkadaşlara Bağlanma Envanteri kısa formu'nun Psikometrik açıdan Değerlendirilmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*,8(16), s.13-23.
- Haliloglu, S. (2008). Ortaöğretim 9. Sınıf Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeyleri, Bağlanma Biçimleri Ve İşlevsel Olmayan Tutumları Arasındaki İlişkinin

İncelenmesi (Malatya İli Örneği). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Hazan, C., Shaver, P., R. (1987). Romantic Love Conceptualized As An Attachment Process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, s. 511-178.

Hazan, C., Shaver, P. R. (1994). Deeper into attachment theory. *Psychological Inquiry*, 5(1), 68-79.

Hoffman, M. L. (2000). *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. New York: Cambridge University Press.

Horst, F., Leroy, A., H., Veer, R. (2008). When Strangers Meet: John Bowlby And Harry Harlow On Attachment Behavior, *Integrative Psychological and Behavioral Science* 42(4):370-88 Doi: 10.1007/s12124-008-9079-2

Jarolmen, J. (2017). *Okul sosyal hizmeti bir uygulama klavuzu*. Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Yasemin Özkan. Nika Yayınevi, Ankara.

Jonson-Reid, M., Kontak, D., Citerman, B., Essma, A., & Fezzi, N. (2004). School Social Work Case Characteristics, Services, And Dispositions: Year One Results. *Children & Schools*, 26, 5–22.

Jolliffe D, Farrington DP. Empathy And Offending: A Systematic Review And Meta-Analysis. *Aggression and violent behavior*. 2004;9(5):441-76.

Kabapınar, Y. (2015). *Empatiyle Gelişmek Empatiyi Geliştirmek: Çocuk ve Empati*. Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2007). *Kültürel Psikoloji Kültürel Bağlamda İnsan ve Aile*, Evrim Yayınevi, İstanbul.

Kaplan, B., Aksel, Ş. (2013). Ergenlerde Bağlanma ve Saldırganlık Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 1,1(1). Doi: 10.7816/nesne-01-01-02

- Karen, R. (1998). *Becoming attached: first relationships and how they shape our capacity to love*. Oxford University Press, New York, Oxford.
- Karakuş, Ö. (2012). Ergenlerde Bağlanma Stilleri Ve Yalnızlık Arasındaki İlişki. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 23(2),33-46.
- Karataş, Z. (2008). Lise Öğrencilerinde Öfke Ve Saldırganlık. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (3), s. 277-294.
- Karataş, Z., Çakar, S., V. (2011). Self-Esteem and Hopelessness and Resiliency: An Exploratory Study of Adolescents in Turkey. *International Education Studies* 4(4).
- Karataş, Z. (2017). Bağlanma Kuramı Açısından Kurum Bakımının Çocuklar Üzerindeki Etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (54).
- Keklik, İ. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Bağlanma Stillерinin Cinsiyet, Kişisel Anlamlılık, Depresyona Yatkınlık ve Sürekli Kaygı Düzeyiyle İlişkisi. *Hacettepe Üniversitesi, Eğitim ve Bilim Dergisi*, 36, ss:159.
- Kelly, M. S., Raines, J. C., Stone, S., & Frey, A. (2010). *School Social Work: An Evidence-Informed Framework For Practice*. New York, NY: Oxford University Press.
- Kernberg, O.F. (1976). *Object Relations Theory And Clinical Psycho-Analyses*. Northvale NJ: Jason Aronson Inc.
- Kesebir, S., Kavzoğlu-Özdoğan, S., Üstündağ, M. F. (2011). Bağlanma ve Psikopatoloji. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(2):321-342.
- Klein, M., (2015). *Çocuk Psikanalizi*. (A. Demir, Çev.) Pinhan Yay., İstanbul.
- Kocayörük, E. (2009). Anne-Baba Ve Akran Bağlanmasının Ergenlerin Uyum Düzeylerini Yordama Gücü. *Journal of Educational Sciences, Practices*, 8(15), 103-118.
- Kradin, R. (2005). The Roots Of Empathy And Aggression İn Analysis. *Journal of Analytical Psychology*, 50, 431-449.

- Kulaksızıoğlu, A. (2015). Ergenlik psikolojisi. 19. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi A.Ş.
- Laible, D. J., Carlo, G. ve Raffaelli, M. (2000). The Differential Relationship Of Parent And Peer Attachment To Adolescent Adjustment. *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 45-59.
- Laible, D. (2004). Mother-Child Discourse in Two Contexts: Links With Child Temperament, Attachment Security, and Socioemotional Competence. *Developmental Psychology*, 40(6), 979-992. Doi: <https://doi.org/10.1037/0012-1649.40.6.979>
- Laible, D. (2007). Attachment With Parents And Peers İn Late Adolescence: Links With Emotional Competence And Social Behavior. *Personality and Individual Differences* 43, 1185– 1197. Doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2007.03.010>
- Liu, J. (2006). Childhood Externalizing Behavior: Theory And Impications. *J Child Adolescent Psychiatry Nurse*,17(3), 93-103.
- Lovett, J. B. ve Sheffield, A.R. (2007). Affective Empathy Deficits İn Aggressive Children And Adolescents: A Critical Review. *Clinical Psychology Review*, 27:1-13.
- Madran, H. A. D. (2012). Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği'nin Türkçe Formunun Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(2):1-6.
- Mahler, S.,M., Pine, F., Bergman, A. (1975).The Psychological Birth Of The Human Infant Symbiosis And Individuation. Basic Books, New York.
- Masterson, J., F. (2008). Bağlanma Kuramı ve Nörobiyolojik Kendilik Gelişimi Açısından Kişilik Bozuklukları. Çeviren: Habibe Şentürk, Editör: Tahir Özakkaş, Litera Yay., İstanbul.
- Meeus, W., Oosterwegel, A., ve Vollebergh, W. (2002). Parental And Peer Attachment And İdentity Development İn Adolescence. *Journal of Adolescence*, 25, 93–106.

- Merrell, K.W. (1995). An Investigation Of The Relationship Between Social Skills And Internalizing Problems In Early Childhood: Construct Validity Of The Preschool And Kindergarten Behavior Scales. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 13 (3), 230-240.
- Moretti, M.M. ve Peled, M. (2004). Adolescent-Parent Attachment: Bonds That Support Healthy Development. *Paediatr Child Health*, 9(8), 551-555.
- Marcia, J. (1980). *Identity in Adolescent*. New York, Publisher.
- Mead, M. (2018). *Samoa'da Ergen Olmak*, Alfa Yayınları.
- Merrell, K.W. (1995). An Investigation Of The Relationship Between Social Skills And Internalizing Problems In Early Childhood: Construct Validity Of The Preschool And Kindergarten Behavior Scales. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 13 (3), 230-240.
- Mikulincer, M., Gillath, O., & Shaver, P. R. (2002). Activation Of The Attachment System In Adulthood: Threat-Related Primes Increase The Accessibility Of Mental Representations Of Attachment Figures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(4), 881-895. Doi: <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.83.4.881>
- Morsünbül, Ü. (2005). Ergenlikte kimlik statülerinin bağlanma stilleri, cinsiyet ve eğitim düzeyi açısından incelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Morsünbül, Ü. ve Çok, F. (2011). Bağlanma ve İlişkili Değişkenler. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(3), 553–570. Doi: <http://dx.doi.org/10.5455/cap.20110324>.
- Murphy, B., Shepard, S., Eisenberg, N., Fabes, R., and Guthrie, I. (1999). Contemporaneous And Longitudinal Relations Of Dispositional Empathy To Emotionality, Regulation, And Social Functioning. *Journal of Early Adolescence* 19: 66–97.

- National Association of Social Workers. (2012). Standards For School Social Work Services. Washington, DC: Author.
- Oberle, E., Schonert-Reichl, K. A., & Zumbo, B. D. (2011). Life satisfaction in early adolescence: Personal, neighbourhood, school, family, and peer influences. *Journal of Youth and Adolescence*, 40, 889–901.
- Olweus, D., Limber, S. P. (2010). Bullying In School: Evaluation And Dissemination Of The Olweus Bullying Prevention Program. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80(1), 124-134.
- Onur, N. (2006). Lise Öğrencilerinin Bağlanma stilleri ile Atılganlık düzeyleri Arasındaki İlişki. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Önen, E. (2009). Saldırganlık Ölçeğinin Psikometrik Niteliklerinin Türk Ergenleri İçin İncelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Dergisi*, 4(32),75-89.
- Oskay, G. (1990). Değer Yargılarından Kaynaklanan Ana-Baba Ergen Çatışmasının Sosyo- Ekonomik Ve Benzeri Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Hacettepe Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(5), 221-244.
- Özbesler, C. ve Duyan, V. (2009). Okul Ortamlarında Sosyal Hizmet, Eğitim ve Bilim, Cilt 34, Sayı 154.
- Özbey, S., Alisinanoğlu F. (2009). Okul Öncesi Eğitim Kurumuna Devam Eden 60–72 Aylık Çocukların Problem Davranışlarının Bazı Değişkenlere Göre incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6): 493-517.
- Özkan, Y., Gökçearsan-Çiftçi, E. (2009). The Effect of Empathy Level on Peer Bulling in Schools. *Humanity & Social Sciences Journal*, 4(1): 31-38.
- Özkan, Y., Gökçearsan-Çiftçi, E. (2010). Düşük Sosyo-Ekonomik Düzeydeki İlköğretim Okullarında Akran Zorbalığı. *Elementary Education Online*, 9 (2), 576-586. Online: <http://ilkogretim-online.org.tr>

- Özkan, Y., Kılıç, E. (2014). Çocuk e Aile Odaklı Sorunların Çözümünde Okul Sosyal Hizmet Uzmanlarının Önemi: Uzmanların Çocuk ve Ailelerle Çalışmada Sahip Oldukları Beceriler. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 18 (3):397-412.
- Özbaran, B., Bildik, T. (2006). Bağlanmanın Nörobiyolojisi. Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 13(3):137-144
- Özbay, H. M. (2000). Ruh Sağlığı Ve Hastalıkları Kliniğine Başvuran Ergenlerin Kendilerini Algılamalarıyla Başvurmamayanların Kendilerini Algılamalarının Karşılaştırılması (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özbesler, C., Duyan, V. (2009). Okul Ortamlarında Sosyal Hizmet. Eğitim ve Bilim Dergisi, 34 (159).
- Peckover, C. A., Vasquez, M. L., Van Housen, S. L., Saunders, J. A. ve Allen, L. (2013). Preparing School Social Work for the Future: An Update of School Social Workers' Tasks in Iowa. Children & Schools, 35 (1), 9-17.
- Pekince, H. (2012). Ergenlerin Saldırganlık Düzeyleri ile Sosyal Aktivitelere Katılımları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Perry, B.D., Szalavitz M. (2017). Köpek Gibi Büyütülmüş Çocuk. Koridor Yayıncılık, İstanbul.
- Piaget, J. (1999). Çocukta Zihinsel Gelişim (H.Portakal, Çev.). İstanbul: Cem Yayıncılık.
- Pişkin, M. (1991). Empati, kaygı ve çatışma eğilimi arasındaki ilişki. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 22 (2), 775-784.
- Raja, S., N., Mcgee, R., Stanton, W., R. (1992). Perceived Attachments To Parents And Peers And Psychological Well-Being In Adolescence. Journal Of Youth And Adolescence, 21(4).

- Ryan, R.M., ve Deci, E.L. (2000). Self-Determination Theory And The Facilitation Of Intrinsic Motivation, Social Development, And Well-Being. *American Psychologist*, 55 (1), 68–78.
- Riem, M., Bakermans-Kranenburg, M., van IJzendoorn, M., Out, D., & Rombouts, S. (2012). Attachment In The Brain: Adult Attachment Representations Predict Amygdala And Behavioral Responses To Infant Crying. *Attachment & Human Development*, 14(6), 533-551. Doi: 10.1080/14616734.2012.727252
- Rogers, C. R. (1983). Empatik olmak değeri anlaşılmamış bir varoluş şeklidir. Çev. Akkoyun, F. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 16, 103-124.
- Ryan, R.M., & Deci, E.L. (2000). Self-Determination Theory And The Facilitation Of Intrinsic Motivation, Social Development, And Well-Being. *American Psychologist*, 55 (1), 68–78.
- Saka, N., H., Neyzi, O. (2005). Puberte başlangıç yaşı değişiyor mu? *Türk Pediatri Arşivi* 2005; 40: 7- 14
- Santrock, J., W. (2012). Ergenlik. Çeviri Editörü: Doç. Dr. Diğdem Müge Siyez. Nobel Yayınları.
- Savcı, M. (2016). The Role of Attachment Styles, Peer Relations and Affections in Predicting Internet Addiction. *Addica, The Turkish journal of Addiction*, 3(3).
- Senemoğlu, N. (2018). Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya. Anı Yayınları, 25. Baskı. İstanbul
- Shaver, P.R. ve Mikulincer, M. (2002). Attachment-Related Psychodynamics. *Attachment ve Human Development*, 4, 133-161.
- Shields, A., Mohay, H. (2001). John Bowlby And James Robertson: Theorists, Scientists And Crusaders For Improvements In The Care Of Children In Hospital. *J. Adv. Nurs.*,35(1):50-8.

- Sigmund, F. (1920). A General Introduction To Psychoanalysis. The Journal Of Nervous And Mental Disease, 52(6), 548-549. Doi: 10.1097/00005053-192012000-00047
- Sınıgaglia, C., Rizzolatti, G. (2017). Beyindeki Aynalar. Duka Yay., İstanbul.
- Siyez, M.D. (2013). Ergenlerde Problem Davranışlar Okul Temelli Önleme Çalışmaları ile İlgili Uygulama Örnekleri. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Shechtman, Z. (2003). Cognitive And Affective Empathy İn Aggressive Boys: Implication For Counselling. International Journal For The Advancement Of Counselling, 24:211-222
- Solorio MR, Stevens NG. Health care of the adolescent. In: Taylor RB (Ed). Family medicine principles & practice. 5 th ed. New York: Springer; 1997. p.207-18.
- Song, H., Thompson, R., A., Ferrer, E. (2009). Attachment And Self-Evaluation İn Chinese Adolescents: Age And Gender Differences. J. Adolesc., 32:1267–1286.
- Soysal, A., Ş., Bodur, Ş., İşeri, E., Şenol, S. (2005). Bebeklik Dönemindeki Bağlanma Sürecine Genel Bir Bakış. Klinik Psikiyatri, 8:88-99.
- Sperling, M. B., Berman, W. H. (1994). Attachment İn Adults: Clinical And Developmental Perspectives. New York, NY, US: Guilford Press.
- Spitz, R. A. (1946). Hospitalism: An Inquiry into the Genesis of Psychiatric Conditions in Early Childhood, in The Psychoanalytic of the Child, C:1, ss. 53-74. Doi: 10.1080/00797308.1945.11823126.
- Stainberg, L. (2013). Ergenlik. Yayına Hazırlayan: Figen Çok, İmge Kitabevi, Ankara.
- Sumbas, E., Sezer, Ö. (2017). Ortaokul Öğrencilerinde Anne Babaya Bağlanmanın İncelenmesi. Ege Eğitim Dergisi, 18 (1): 288,310.

- Sümer, N. (2006). Yetişkin Bağlanma Ölçeklerinin Kategoriler Ve Boyutlar Düzeyinde Karşılaştırılması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 21, 1-22.
- Sümer, N., ve Anafarta-Şendağ, M. (2009). Orta Çocukluk Döneminde Ebeveynlere Bağlanma, Benlik Algısı Ve Kaygı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24, 86-101.
- Sümer, N., Ünal, S., Selçuk, E., Kaya, B., Polat, R., Çekem, B. (2009). Attachment And Psychopathology: Relationship Between Adult Attachment And Depression, Panic Disorder, And Obsessive Compulsive Disorder. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(63):38-45
- Sheafor, B., W., Horejsi, C., J.(2012). Sosyal Hizmet Uygulaması Temel Teknikler Ve İlkeler. Çeviri Editörü: Durdu Baran Çiftçi, Nika Yay., Ankara.
- Şahan, M. (2007). Lise Öğrencilerinde Saldırganlığı Yordayan Bazı Değişkenlerin İncelenmesi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Taylor L.D., Davis-Kean P., Malanchuk O. (2007). Self-Esteem, Academic Self-Concept, And Aggression At School, *Aggressive Behavior*, 33 :130-136
- Tavşancıl, E. (2005). Tutumlann Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi. (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tezel-Şahin, F., Cevher F. N. (2007). Türk Toplumunda Aile-Çocuk İlişkilerine Genel Bir Bakış. ICANAS 38 (38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- Turner, F.J. (2005). *Encyclopedia of Canadian Social Work*. Waterloo, ON, CAN: Wilfrid Laurier University Press.
- Tuzgöl, M. (1998). Ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından karşılaştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, H. Ü, Ankara.

- Tüzün, O., Sayar, K. (2006). Bağlanma kuramı ve psikopatoloji. *Düşünen Adam*,19(1): 24-39.
- Uludağlı-Pekel, N., Sayıl, M., Kumru, A. ve Kındap, Y. (2007). Ergenlik dönemindeki gençlerin risk alma davranışı ile ebeveynleri ve akranlarıyla olan ilişkilerinin niteliğinin incelenmesi. *Yayınlanmamış makale*.
- Uluişik, V., Pepe, K. (2015). Spor Yapan ve Yapmayan Ortaöğretim öğrencilerinin Stres ve Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi. *Uluslararası Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1).
- Usta, Y., S. (2014). Okul Öncesi Dönem Çocuklarda Davranış Problemlerinin Anne-Çocuk Ve Öğretmen Çocuk İlişkileri Açısından İncelenmesi. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, H. Ü, Ankara.
- Uytun, M. Ç., Öztop, D. B., & Eşel, E. (2013). Ergenlik ve Erişkinlikte Bağlanma Davranışının Değerlendirilmesi. *Düşünen Adam Dergisi*, (26):177-189.
- Vural, M., Çoruh, Y., Bayram, M. (2018). Ortaöğretim Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Belirlenmesi. *Ekev akademi Dergisi*, 22(75), 55-63.
- Walker, S. ve Richardson, D.R. (1998). Aggression strategies among older adults: delivered but not seen. *Aggression And Violent Behavior*, 3 (3); 287-294.
- Williamson, E. (1950). *Counseling Adolescents*. New York: Mc Graw Hill Book Co.
- Winnicott, D. W. (1953). Transitional Objects And Transitional Phenomena. *International Journal of Psychoanalysis*, 34: 89-97.
- Yavuzer, Y. ve Üre, Ö. (2010). Saldırganlığı Önlemeye Yönelik Psiko-Eğitim Programının Lise Öğrencilerindeki Saldırganlığı Azaltmaya Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24: 389-405.

- Yavuzer, H. (1990). Yaygın Ana-Baba Tutumları, Ana-Baba Okulu. Remzi Kitabevi
- Yavuzer, H., (2009). Gençleri Anlamak Ana-Babaların En Çok Sorduğu Sorular ve Cevaplarıyla, 9. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Yavuzer, H. (2016). Ana-Baba ve Çocuk. Remzi Kitabevi A.S, İstanbul.
- Yavuzer, H. (2016). Doğum Öncesinden Ergenlik Sonuna Çocuk Psikolojisi. 38. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi A.Ş.
- Yeşilyaprak, B. (2008). Özellik Faktör Kuramı ile Holland'ın Tipoloji Kuramı, İçinde R. Özyürek (Ed.), Kariyer yolculuğu (ss:72-97), (1. Baskı), Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği, Ankara.
- Yıldız, D. A., Demir, A. (2013). The Role of Gender, Attachment Dimensions, and Family Environment on Loneliness Among Turkish University Students. Australian Journal of Guidance and Counselling 24(01):62-75 Doi:10.1017/jgc.2013.11
- Yıldız, E. ve Erc, B. (2011). Anne baba tutumları ile adölesan saldırganlığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 1(3), 6-11.
- Yolalan, H. (2013). Ergenlerde depresyon ve bağlanma stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Arel Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yönet, E., Çalık, F., Yaşartürk, F., Çimen, K. (2016). Lise Öğrencilerinin Rekreatif Etkinliklere Katılımları İle Saldırganlık Şiddet Eğilimlerinin İncelenmesi. International journal of science Culture and Sport, 4(1). Doi: 10.14486/IntJSCS563
- Yörükoğlu, A. (1989). Gençlik Çağı (6.baskı), İstanbul.
- Yörükhan, R. (2010). Bağlanma ve sonraki Yaşlarda Görülen Etkileri. Türkiye İş Bankası Yayınları.

- Zimmer-Gembeck, M. J., & Collins, W. A. (2003). Autonomy development during adolescence. In G. R. Adams & M. D. Berzonsky, *Blackwell handbooks of developmental psychology. Blackwell handbook of adolescence* (ss. 175-204). Malden, Blackwell Publishing.
- Zimmerman, P., Fremmer-Bombik, E., Spangler, G., Grossmann, K., E. (1997). Attachment in Adolescence: A longitudinal perspective, *Development of interaction and attachment: traditional and non-traditional approaches* (ss. 281-292), Newyork.
- Zhou, Q., Eisenberg, N., Losoya, S. H., Fabes, R. A., Reiser, M., Guthrie, I. K., ve Shepard, S. A. (2002). The relations of parental warmth and positive expressiveness to children's empathy-related responding and social functioning: A longitudinal study. *Child Development*, 73, 893-915.

EKLER

Ek 1 KİŞİSEL BİLGİ FORMU	
1) Yaşınız:	2) Cinsiyetiniz: Kız () Erkek ()
3) Annenizin Mesleği Nedir? () Ev hanımı () Memur () İşçi () Serbest Meslek () Diğer.....	4) Babanızın Mesleği Nedir? () Çalışmıyor () Memur () İşçi () Serbest Meslek () Diğer.....
5) Annenizin Öğrenim Düzeyi Nedir? () Okuma Yazması Yok () İlkokul Mezunu () Ortaokul Mezunu () Lise Mezunu () Yüksekokul Mezunu () Fakülte Mezunu () Yüksek Lisans/Doktora	6) Babanızın Öğrenim Düzeyi Nedir? () Okuma Yazması Yok () İlkokul Mezunu () Ortaokul Mezunu () Lise Mezunu () Yüksekokul Mezunu () Fakülte Mezunu () Yüksek Lisans/Doktora
7) Anne ve Babanızın Medeni Durumu Nedir? () Evli ve Birlikte Yaşıyorlar () Ayrı Yaşıyorlar	8) Şu An Kiminle Yaşıyorsunuz? () Anne ve Babamla () Annemle () Aile Büyükleriyle
9) Kardeş Sayınız Kaçtır?	10) Kaçınıcı Sınıfa Gidiyorsunuz?
11) Size Aşağıdaki Yaş Dilimlerinde Bakan Kişiyi (Beslenme ve Tüm Bakım İşlerinde) Yazınız: (Örnek: 0-1 Yaş Arasında Anneannem Baktı vb.) a. 0-1 Yaş Arasında Bakan Kişi: b. 1-2 Yaş Arası: c. 2-5 Yaş Arası:	12) Ailenizin Aylık Geliri Nedir? () 0-1500 TL () 1500- 2500 TL () 2500 TL ve Üstü

Ek 2. EMPATİK EĞİLİM ÖLÇEĞİ

Aşağıda 20 ifade bulunmaktadır. Bu ifadeleri dikkatlice okuyunuz ve size uygun olan maddenin yanına **(X)** işareti koyunuz. Hiçbir maddenin doğru ya da yanlış cevabı yoktur. Önemli olan her cümle ile ilgili olarak kendi durumunuzu doğru bir şekilde yansıtmaktır.

İFADELER	Hiç Uygun Değil	Çok Az Uygun	Biraz Uygun	Çok Uygun	Tamamen Uygun
1. Çok sayıda dostum var.	()	()	()	()	()
2. Film seyrederken bazen gözlerim yaşarır.	()	()	()	()	()
3. Sıklıkla kendimi yalnız hissedirim.	()	()	()	()	()
4. Bana dertlerini anlatanlar yanımdan ferahlamış olarak ayrılırlar.	()	()	()	()	()
5. Başkalarının problemleri beni kendi problemlerim kadar ilgilendirir.	()	()	()	()	()
6. Duygularımı başkalarına iletmekte güçlük çekerim.	()	()	()	()	()
7. İnsanların film seyrederken ağlamaları tuhafıma gider.	()	()	()	()	()

İFADELER	Hiç Uygun Değil	Çok Az Uygun	Biraz Uygun	Çok Uygun	Tamamen Uygun
8. Çok sayıda dostum var.	()	()	()	()	()
9. Film seyrederken bazen gözlerim yaşarır.	()	()	()	()	()
10. Sıklıkla kendimi yalnız hissedirim.	()	()	()	()	()
11. Bana dertlerini anlatanlar yanımdan ferahlamış olarak ayrılırlar.	()	()	()	()	()
12. Başkalarının problemleri beni kendi problemlerim kadar ilgilendirir.	()	()	()	()	()
13. Duygularımı başkalarına iletmekte güçlük çekerim.	()	()	()	()	()
14. İnsanların film seyrederken ağlamaları tuhafıma gider.	()	()	()	()	()
15. Birisiyle tanışırken, bazen dikkatim, onun söylediklerinden çok vereceğim cevap üzerine yoğunlaşır.	()	()	()	()	()
16. Çevremde çok sevilen bir insanım.	()	()	()	()	()
17. Düşüncelerimi başkalarına iletmekte güçlük çektiğim olur.	()	()	()	()	()
11. İnsanların çoğu bencildir.	()	()	()	()	()
12. Sinirli bir insanım.	()	()	()	()	()
13. Genellikle insanlara güvenirim.	()	()	()	()	()

İFADELER	Hiç Uygun Değil	Çok Az Uygun	Biraz Uygun	Çok Uygun	Tamamen Uygun
14. İnsanlar beni tam olarak anlayamıyorlar.	()	()	()	()	()
15. Girişken bir insanım.	()	()	()	()	()
16. Bir yakınıma derdimi anlatmak beni rahatlatır.	()	()	()	()	()
17. Genellikle hayatımdan memnunum.	()	()	()	()	()
18. Yakınlarım bana sık sık dertlerini anlatırlar.	()	()	()	()	()
19. Genellikle keyfim yerindedir.	()	()	()	()	()
20. Televizyondaki filmler mutlu sona ulaşınca rahatlarım.	()	()	()	()	()

Ek 3. SALDIRGANLIK ÖLÇEĞİ

Aşağıda bir dizi ifade verilmiştir. Bu ifadeleri dikkatlice okuyunuz ve size uygun olan maddenin yanına (X) işareti koyunuz. Hiçbir maddenin doğru ya da yanlış cevabı yoktur. Önemli olan her cümle ile ilgili olarak kendi durumunuzu doğru bir şekilde yansıtmaktır.

	İFADELER	Hiç Uygun Değil	Çok Az Uygun	Biraz Uygun	Çok Uygun	Tamamen Uygun
1	Bazı arkadaşlarım benim öfkeli biri olduğumu söylerler.	()	()	()	()	()
2	Gerekirse hakkımı korumak için şiddete başvurabilirim.	()	()	()	()	()
3	Birisi bana fazlasıyla iyi davrandığında "Acaba benden ne istiyor?" diye düşünürüm.	()	()	()	()	()
4	Arkadaşlarımın görüşlerine katılmadığım zaman bunu onlara açıkça söylerim.	()	()	()	()	()
5	Öfkeden deliye döndüğümde bir şeyler kırıp dökerim.	()	()	()	()	()
6	İnsanlar benim görüşlerime katılmadıklarında onlarla tartışmaktan kendimi alıkoyamam.	()	()	()	()	()
7	Zaman zaman bazı olaylara/kişilere yönelik kızgınlığım uzun süre bitmek bilmez.	()	()	()	()	()
8	Bazen başkalarına vurma dürtümü kontrol edemem.	()	()	()	()	()
9	Sakin yapılı biriyimdir.	()	()	()	()	()
10	Tanımadığım insanların yakın davranışlarından şüphe duyarım.	()	()	()	()	()
11	Daha önce, tanıdığım kişileri tehdit ettiğim oldu.	()	()	()	()	()
12	Çok çabuk parlar ve yine hemen sakinleşirim.	()	()	()	()	()
13	Bana sataşanı kolaylıkla tartaklarım.	()	()	()	()	()

	İFADELER	Hiç Uygun Değil	Çok Az Uygun	Biraz Uygun	Çok Uygun	Tamamen Uygun
14	Sinirimi bozan kişilere düşüncelerimi söyleyebilirim.	()	()	()	()	()
15	Zaman zaman kıskançlık beni yiyip bitirir.	()	()	()	()	()
16	Bir insana vurmanın mantıklı bir gerekçesi olduğunu sanmıyorum.	()	()	()	()	()
17	Bazen hayatın bana karşı adaletsiz olduğunu düşünüyorum.	()	()	()	()	()
18	Öfkemi kontrol etmekte zorluk çekerim.	()	()	()	()	()
19	Hayal kırıklığına uğradığımda kızgınlığımı açıkça ortaya koyarım.	()	()	()	()	()
20	Bazen insanların arkamdan güldüğü duygusuna kapılırım.	()	()	()	()	()
21	İnsanlarla sıkça görüş ayrılığı yaşarım.	()	()	()	()	()
22	Birisi bana vurursa karşılığını veririm.	()	()	()	()	()
23	Bazen kendimi patlamaya hazır bir bomba gibi hissederim.	()	()	()	()	()
24	Diğer insanların her zaman çok iyi fırsatlar yakaladığını düşünürüm.	()	()	()	()	()
25	Birisi beni iterse onunla kavga ederim.	()	()	()	()	()
26	Arkadaşlarımın arkamdan konuştuklarını biliyorum.	()	()	()	()	()
27	Arkadaşlarım münakaşacı/ tartışmayı seven biri olduğumu söylerler.	()	()	()	()	()
28	Bazen ortada sebep yokken aniden sinirlenir tepki veririm.	()	()	()	()	()
29	Çoğu insana kıyasla daha çok kavgaya karıştığımı söyleyebilirim.	()	()	()	()	()

Ek 4. EBEVEYNE BAĞLANMA ENVANTERİ (ANNE FORMU)

Aşağıda, anneniz ile olan ilişkileriniz hakkında cümleler verilmiştir. Bu ifadeleri dikkatlice okuyunuz ve size uygun olan maddenin yanına (X) işareti koyunuz. Hiçbir maddenin doğru ya da yanlış cevabı yoktur. Önemli olan her cümle ile ilgili olarak kendi durumunuzu doğru bir şekilde yansıtmaktır.

	İFADELER	Hiçbir Zaman	Nadiren	Bazen	Oldukça	Çok Sık	Her Zaman
1	Annem duygularıma saygı gösterir.	()	()	()	()	()	()
2	Annem başka biri olsun isterdim.	()	()	()	()	()	()
3	Annem beni olduğum gibi kabul eder.	()	()	()	()	()	()
4	Sorunlarım hakkında annemle konuştuğumda kendimden utanırım ya da kendimi kötü hissederim.	()	()	()	()	()	()
5	Evde kolayca keyfim kaçır.	()	()	()	()	()	()
6	Annemin kendi problemleri olduğundan, onu bir de kendiminkilerle sıklıkla istemem.	()	()	()	()	()	()
7	Kim olduğumu daha iyi anlamamda annem bana yol gösterir	()	()	()	()	()	()
8	Bir sorunum olduğunda ya da başım sıkıştığında bunu anneme anlatırım.	()	()	()	()	()	()

9	Anneme kızgınlık duyuyorum.	()	()	()	()	()	()
10	Annemden pek ilgi görmüyorum.	()	()	()	()	()	()
11	Kızgın olduğumda annem anlayışlı olmaya çalışır.	()	()	()	()	()	()
12	Annem bir şeyin beni rahatsız ettiğini hissederse, bana nedenini sorar.	()	()	()	()	()	()

Ek 5. EBEVEYNE BAĞLANMA ENVANTERİ (BABA FORMU)

Aşağıda, babanız ile olan ilişkileriniz hakkında cümleler verilmiştir. Bu ifadeleri dikkatlice okuyunuz ve size uygun olan maddenin yanına **(X)** işareti koyunuz. Hiçbir maddenin doğru ya da yanlış cevabı yoktur. Önemli olan her cümle ile ilgili olarak kendi durumunuzu doğru bir şekilde yansıtmaktır.

	İFADELER	Hiçbir Zaman	Nadiren	Bazen	Oldukça	Çok Sık	Her Zaman
1	Babam duygularıma saygı gösterir.	()	()	()	()	()	()
2	Babam başka biri olsun isterdim.	()	()	()	()	()	()
3	Babam beni olduğum gibi kabul eder.	()	()	()	()	()	()
4	Sorunlarım hakkında babamla konuştuğumda kendimden utanırım ya da kendimi kötü hissederim.	()	()	()	()	()	()
5	Evde kolayca keyfim kaçır.	()	()	()	()	()	()
6	Babamın kendi problemleri olduğundan, onu bir de kendiminkilerle sıkmak istemem.	()	()	()	()	()	()
7	Kim olduğumu daha iyi anlamamda babam bana yol gösterir.	()	()	()	()	()	()
8	Bir sorunum olduğunda ya da başım sıkıştığında bunu babama anlatırım.	()	()	()	()	()	()
9	Babama kızgınlık duyuyorum.	()	()	()	()	()	()
10	Babamdan pek ilgi görmüyorum.	()	()	()	()	()	()
11	Kızgın olduğumda babam anlayışlı olmaya çalışır.	()	()	()	()	()	()
12	Babam bir şeyin beni rahatsız ettiğini hissederse, bana nedenini sorar.	()	()	()	()	()	()

Ek 6. İZİNLER**Etik Kurul İzni**

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Rektörlük

İşilgi var mıdır
17.06.18

Sayı : 35853172/ 433-1396

29 Mart 2018

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi: 15.03.2018 tarih ve 2705 sayılı yazınız.

Enstitünüz Sosyal Hizmet Anabilim Dalı yüksek lisans programı öğrencisi **Nihan BALSİK KAYA**'nın **Prof. Dr. Yasemin ÖZKAN** danışmanlığında yürüttüğü "**Liseli Ergenlerin Ebeveynle Bağlanma Stilleri, Empati Düzeyleri ve Saldırgan Davranışları Arasındaki İlişkinin Okul Sosyal Hizmeti Açısından İncelenmesi: Ankara Örneği**" başlıklı tez çalışması, Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **20 Mart 2018** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Rahime M. NOHUTCU
Rektör a.
Rektör Yardımcısı

Öğrenci İşleri
Danışman ve Öğrenci
Bilgilendirme Yazısı
02-04-2018

Ankara İl Milli Eğitim Müdürlüğü İzni

T.C.
ANKARA VALİLİĞİ
Milli Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 14588481-605.99-E.20083644
Konu : Araştırma İzni

24.10.2018

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİNE
(Rektörlük)

İlgi: a) MEB Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğünün 2017/25 nolu Genelgesi.
b) E.00000241604 sayılı yazınız. *Yazınız*

Üniversiteniz Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencilerinden Nihan BALŞIK KAYA'nın yürüttüğü, "**Liseli Ergenlerin Ebeveyne Bağlanma Stilleri, Empati Düzeyleri ve Saldırgan Davranışları Arasındaki İlişkinin Okul Sosyal Hizmeti Açısından İncelenmesi**" konulu tez çalışması kapsamında uygulama talebi Müdürlüğümüzce uygun görülmüş ve uygulamanın yapılacağı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğüne bilgi verilmiştir.

Görüşme formunun (11 sayfa) araştırmacı tarafından uygulama yapılacak sayıda çoğaltılması ve çalışmanın bitiminde bir örneğinin (cd ortamında) Müdürlüğümüz Strateji Geliştirme (1) Şubesine gönderilmesini rica ederim.

Turan AKPINAR
Vali a.
Milli Eğitim Müdürü

Güvenli Elektronik İmzalı
Aslı ile Aynıdır.

24.10.2018

Evrakın elektronik imzalı suretine <https://belgedogrulama.hacettepe.edu.tr> adresinden 89f7c8b4-56a0-45cf-8a10-7d022ee018e1 kodu ile erişebilirsiniz. Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu'na uygun olarak Güvenli Elektronik İmza ile imzalanmıştır.

Adres: Emniyet Mah. Açıpınar Türkes Cad. 4/A
Yeminhane: ANKARA
Elektronik Ağ: www.meb.gov.tr
e-posta: istatistik@meb.gov.tr

Bilgi için: D. KARAGÜZEL

Tel: 0 (312) 221 02 17
Faks: 0 (312) 221 02 16

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <https://evraksorgu.meb.gov.tr> adresinden 4270-f5d9-37cb-83bc-3cc2 kodu ile teyit edilebilir.

Ek 7. ORJİNALLİK RAPORU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih:10 /02/2019

Tez Başlığı / Konusu: Liseli Ergenlerin Ebeveyne Bağlanma Stilleri, Empati Düzeyleri Ve Saldırgan Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 253 sayfalık kısmına ilişkin, 10/02/2019 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %9 'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Nihan BALŞIK KAYA

Öğrenci No: N13228432

Anabilim Dalı: SOSYAL HİZMET

Programı: SOSYAL HİZMET

Statüsü: YÜKSEK LİSANS

10/02/2019

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Yasemin ÖZKAN

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TO THE DEPARTMENT OF SOCIAL WORK**

Date:10/02/2019

Thesis Title / Topic: Investigation Of The Relationship Between Adolescents' Parenting Styles, Empathy Levels And Aggressive Behaviors

According to the originality report obtained by my thesis advisor by using the *turnitin* plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 10/02/2019 for the total of 253 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is %9.

Filtering options applied:

- 1- Approval and Declaration sections excluded
- 2- Bibliography/Works Cited excluded
- 3- Quotes excluded
- 4- Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname: Nihan BALŞIK KAYA
Student No: N13228432
Department: SOCIAL WORK
Program: SOCIAL WORK
Status: MASTER DEGREE

10/02/2019

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.
Prof. Dr. Yasemin ÖZKAN